

Fredrika Runeberg

200 år

källan

2 • 2007

Omslagsbild: Walter Runebergs teckning av Fredrika Runeberg från 1860-talet.
Foto Jan Lindroth, Borgå museum. Bildbehandling Maria Appelberg.

Detta temanummer av *Källan* utges med anledning av Fredrika Runebergs 200-årsjubileum den 2 september 2007.

Redaktörer för *Källan* 2/2007:
Hedvig Rask och Nora Ervalahti

Källans redaktion:
Nina Edgren-Henrichson, Magnus Pettersson och Mikael Korhonen
Svenska litteratursällskapet i Finland
Riddaregatan 5
00170 Helsingfors
tfn (09) 618 777
e-post info@sls.fi

www.sls.fi

Källan. Svenska litteratursällskapet informerar
ISSN 1237-8356

Ekenäs Tryckeri Ab
Ekenäs 2007

Fredrika Runeberg 200 år

Hedvig Rask och Nora Ervalahti (red.)

Svenska litteratursällskapet i Finland
Helsingfors 2007

Innehåll

<i>Merete Mazzarella: Om att vilja nå ut</i>	3
<i>Agneta Rahikainen: Från Jakobstad till Borgå – en litterär resa</i>	10
<i>Marketta Tamminen: Heminredningar på Fredrika Runebergs tid</i>	20
<i>Yrsa Lindqvist: Hem och hushåll – den gifta kvinnans företag</i>	28
<i>Alexandra Ramsay: Inget oskyldigt nöje. Fruntimmersföreningarna på Fredrika Runebergs tid</i>	39
<i>Birgitta Holm: Kvinnorna och romanens framväxt i Norden. Fru Catharina Boije och hennes döttrar</i>	50
<i>Eeva Ruoff: Att odla sin trädgård. Några nedslag i kvinnlig träd- gårdshistoria</i>	57
<i>Clas Zilliacus: Runebergskulter</i>	65

Om att vilja nå ut

Man kan börja med hennes egen röst. Man kan till och med börja med hennes egen röst som den låter när den talar om just röstens betydelse, om hur brännande angeläget det är att få göra sig hörd, vilken förbannelse det är att bli nedtystad och vilket vådligt företag det är att försöka kommunicera med eftervärlden.

I en av sina prosaskisser berättar Fredrika Runeberg historien om Dunkla, en ung kvinna som får sin dom av en trollpacka: "Må din tungas röst höras då du bannar, då du ordnar ditt hushåll, då du talar tomhetens eller till och med förtalets ord med dina grannkvinnor, men se, talar du själens ord, hjertats ord, [...] då skola de icke få ljud, de skola tysta försvinna i luften."

Dunkla grips av fasa och vädjar till trollpackan: "Hvad har jag brutit, straffa mig icke så. Döm mig till mörker, döm mig till hvad helst annat, tag blott icke bort själens och hjertats ord."

Trollpackan är obeveklig men försöker ändå erbjuda den unga kvinnan en smula tröst. Hon talar om framtiden. När Dunkla är död, säger hon, *då* ska helt andra villkor gälla, *då* ska hennes röst klinga fritt. Sagan slutar:

Och bort gick Dunkla, och hon styrde sitt hus, och hon gjorde mycken nytta; men hon gick genom lifvet som en död, ty hon egde ej ljud för sitt hjerta och sin själ.

Men hon dog; och nu vaknade alla ord, som hon talat i sitt hjerta, men ej kunnat ge ljud, och ofta ljöd då i hennes fordna hem

en röst som talade ord, varma, glada, innerliga. Ack, men de voro nu blott underliga och fremmande, utan sammanhang med hvad som föregick. Hvem ville höra dem, ingen. De funno ej genklang i något hjerta, de dogo än en gång bort. Det var Dunklas själ, det var uttrycket af hvad hon älskat och tänkt, som dog.

Den prosaskiss sagan om Dunkla ingår i heter "Tre som flyttade till Sverige" och handlar uttryckligen om den oförståelse och det förlöjligande som mött kvinnliga författare i Finland. Man kan fråga sig varför Fredrika Runeberg valt namnet Dunkla. Kan det vara för att det är själens djupare, halvt omedvetna skikt hon vill kommunicera? Behovet att få kommunicera är, menar jag, under alla omständigheter det stora temat i Fredrika Runebergs liv. Liksom Dunklas var det ett liv fullt av praktiska omsorger och eftersom hennes hörsel tidigt blev nedsatt och under årens lopp obönhörligt försämrades hade hon inte mycket utbyte av samtal, åtminstone inte i större sällskap. Men hur upptagen hon än var skrev hon brev – till sin väninna från flickpensionstiden, Augusta Lundahl, gift Wallenius, till sin syster Carolina Tengström, senare till sina många söner när de var utflugna i världen och till Emilie Björkstén, den kvinna J.L. Runeberg förälskade sig så häftigt i vid 1840-talets mitt och som med åren blev hennes vän och förtrogna, inte minst vad gäller skrivandet. Hon skrev snabbt, i stor brådska, ibland med nästintill oläslig

handstil – hon inleder ofta med ett ”nu vill jag raspa några rader” – och ofta har breven det muntliga småpratets vardagliga karaktär. Om hon hade levt i dag skulle hon antagligen ha älskat att mejla.

Men man ser också hur hon i breven försöker sätta ord på sin verklighet, ibland så att hon där letar sig fram till formuleringar som sedan återkommer i texter som är tänkta för en större publik, de självbiografiska *Min pennas saga* eller *Anteckningar om Runeberg*. Åtskilliga av breven handlar uttryckligen om hennes kommunikationsbehov. Tydligast blir det i några brev till Emilie Björkstén. Den 12 juni 1867 handlar det om hennes uttrycksbehov i allmänhet. ”Du märker, Emilie”, skriver hon, ”att jag lider af behovet att ge mitt inre luft då jag prentar så här rysligt i ett bref. Jag tror också verkligen (ja, jag vet), att hvad jag lidit så mycket af hela mitt lif, varit just en andlig qväfningsprocess, uppkommen af tvånget att icke få uttala sig – af, i få ord sagt och i mitt vanligaste, d.v.s. köksspråket uttryckt: af tvångets jernlock som ligger tungt öfver mitt inres sjudande gryta.”

Den ogifta Emilie, vars svärmiskhet nog till en del var en följd av hennes sysslolöshet, uppfattade gärna Fredrika som prosaisk. Men man får tro att åtminstone det här brevet fick henne att förstå vad det innebar för väninnan att i så hög grad vara hänvisad till ”köksspråket”.

Den 16 augusti 1868 formulerar sig Fredrika Runeberg mycket tydligt om sina författarambitioner, ja, till och med om sin författarfåfänga i ett brev till Emilie:

Det är en underlig sak med detta begär att bli läst, att bli känd! Huru mycket har icke jag kämpat med mig sjelf i det afseendet. Att man vill bli läst, är dock ej underligt. Har jag talat ur mitt hjertas allra innersta, min själs ord, mitt hjertas varmaste tanke, visst

Fredrika Runeberg debuterade 1844 med två berättelser som sedan kom att ingå i Teckningar och drömmar (1861). Detalj ur Joseph Desarnods dagerrotyp från 1846. (Reprofoto Jan Lindroth, SLS arkiv)

vill jag ju att någon må höra hvad jag talat. Denna tanke sökte jag fordom att tolka uti sagan om Dunkla. [...] Och ännu tänker jag lika i det afseendet, skrifva utan att läsas är som att tala utan att höras af någon. Men hvarföre vill man bli läst i en så vidsträckt krets som möjligt? Dock äfven detta förstår jag: begäret att sprida min tanke förstår jag. Men detta olyckliga begär att bli gillad och berömd, hvarföre skall det som en mara gnaga, utan att kunna undflys, hvarföre skall det vara så svårt att slippa ifrån de illusioner, som man engång sett hägra för sitt inre öga?

Novellen "Danserskan"

En annan belysande text i *Teckningar och drömmar* är "Danserskan" som egendomligt nog inte alls uppmärksammats av

forskningen även om det är uppenbart att den handlar om Fredrika Runebergs allra mest centrala problematik, behovet att få kommunicera. Den börjar lakoniskt med meningen: "Rosa var alls icke vacker." Rosa är en femtonårig flicka som bor ensam med sin far och som om kvällarna dansar för honom och får därmed bli sitt sannaste själv, ge uttryck åt sitt innersta jag: "Den grofva drägten formade sig kring henne då mer luftigt än en danserskas gaz, och glömmande sina bekymmer drömde fadren bort mången stund, i glad beundran, blickande på den sköna dansen. Från Rosas sinne var då hvarje bekymmer utplånadt, hon kände blott att hon lefde, att hon njöt, i sorg, i glädje, i hänryckning, i stilla frid, och en tår dallrade ofta i hennes öga, då hon slöt sin dans. Då var Rosa skön."

Rosa tycks vara nöjd med att ha sin far som sin enda publik men en gång händer det sig att hon blir bjuden på bal. Hon är först ovillig att gå men hennes far övertalar henne. Kvällen börjar med att hon sitter för sig själv i ett hörn men med ens blir hon uppbjuden, ställer sig blygt på sin plats, låter sig föras i några stela turer – och kommer så plötsligt loss i en tur som går ut på att damen ska fly sin kavaljer som i sin tur ska förfölja henne och till slut fånga in henne till en vals:

Rosa ilade utåt det vidsträckta golfvet med lätta steg. Nu syntes hon blifva fångad, nej med en lätt, mjuk rörelse var hon redan långt unnan sin förföljare, än flyende i yr skalkaktighet, än närmande sig mild och blyg, än åter hastande bort skälmsk och rädd.

De dansande stadnade, man såg, man beundrade, man andades knappt. Nu tycktes den dansande flickan ej mera fly så långt undan, hon stannade ofta för några ögonblick liksom väntande, men hennes kavaljer tycktes ej ha lust att låta den sköna leken upphöra, han försummade med flit flera än ett tillfälle att fatta sin meddanserskas hand.

Sjelf visste icke Rosa, att hon redan hade dansat mycket längre tid än något af de andra paren. Hon njöt i fullt mått af att utöfva sin sköna konst, och märkte ej de många blickar, som voro fästade på henne. Slutligen, rädd att uttrötta henne, fattade hennes meddansare hennes hand och förde henne, efter en kort vals, till hennes plats.

När dansen är slut bestämmer fadern att de ska hem trots att alla ber om att få se Rosa dansa en gång till. I sin kammare begrundar Rosa vad hon upplevt: "Så hade hon aldrig dansat förr, det kände hon. Denna afton, då hon uppträdde i en lätt dräkt, i ett haf af ljus, vid en skön musik, i en omgifning af unga, den hade gifvit hennes dans en helt annan färg, än den egt, när hon hemma dansade hvardagsklädd, ensam, utan musik. Äfven det bifall hon rönt lifvade och gladde henne; men högt slog hennes hjerta af fröjd, då vid hemkomsten fadren slöt henne i sina armar, sägande: 'Min Rosa, haf tack; du har i dag gjort din far den största glädje, han haft på många år.'"

Citaten förtjänar att läsas noggrant. Man noterar att Rosa på grund av det festliga sammanhanget (och på grund av publiken) mer än nånsin förverkligar sig själv – och att hon gör det i samspel med men ändå mycket självständigt i förhållande till sin partner. Man noterar också att det är olika turer i det erotiska spelet mellan man och kvinna hon gestaltar. Det är just scenens erotiska övertoner som gör att man känner att Rosa omedvetet rör sig vid gränsen för det passande, det som på Fredrika Runebergs tid kallades det sedliga och som var så viktigt just när det gällde kvinnors skrivande. Men särskilt intressant är faderns reaktioner och framför allt hans ambivalens. Han tar ganska abrupt dottern med sig hem – balen är ju inte slut när de bryter upp – och även om han vid hemkomsten försäkras henne om

sin stora glädje förhindrar han henne att dansa på nytt: "Snart kommo bjudningar från många håll. Nu var Rosas längtan, att få vara med, stor, men hvarje gång hade hennes far något hinder derföre. Än var balen tillställd av för ungt folk, man visste ej hvad anseende de kunde komma att bibehålla i lifvet, än var det fult väder, än var det ej värdt att Rosa just i dag skulle bege sig hemifrån, och så gick det gång för gång."

Om Runebergs roll

Precis som Rosa i första hand dansat för sin far hade ju Fredrika i första hand skrivit för Runeberg och man kan pröva hypotesen att Fredrika genom novellens fadersgestalt försöker gestalta Runebergs förhållande till hennes skrivande. I *Min pennas saga* skildrar hon hans reaktioner efter hennes första framgångar: "Från många håll både i Sverge och Finland begärde man af mig bidrag till Kalendrar och samlingar, men alltid hade Rbg då något inpass att göra: än var redactören ännu en yngling utan namn, än visste man ej hvilka andra som komme att lemna bidrag o. s. v. och så kom jag aldrig att vidare lemna något bidrag."

Formuleringarna är ju nästan de samma som i "Danserskan" och de ingår i ett större avsnitt i *Min pennas saga* som vittnar om Fredrikas påtagliga osäkerhet under åren 1845–1856 då hon inte publicerade sig. Det är ett utomordentligt viktigt avsnitt samtidigt som det kan kännas både plågsamt och tröttsamt att läsa:

Snart återkommo tvekans tider. Fru Catharina Boije hade, då jag läste den för Rbg, af honom vunnit ett beröm så stort, att det vore förmåtenhet att upprepa det. Den låg sedan i 15 år innan den blef tryckt. [...] Min syster varnade mig att icke mera låta trycka

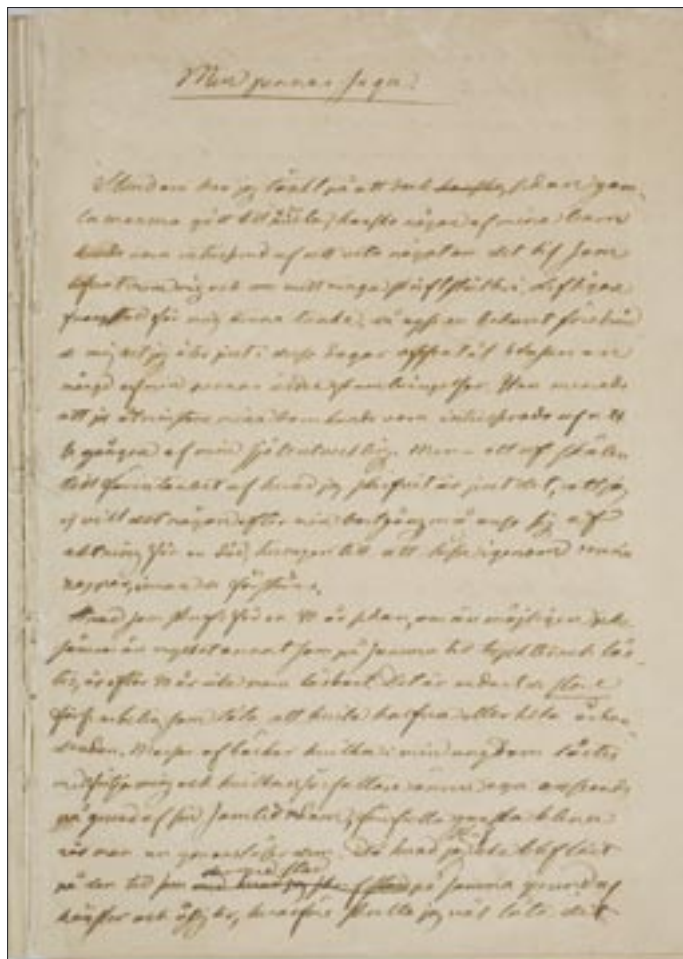
något, jag hade ju nu "visat hvad jag kunde skriva", och borde nu ej vidare befatta mig dermed. Slutligen började jag tro det Runeberg med missnöje ansåg att jag skref, och beslöt att dermed upphöra. Under flere år stod jag vid min föresats. Sammansätta något, det måste jag likväl, det kunde jag ej slippa, men hvad jag i mitt sinne gjorde färdigt vid spiseln, vid vaggan eller vid sömnen, det nedskref jag icke, det fick åter småningom glömmas, vissna och dö. Slutligen fann Runeberg att jag verkligen hade alvar med mitt beslut, och nu talade han vänligt och godt med mig härom, sade att jag gjorde honom "sorg" med min föresats att upphöra att skriva och bad mig återtaga pennan. Glad kastade jag undan det tvång jag af missförstånd pålaggt mig och hängaf mig åter vid lediga stunder åt min varma längtan att dikta.

Men tvifvelsmål och tvekan återkommo dock. Skränet mot qvinnans rättighet till att försöka producera något, hade lyckats bita sig fast vid mig och göra mig orolig och förbryllad, och slutligen ville jag förstöra alla minnen af att jag någonsin sökt mig ett nöje i pennans lekar. Jag hade redan börjat förstörelseverket då Runeberg träffade komma in till mig, och när han såg hvad jag förehade, sade han allvarligt förebrående: "vill du göra dig till en andlig själfspilling?" och så räddades min pennas barn från total förintelse.

Sättet att beskriva makens beröm av *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* är karakteristiskt: vi får veta att det var "stort" samtidigt som skenet av anspråkslöshet räddas genom att vi inte får veta vad det var.

Det viktigaste är ändå de uppenbara parallellerna mellan Runeberg och Rosas far, mellan Fredrika Runeberg och Rosa. Precis som Rosas far uttalar sig uppskattande om dotterns dans uttalar sig Runeberg uppskattande om hustruns skrivande men precis som Rosas far ger han ändå intryck av att vara ambivalent, åtminstone vad gäller att låta en kvinnlig familjemedlem utöva sin konst offentligt,

Första sidan ur Fredrika Runebergs litterära självbiografi Min pennas saga. (Foto Janne Rentola, SLS)

ja, kanske på något plan vad gäller att låta henne utöva den överhuvudtaget. Det är naturligtvis omöjligt att veta om Runeberg verkligen var ambivalent eller om det bara var Fredrika Runeberg som befarade att han var det. Det mest plågsamma med citatet ovan är väl just att hon är fast besluten att gissa sig till hans aldrig uttalade vilja för att till varje pris kunna underordna sig den. Och precis som Rosa behövde Fredrika en större publik, en objektiv bedömning av sina prestationer:

Det blef dock i längden tomt för mig att liksom man stundom hör mycket gammalt folk göra, prata för mig själf. Uttalar man hvad som verkligen intresserar en själf, visst öns-

kar man att någon må höra hvad man säger. Också greps jag af önskan att veta om hvad jag skrifvit verkligen ägde något värde. På sätt och vis tyckte jag mig väl kunna så tro, då Rbg visade sig så mycket högt gilla hvad min penna hade tecknat, men i andra stunder syntes mig åter som om alt vore värdelöst, och jag hade velat förintä allsammans om ej Runebergs nyssnämnda allvarliga ord legat för mig. Jag började blygas för mig själf för att hafva under hela min tid äflats med hvad som vore kanske idel skräp. Jag tyckte mig vara för gammal att numera dåras af illusioner, löpa efter skuggor. Jag ville ej hålla på med att rada ihop kanske dumheter, ja jag måste medge att jag var för stursk för att ens vilja producera *medelmåttigheter*, ifall jag ej vore i stånd att skriva något bättre. Snellman hade med stränghet svängt kritikens

gissel denna tid, väl, må han slå ihjäl alla fåfånga illusioner. Jag bad honom genomläsa mina små stycken, mina sagor, som jag benämnde dem.

Hans utlåtande utföll berömande, vida utöfver hvad jag vågat hoppas [...].

Rosas öde

Men vad danserskan Rosa beträffar så går det illa. "Danserskan" handlar i själva verket om de katastrofala konsekvenserna av att behöva vänta för länge på offentlighet. "Till nästa bal", fortsätter fadern att säga och så går åren och Rosa blir glömd även om hon fortsätter att dansa därhemma. Men en gång när fadern är bortrest ordnas ändå en bal till vilken hon får ett kort och även om hon känner på sig att det kanske är olämpligt att delta när fadern är borta tar hon till slut ändå "den sednaste baldrägt, hon af sin far erhållit" och går. Hon uppfattar att man betraktar henne med löje men låter sig ändå bjudas upp:

Man började. Snart dansade Rosa åter ensam, alla stodo stilla och sågo på; men det var ej förtjusning, det var hånlöje som lekte på allas ansigten. Rosa märkte det icke. Dansens trollmakt grep henne åter, hon glömde allt, hon glömde sig sjelf. Den ande, som bodde inom henne och som hon varit ernad att beherrska, grep henne nu utan att hon ägde förmåga att emotstå, och hon dansade så som blott den stormar, som drifves af en vild inneboende kraft, den hon ej äger makt att tygla.

Hon hade dansat länge så; nu förde hennes steg henne mot en stor från golf till tak uppställd spegel. Hennes blick föll deri, och som fasttrollad stannade hon framför den. Hon såg hela sällskapet, hon såg sig sjelf. Hon såg sitt ansigte åldradt och såg sig klädd i en drägt, aldeles olika den, som bars af de henne omgifvande unga blomstrande flickorna. Hon såg, att hon lefvat af idel villor under många år, och hon sjönk tillsamman som ett fallande kläde.

När hennes far kommer hem finner han henne sittande i en länstol och hon säger: "Kom min far, känner du ej din Rosa? Se nu behöfver du ej mera skona din stackars, barnsliga flicka, hon är gammal nu. Kanske hade du gjort bättre om du straxt sagt: 'Rosa, lemna dansen, jag önskar det, nog hade det då gått lätt; men du nändes icke, du ville mig väl. Tack också för din välmening min far, om än den gjorde mig illa.'" Rosa dör – i novellens sista rad står fadern vid hennes grav och säger för sig sjelv: "Icke kunde jag ju låta henne bli en danserska."

Far och dotter har aldrig talat öppet med varandra. *Hon* tror att han uppmuntrat henne för att han inte velat såra, inte velat säga att hon inte duger. *Han* har uppriktigt tyckt om att hon dansat men har aldrig velat att hon skulle bli konstnär. Utan kontinuerliga möjligheter att uppträda inför publik förlorar hon förmågan, har inga möjligheter att kontrollera sina uttrycksmedel, det hon presterar blir föråldrat och därmed pinsamt, groteskt. (Dansens är ju en utomordentlig symbol för skrivandet för liksom skrivandet förutsätter dansen en hårfin balans mellan självutlevelse och konvention.) När hennes självförlömmelse släpper, när hon ser sig sjelv och, än värre, när hon ser hur andra ser henne – känner hon skam. Och det är märk väl en specifikt kvinnlig skam: en man skulle aldrig bli lika löjlig i samma situation. Det är rimligt att kopp-la berättelsen till en episod i *Min pennas saga* som jag uppfattar som Fredrika Runebergs jagsymbol: en bal i ärkebiskops-huset vid vilken hon fyra år gammal blev utskrattad därför att hon trodde att hennes kavaljerer tog henne på allvar.

På gamla dar kom Fredrika Runeberg att uppfatta att Rosas öde blivit hennes. Hon hade gett ut sammanlagt tre böcker, *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* (1858),

Teckningar och drömmar (1861) och *Sigrid Liljeholm* (1862), samtliga under pseudonymen –a –g. Redan 1858 tycks många ha vetat vem hon var och redaktörer bad henne att framträda under eget namn, men hon höll envist fast vid sin skenbara anonymitet. Den skenbara anonymiteten utgjorde inget skydd när romanen *Sigrid Liljeholm* drabbades av nedgörande kritik av Carl-Gustaf Estlander.

I *Min pennas saga* skriver Fredrika Runeberg: "Slutet är nära, jag är 62 år gammal och får gå bort oviss om hvad jag diktat, tänkt, drömt och älskat, är idel 'sudd och skam' och om jag aldrig bort låta någon se hvad jag af en oemotståndlig håg drivits att nedskrifva."

"Håg" betyder troligen också "kallelse". Åtminstone berättelsen om Rosa rymmer en stark tro på en kallelse: berättarrösten talar ju nämligen om "Den ande, som bodde inom henne och som hon varit ernad att beherrska." Det är det

faktum att Rosa aldrig får behärska den som gör berättelsen till en tragedi. Fredrika Runeberg var medveten om att inte heller hon beretts möjligheter att utveckla sina förutsättningar men hon skriver ändå: "må min pennas saga hafva varit en dröm, en och annan stund af bitterhet har den gett mig, mångfalt mera dock af tröst och verklig glädje."

Merete Mazzarella

Källor och litteratur:

Borgåsamlingen, Fredrika Runebergs samling (SLSA 1104FR)

Brev från Fredrika Runeberg till Emilie Björkstén
Fredrika Runeberg: *Teckningar och Drömmar* (faksimil av *Teckningar och Drömmar af –a –g*, Helsingfors: Theodor Söderholms förlag 1861), Vitterhetskommisionens Nya Klassikerserie, Helsingfors: Schildts 1991.

Fredrika Runeberg: *Min Pennas Saga*, utg. Hedvig Rask, SLS 697, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland och Atlantis 2007.

Från Jakobstad till Borgå – en litterär resa

Fredrika Runeberg drömde om att resa. Hela sitt liv slukade hon reseskildringar och många av de egna novellerna utspelar sig i ett avlägset land på en annan kontinent. Hon beundrade Fredrika Bremer och läste hennes reseskildringar, men hade aldrig samma möjlighet att bege sig ut i världen på spännande äventyr. Fredrika Runebergs lott var en annan, varken hennes hälsa eller ekonomi var den bästa och dessutom var hon i den olyckliga situationen att hon var gift med en av de mest stationära poeterna i sin samtid, Johan Ludvig Runeberg. Han flyttade och reste i regel bara av tvång, när studier eller arbete gjorde att han måste byta hemort eller resa någonstans för en tid. Ytterst få gånger reste han för nöjes skull: en gång till Tammerfors tillsammans med sin hustru, en gång till Jakobstad för att delta i ett namnsdagskalas och en enda gång utomlands, till Sverige 1851.

Uppväxten

Fredrika Tengström föddes i Jakobstad 1807, som den näst yngsta av nio syskon (fyra av dem dog i späda ålder). Hennes far var tullförvaltaren Carl Fredrik Tengström som 1809 blev finanskamrer i regeringskanseljen och flyttade till Åbo

med sin familj. Hennes mor hette Anna Margareta Tengström och var född Bergbom. I Åbo bodde familjen i en egen gård i det s.k. Klosterkvarteret vid Aura å. Huset var byggt på ruinerna av det gamla klostret i Åbo. Fredrika Runeberg skriver i sin självbiografi *Min pennas saga*:

Jag var ett sjukligt och klent barn och skulle därför, enligt den tidens åsigt, instängas och aktas för beröring med luft. En kring byggd, instängd, djuptliggande, källarlik och stenlaggd gårdsplan, några alnar i kvadrat, lockade och föga till lekar i det fria. Dockor eller leksaker ägde jag icke, icke heller någon lekkamrat. Alla syskonen voro betydligt äldre än jag och sysselsatta med skolgång och lexor. Men jag brann af begär att kunna läsa "roliga böcker" och sysselsatte mig därför mycket med att åtminstone betrakta bokstäfverna och att af än en, än en annan, fråga namn på någon bokstaf, och att under det jag sprang i kring i rummen utan bok stafva tillsammans ord och meningar, och så befanns, när man ernade börja lära mig läsa i bok, att jag redan innehade konsten. Jag torde väl då varit nära fem år gammal.

Fredrika Tengström lärde sig alltså läsa på egen hand och läste almanackan och Cajsas Wargs kokbok som barn. Hon sattes i en skola för småbarn för att vara sysselsatt och för att lära sig sy och hon gick där tills hon var sju år. I flera år undervi-

sades hon hemma av sin äldsta bror Karl. Det första året fick hon läsa bara biblisk historia och tysk grammatik och hennes stränga lärare beordrade henne att översätta tyska texter och lära sig franska verser utantill.

Som 13-åring fick Fredrika Tengström följa med sina föräldrar på en resa till Österbotten och stannade flera månader hos sin morbror, kronofogden Gabriel Bergbom, på Ollinsaari gård i närheten av Brahestad. På sensommaren 1821 avhäm-tades hon av sin mor från Brahestad och på hemvägen besökte de sina släktingar i Jakobstad. De besökte också familjen Runeberg, och Fredrika såg då sin syssling Johan Ludvig första gången. När mor och dotter steg in i stugan hade Runeberg just kommit hem från en fiskesfärd. Barfota, rufsig i håret och med smutsiga kläder stod han i matsalen med en stor smörgås i handen. När han till sin förskräckelse hörde att gäster var i antågande gömde han sig bakom en dörr men blev upptäckt av Fredrika eftersom hans stora fötter stack fram under dörren.

Som 17-åring fick Fredrika Tengström börja i fru Anna Salmbergs flickpension i Åbo. Hon hade redan då flitigt skrivit egna texter, bl.a. börjat på en roman, skrivit en teaterpjäs och en rad mindre stycken. Bara fragment har bevarats eftersom det mesta förstördes i Åbo brand. Fredrika Tengström gick i skola bara ett knappt år, men efter det fick hon privatundervisning och övade sig i att tala och skriva tyska, franska och engelska. Hennes far ansåg att också flickor behövde en god bildning för att kunna försörja sig som guvernanter ifall de förblev ogifta. Han ägde ett omfattande bibliotek där nästan alla svenska klassiker fram till Atterbom ingick, och dem läste den yngsta dottern ivrigt. Hon läste mycket och snabbt, och hennes favoritförfattare var Schiller.

Augusta Lundahl var Fredrika Runebergs närmaste väninna. Miniatur av A. von Cederwald ca 1830. (Foto Janne Rentola, SLS arkiv)

Fredrika Tengströms språkkunskaper var en stor tillgång för henne och i yngre år korresponderade hon med sina vänin-nor på välskriven franska. Senare i livet beundrade man hennes skicklighet att på svenska läsa högt direkt ur franska, tyska eller engelska böcker.

Vid sidan av språk- och litteraturstudier ingick givetvis också handarbete och måleri i Fredrika Tengströms uppfostran. Hon målade på siden och gjorde dekorativa tygblommor. Hennes praktiska och estetiska handlag kom också senare väl till pass när hon som husfru målade tapeter och både målade och klädde om möbler till hemmen, först i Helsingfors och sedan i Borgå.

I fru Salmbergs skola blev Fredrika Tengström mycket god vän med den något yngre Augusta Lundahl. För Fredrika Runeberg blev hon en intellektuell bunds-

förvant och livet ut korresponderade de livligt bl.a. om böcker de läste.

Från Pargas till Helsingfors

I början av september 1827 utbröt en förödande brand i Åbo. Vid branden lyckades Fredrika Tengström rädda en stor del av lösejendomen från hemmet på Lilla Klostergatan, bl.a. de böcker hon ägde. Hennes farbror, ärkebiskop Jacob Tengström, samlade sina släktingar vid prästgården i Pargas och hans många barnbarn fick en lärare i Johan Ludvig Runeberg. De kallade honom för "morbror Janne".

Fredrika Tengströms far hade dött redan 1824 och hennes syskon hade flugit ur boet. Hon och hennes mor hyrde en bostad på Pargas malm alldeles i närheten av kyrkan. Fredrika skrev mycket under tiden i Pargas, det var det enda som gav henne lugn och ro efter tragedin att förlora sitt hem och sin materiella trygghet. Den spirande förälskelsen i Runeberg gjorde inte hennes sinne lugnare. Hon skrev både vers och prosa, och under några få dagar skrev hon en tragedi i fem akter. Hon uppger att hon efter förlovningen med Runeberg slutade skriva vers för att inte konkurrera med honom. Först under Runebergs sista levnadsår återupptog hon diktformen.

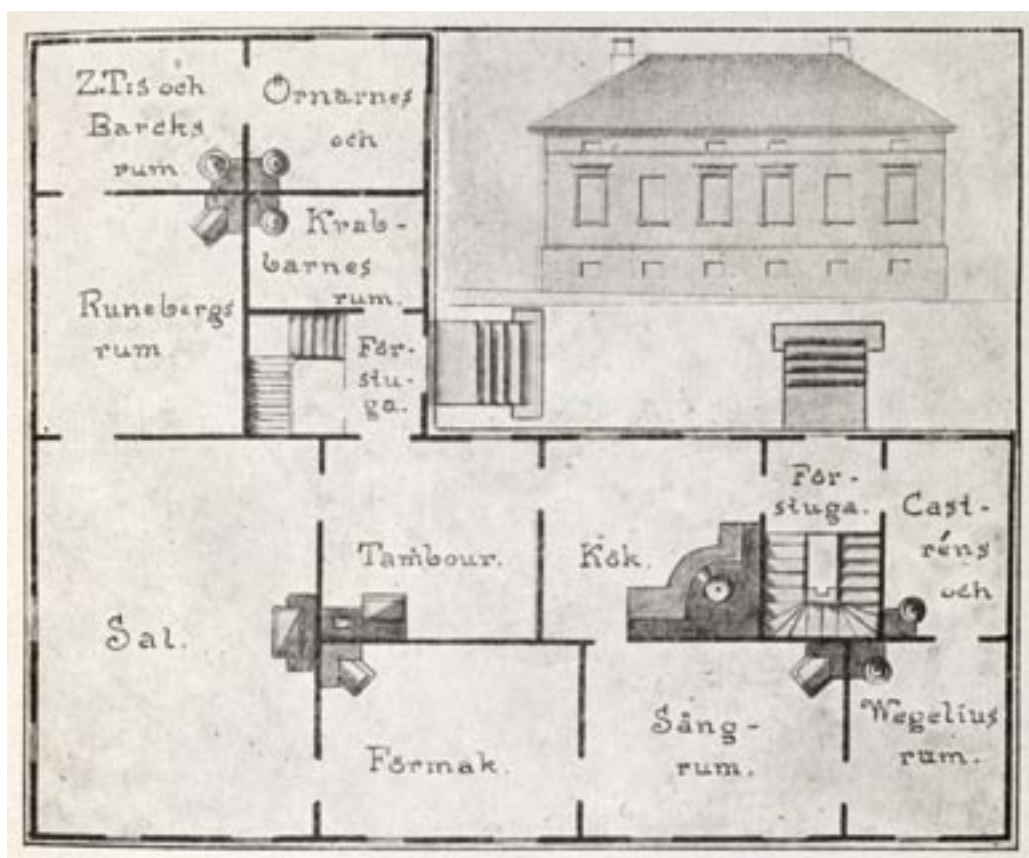
Efter Åbo brand beslöt kejsaren mycket snabbt att universitetet skulle flytta till Helsingfors, som redan 1812 blivit huvudstad. 1828 flyttade Fredrika Tengström till Helsingfors med sin mor och ledsagad av J.L. Runeberg. Flera medlemmar av släkten Tengström slog sig ner i Kronohagen, där änkekamrerskan Anna Margareta Tengström, med barnen Fredrik, Fredrika, Carolina och svärsonen, professor Fredrik Bergbom, hyrde ett trähus av snickare Öhrnberg vid Ma-

negegatan 7. Runeberg bosatte sig i andra ändan av staden, i en trerumslägenhet i ett litet trähus inne på gården vid Stora Robertsgatan. J.L. Runeberg och Fredrika Tengström förlovade sig den 19 december 1828.

I januari 1830 dog professor Bergbom, Fredrika Tengströms sväger, och kort efter det blev Runeberg underhyresgäst hos kamrerskan Tengström. Söndagen den 23 januari 1831 firade Fredrika Tengström och J.L. Runeberg sitt bröllop i brudens hem på Manegegatan 7, där paret sedan bosatte sig i en flygelbyggnad som tidigare använts som snickarverkstad. Flera av de möbler som nu finns i Runebergs hem i Borgå härstammar från parets allra första gemensamma hem, bl.a. salens petersburgska fabriksmöbler.

Sommaren 1831 utbröt en svår koleraepidemi i södra Finland. Ett kolerasjukhus inrättades som närmaste granne till Runebergs på Manegegatan och skrämde av smittorisken flyttade paret tillsammans med Fredrikas mor bort från Kronohagen till den Laguska gården vid den nuvarande Skillnaden. Inalles bodde paret Runeberg på inte mindre än sju adresser under sju år, med undantag för somrarna då de kunde hyra en stuga i skärgården. Än flyttade de undan kolera och än flyttade de för att hyran blev för hög eller för att lägenheten blev oändamålsenlig. Våren 1832 föddes dottern Anna Carolina, som avled i en febersjukdom i augusti 1833. I oktober hyrde familjen åtta rum i det fruktade f.d. koleralasarettet på Manegegatan 5. Familjen behöll fyra rum för eget bruk och i de övriga rummen bodde inackorderade elever, bland dem den 14-åriga Zachris Topelius och den 19-åriga M.A. Castrén. Pojkarna skulle under Runebergs ledning förbereda sig för studentexamen.

Topelius har beskrivit hur hemmet såg

Plan- och fasadritning till smeden Ramsteds gård på Manegegatan 5. (Foto Jan Lindroth, SLS arkiv)

ut vid hans inflyttning. Lägenheten bar ännu spår av familjen Runebergs inflyttning, en mängd böcker låg kastade i ett hörn i salen och korrekturark låg kringströdda i lägenheten. Salen fungerade samtidigt som matsal, bibliotek och lektionssal för privateleverna. Men i praktiken blev det alldeles för tungt för paret Runeberg att administrera så många privatelever och ett så stort hushåll, så de upphörde med den verksamheten efter ett år. Men under Helsingforstiden var deras umgänge som livligast, mest umgicks de med kretsen kring det s.k. Lördagssällskapet och också Fredrika Runeberg hade stort intellektuellt utbyte av såväl män och kvinnor som rörde sig i de akademiska och litterära kretsarna.

Livet i Borgå

Den 17 maj 1837 flyttade Johan Ludvig och Fredrika Runeberg med sina två söner till Borgå. Ludvig Mikael var då två år och Lorenzo fem månader. Familjen åkte med en enkel schäs den 55 kilometer långa vägen mellan Helsingfors och Borgå. Möbler och husgeråd hade de skickat i förväg med en skuta. Det var närmare midnatt när familjen kom fram till Borgå och natten tillbringade de på fru Astenius värdshus vid Krämaregatan. Det var till en början svårt för Fredrika Runeberg att vänja sig vid småstadslivet i Borgå och hon skriver i *Min pennas saga*:

1837 flyttade vi till Borgå. Jag var fremman-

de på orten, kände här endast en gammal litet åldersvag fru och fann mig mycket ensam, van som jag var att lefva med anhöriga och en lifvad vänkrets. I hemmet hade jag dock nu mina två äldsta gossar till nöje och sysselsättning.

Altmer hade jag nu ock småningom lärt mig inse huru illa sedd hvarje sysselsättning med bok eller penna var för en qvinna. Ännu då ansågs hvarje stund använd till läsning, nästan som en stöld ur mannens kassa, att icke tala om en stund använd till att skrifva. [...] Och så hörde jag med ett slags lugn uppå de med mycken salvelse utförda framställningarna af andra fruar, om huru man visst icke borde läsa, utan vore skyldig egna all sin tid åt hushåll och barn (och åt nöjen och visiter och toiletten och kanske litet kortspel o.s.v. o.s.v., interfolierade jag i tysthet i mitt sinne).

Hösten 1837 flyttade familjen Runeberg till gymnasievaktmästar Olanders gård. Där hyrde de en sexrumsvåning uppe på Prästgårdsbacken, strax intill gymnasiet. Men det visade sig att hemmet var dragit och fuktigt; Runeberg spottade blod och Fredrika Runeberg led av en allvarlig öronsjukdom. När hennes mor dog i mars 1838 vistades hon en månad i Helsingfors för att reda upp boet efter modern, och lät då operera sitt helt döva öra. Men hela sitt liv led hon av svårt nedsatt hörsel.

Eftersom det var ont om hyreslägenheter i Borgå köpte Runeberg 1838 ett tvåvåningshus vid Krämaregatan av sin kollega Adolf Sirén och familjen flyttade in i huset i oktober 1838. Huset var gammalt och nedre våningen ansågs nästan obeboelig. Där använde familjen bara en kammare och köket. I övre våningen fanns Runebergs arbetsrum, en sal, sängkammare och en barnkammare.

Fredrika Runeberg i ett brev till Augusta Lundahl daterat 15 februari 1838: "Vårt lif här går sin vanliga enformiga gång. I Borgå behöfver man ej frugta att fördansa sig, ingen menniska ger här danser, och

äfvén caffebjudningar höra till stora undantag i stadens vanliga lif. Herrarne deremot calasa ifrigt sig emellan, men mellan dem och fruntimren är befast ett stort svalg. Nog vore det mig bra kärt att flytta till Helsingfors igen, svårt vill det se ut om att här vinna samma yttre trefnad som der."

Domkapitlet, som också hade ansvar för skolväsendet i stiftet, förordnade Runeberg att under sommaren 1838 inspektera skolorna i Villmanstrand, Nyslott, Sordavala och Kexholm i östra Finland. Fredrika Runeberg fick följa med på den två veckor långa resan. Hon förde en resedagbok, som systemen Carolina Tengström senare fick i ett brev. När paret Runeberg nådde Sordavala vid Ladoga ville Fredrika Runeberg besöka Valamo kloster, men det skulle ha betytt flera timmars omväg och Runeberg hade börjat tröttna på resandet och ville hem. På hemvägen skulle Fredrika också gärna ha besökt Viborg och S:t Petersburg men han ville absolut hem och fiska. Hon avslutade sin reseberättelse med kommentaren: "Han börjar bli mera tråkig".

När Runebergs återvände till Borgå i juli 1838 flyttade de för sommaren till Lill-Kroksnäs, ett litet hemman på Vessölandet omkring åtta kilometer söderut från Borgå. Det blev familjens sommarhem i 31 år. De låga rummen i huset hade rappade väggar och omålade golv. I salen fanns en stor vitmålad skänk. Vid motsatta väggen stod ett stort fällbord och vid kortväggarna rödmålade träbänkar som till natten ställdes bredvid varandra för att fungera som sängar åt sönerna. Runebergs rum låg åt väster med utsikt över Krokssundet och Haikofjärden. Jakt- och fiskeredskapen förvarade han upphängda på väggen. Det lilla köket hade en öppen spis med bakugn men var utan håll, och all kokning skedde på en trefot över

Det första fotografiet av J.L. och Fredrika Runeberg är en dagerrotyp från 1846 där de poserar med några vänner från Borgå. Bilden är sannolikt tagen av den fransk-ryska litografen och dagerrotypisten Joseph Desarnod. (Reprofoto Jan Lindroth, SLS arkiv)

öppen eld. Maten förvarades i ett visthus på gården. Familjens vardagsliv var enkla, maten var torftigare och klädseln ledigare än i staden.

Mycket av Fredrika Runebergs tid gick åt att sköta söner. Den tredje sonen, Walter Magnus, föddes den 29 december 1838. Runeberg hade gärna sett att Walter fått namnet Jonas efter sin favoritförfattare C.J.L. Almqvist. Han lär rentav ha skrivit de två namnförslagen på olika lappar och tvekade vilken han skulle ge prästen vid dopet.

Hushåll och författarskap

Fredrika Runeberg inledde arbetet med romanen *Fru Catarina Boije och hennes*

döttrar 1844, men den utgavs i tryck först 1858. Fram mot julen 1844 utkom däremot hennes första prosaskisser "Simrith" och "En dröm", tryckta under pseudonymen –a –g i Fredrik Berndtsons poetiska kalender *Necken*. I *Min pennas saga* beskriver hon ögonblicket hon fick boken i sin hand:

Bendtson begärte dessa stycken för Kalendern "Necken" och när de kommo mig tillhanda tryckta deri, var det en afton då jag satt i min lilla kammare i nedra våningen der jag bodde med barnen och der jag hade kök och hushåll. I öfra våningen fanns salong, förmak och Runebergs båda rum. Hos honom var denna qväll, som oftast om aftnarna, några herrar församlade. Han kom ned för att tillsäga om något för sina gäster, och jag räckte honom nu boken. Då fick jag åter se ett uttryck i hans ansigte sådant som räckte länge att ha glädje af. Han tog boken, begärte skrattande en extra servering till firande af mina stycken, och gick upp till herrarne, der ett gladt lif hördes råda ända till sent in på natten, och glad satt äfven jag vaggande mitt barn, Hannes om jag rätt minnes.

Fredrika Runeberg skrev mycket för skrivbordslådan om kvinnors rätt till utbildning och om kvinnosak överhuvudtaget. Det grundläggande problemet för kvinnorna i hennes samtid var att deras kunskaper var så begränsade och att de inte hade tillräckliga möjligheter att förkovra dem, ansåg hon. Hon grundade en informell finsk läseförening 1845 för att höja kunskaperna i finska bland Borgåfruarna. I december 1846 grundade hon tillsammans med andra lektorsfruar en fruntimmersförening i Borgå. Föreningen skulle motarbeta den svåra nöden som rådde bland allmogen och skapa arbete för de fattigaste kvinnorna i staden. Föreningens främsta uppgift blev att upprätthålla en skola för fattiga flickor i Borgå. I skolan undervisades eleverna i

Postkort av Runebergs hem. Foto av Natalia Linsén ca 1900. (SLS arkiv)

kristendomskunskap, läsning, skrivning, räkning, sömnad, garnspinning, stickning och vävning.

Ända fram till 1850-talet var familjens ekonomi ansträngd, men när Runeberg 1851 sålde förlagsrätten till sina skrifter i Sverige, var det en så fördelaktig affär att han kunde köpa en större gård i den nya empirestadsdelen i Borgå, i hörnet av Alexandersgatan och Kyrkogatan (nuvarande Runebergsgatan). Gården är i dag känd som museet Runebergs hem. Bostaden på Krämaregatan såldes och blev senare tobaksfabrik.

Den nya gården omfattade ett boningshus med tio rum, tambur, kök, skafferier och källare, en stor tomt, där trädgården upptar största delen, egen brunn och i söder en lång uthuslänga med bagarstuga, hushålls- och spannmålsbod, stall, fähus, ved- och vagnslider, drängstuga och avträde. När Runebergs köpte gården var

äldste sonen i familjen 17 och den yngste 2 år.

Den tidigare ägaren hade låtit plantera syrener, krusbärsbuskar och hallonbuskar med både röda och vita hallon, och dem fortsatte Fredrika Runeberg att odla. När familjen Runeberg övertog gården planterade Fredrika Runeberg ett äppelträd för varje son och också tre plommonträd och jasminbuskar. Största delen av trädgården användes till en början för nyttoväxter, som grönsaker och kryddörter. Ännu i dag hittar man rabarber och pepparrot, som härstammar från Fredrika Runebergs tid.

På 1860-talet specialiserade sig Fredrika Runeberg på rosor, i hennes trädgård växte flera tiotal olika arter. Fredrika Runeberg ville helst driva upp sina växter från frö eller stickling och många växter som var exotiska och ovanliga i Finland drev hon upp från frön. Känsliga växter

odlade Fredrika Runeberg inomhus och till vintern flyttade hon också in vissa trädgårdsväxter. Fram till 1868 hade hon en särskild "blomkammare" där växterna övervintrade svalt. I hennes fönster kunde upp till 40 rosor blomma i full prakt och det berättas att hennes blomfönster var de stiligaste i Borgå. Vid flyttningen till och från Lill-Kroksnäs, hade hon en särskild blombåt fullastad med krukväxter. Fredrika Runeberg ville nämligen inte överlämna sina växter i någon annans vård. Hon planterade ut dahlior, rosor, pelargonior, fuchsior och balsaminer i trädgården på Kroksnäs på våren och grävde upp dem igen till hösten. Om höstarna hade hon ofta två båtlaster med sig hem till staden.

Hushållet upptog också en stor del av Fredrika Runebergs tid. Hon tillredde inte själv vardagsmaten eller och utförde inte heller grovsysslor, men hade i sista hand ansvaret för det stora hushållet. Hennes handskrivna receptbok från början av 1850-talet innehåller recept på främst bakverk, men också recept på kurer mot frossa och på olika sätt att färga garn och tyger. Det Runebergska hemmet i Borgå var ett gästfritt hus. Men sällan inbjöd herrskapet självt till fest eller kaffekalas, snarare dök gäster självmant upp. Runeberg avskydde större officiösa tillställningar med hyllningstal och inbjöd i regel inte heller till sådana fester. I stället bjöd han hem folk på nachspiel och lika ofta dök gäster upp mer eller mindre planerat eller av stundens ingivelse. Från 1850-talet ända fram till Runebergs död var det vanligt att resande från när och fjärran kom för att besöka den berömda författaren och nationalskalden.

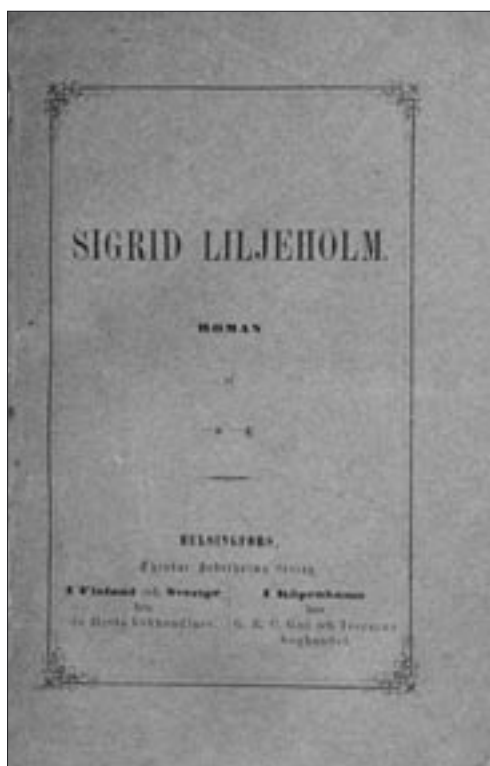
När familjen växte och gästernas antal ökade, innebar det också att hushållsbestyren tilltog. I Fredrika Runebergs små almanackor noteras knäckebrödsbakning

och annan bakning omväxlande med syltning, saftning och storbyk, klappning, klädesutdragning, mangling och strykning. Dessutom bryggde man öl, saltade kött och fisk, kokade buljong som buteljerades, stoppade korv, stöpte ljus och kokade tvål. Till vardags åt familjen enkelt, ofta gröt och mjölk. Från vår till höst åt man också fisk, oftast gös, abborre, gädda eller ål. Ibland serverades även simpa och flundra och om vintern lake. Man åt också gärna nors stekt i smör och färsk strömming. I receptboken finns flera recept på stuvad gädda samt laxbullar, gravad lax, två lutfiskrecept, kryddsill och gottländsk strömming.

År 1856 lämnade Fredrika Runeberg ett par prosastycken för tryckning i J.V. Snellmans *Litteraturblad*. Efter det publicerade hon årligen kortare prosatexter i tidskriften ända fram till 1860. Snellman publicerade dem under rubriken "Teckningar och drömmar", alltid under pseudonymen -a -g. År 1861 utkom *Teckningar och drömmar* i bokform och innehöll då även tidigare opublicerade prosastycken.

I sina noveller har Fredrika Runeberg skrivit om kvinnans liv och det äkten-skapliga samlivets villkor och problem. Ofta placerade hon handlingen i ett fjärran land, från Sibirien och Arabien till Sydamerika. Hon läste en mängd rese-schildringar, bland dem M.A. Castréns och Elias Lönnrots reseberättelser, forskningsrön från resor i Ryssland och Georg August Wallins reseschildringar från Fjärran Östern. Hon läste också gärna författarinnor som George Sand, Harriet Beecher Stowe och Fredrika Bremer, och ansåg att de var sitt respektive lands främsta romanförfattare. Hon uppskattade även Almquist, men läste inte *Det går an*, som förbjöds av censuren i Finland.

Den 20 december 1862 utkom Fredrika Runebergs andra roman *Sigrid Liljeholm*.

Sigrid Liljeholm utkom 1862 och utspelar sig under det s.k. klubbekriget som var ett populärt tema i den samtida litteraturen. Romanen blev Fredrika Runebergs sista större litterära arbete. (Foto Janne Rentola, SLS)

Hon hade tidigare blivit förhållandevis väl bemött men utsattes nu för hård kritik. De manliga recensenterna hade svårt att acceptera det emancipatoriska draget i hennes bok. Efter det publicerade hon endast kortare berättelser och noveller i olika tidningar och kalendrar.

Sträckfågelsnatur

1863 fick J.L. Runeberg en hjärnblödning och blev mer eller mindre sängliggande. Det ledde till att Fredrika Runeberg också blev mer stationär än någonsin. Hon ville ogärna lämna hans sida, även om det småningom blev lättare att resa till sönerna i

Helsingfors när järnvägen byggdes. Hon läste högt för sin make flera timmar om dagen och skötte bådas korrespondens.

I ett brev till väninnan Emilie Björkstén 1870 skriver Fredrika Runeberg: "Min gamla flyttfågelnatur fröjdar sig som kusten åt pisksmällen, då jag vet att folk få resa. Löjligt nog drömmer jag ännu ofta vaken om resor och färder, under det jag dock i verkligheten tycker mig ha en lång färd före, då jag nu ärnar mig att så några blomfrön i drivbänkar på en ännu där tom fläck. Du undrar kanske att jag säger mig haft sträckfågelnatur, som dock varit så stationär, men ett är håg för något, ett annat omständigheternas makt."

Fredrika Runeberg skrev sin självbiografiska skrift *Min pennas saga* i slutet av 1860-talet och i början av 1870-talet, men slutförde den först 1877. I *Min pennas saga* redogör hon för sitt författarskap och sina litterära ambitioner. Troligen ville hon spegla sitt författarskap mot samtiden, eftersom det redan blivit vanligt att författarinnor i Finland publicerade sig under eget namn och flera framsteg gällande kvinnors rättigheter hade nåtts, bl.a. fick kvinnor med specialtillstånd tillträde till vissa föreläsningar på universitetet på 1870-talet.

Fredrika Runeberg bodde kvar i hemmet i Borgå efter Runebergs död 1877, men ganska snart tyckte hon att huset var för stort och besvärligt att sköta ensam, trots hon fick hjälp av familjen Strömborg (som 1868 flyttat in i husets södra del) och trotjänarinnan Maria Degerth. Efter ett år beslöt hon att flytta till Helsingfors, närmare sina söner och sin syster. Hon avled den 27 maj 1879 i sitt hem vid Mariegatan och jordfästes den 31 maj på Näsebacken i Borgå invid sin make.

*

Fredrika Runeberg förlorade aldrig sin framtidstro. I ett brev till Augusta Wallenius från den 3 februari 1863 skriver hon:

Vet du, Augusta, jag älskar den nya tiden, det unga, det framåtgående. Gudilof, jag kan glädjas så varmt af min innersta själ åt att tiden går framåt, och den gör så. Jag är lycklig af att icke höra till dessa åldriga personer hvilka tro att allt går på tok, för att det går annorlunda än det gick i deras ungdom, och försöka att hålla fast vagnshjulen på tidens vagn, i full öfvertygelse att den måste stjelpa, om den får fara fram som den vill. Äfven jag ville gripa fast i hjulen, men blott för att hinna med, då jag ej af egen magt förmår följa. Det är dock så lifvande att se hur allt går framåt, och intet i verlden lär en att så beundra den magt som ställt allting så möjligt att det måste gå framåt, till allt mera ljus och förädling. Jag kan ej förstå huru tanken på en verld som blefve allt sämre och sämre, skulle kunna stå tillsam-

man med tanken på en mäktig och vis Gud, jag skulle ju då i honom nödgas se blott en dålig byggmästare, hvilkens verk, likt människans verk, försämras och förfaller år från år. Det är dock så herrligt att tänka, att alla dessa idéer som nu gryr, de skola i en framtid uppspira och bära frugt. Lappri om jag då ligger i grafven och icke ser dem, tusenden finnas då att glädja sig af allt det ädla som då hunnit uppväxa.

Agneta Rahikainen

Källor och litteratur

Borgåsamlingen, Fredrika Runebergs samling (SLSA 1104FR)

Brev från Fredrika Runeberg till Emilie Björkstén
SLS-samlingen (SLSA 1106)

Brev från Fredrika Runeberg till Augusta Lundahl (g. Wallenius)

Fredrika Runeberg: *Min Pennas Saga*, utg. Hedvig Rask, SLS 697, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland och Atlantis 2007.

Heminredningar på Fredrika Runebergs tid

Vår uppfattning om hur Johan Ludvig och Fredrika Runebergs hemmiljö såg ut grundar sig till stor del på den bild Runebergshemmet i Borgå ger. Skalden och hans fru var gifta i 46 år och det här huset var deras hem i 25 år. Fredrika Runeberg bodde kvar ännu ett år efter sin mans död.

Runebergs hem är värdefullt för att det är ett riktigt hem, det är inte inrett av museiamanuser för att ge en bild av ett s.k. typiskt kulturhem från medlet av 1800-talet. Det har varit ett levande hem, inredningen har ändrats, familjen har flyttat möbler från rum till rum, skaffat nya möbler och gjort sig av med gamla, en del möbler har klätts om. Barnen flyttade ut i sinom tid och deras saker och möbler som sängar, bord och tvättställ har alla försvunnit. I slutet av 1860-talet hyrdes köket och tre rum i södra ändan åt lektor J. E. Strömborg och hans familj. Hela huset renoverades grundligt inför J.L. Runebergs 200-årsjubileum 2004.

Det första hemmet

Varje individ, varje samboende par och varje familj inreder sitt hem enligt sina behov, sina ekonomiska resurser och sitt levnadssätt, men också efter tidens nor-

mer och efter de dominerande stilarna och modet. Fredrika Tengström och Johan Ludvig Runeberg började sitt gemensamma liv i januari 1831 under mycket anspråkslösa förhållanden.

Fredrika Runebergs beskrivning av det unga paret's första hem i Helsingfors ger en bra bild av deras ekonomiska resurser. De bodde i flygelbyggnaden i en gård på Manegegatan 7. Runebergs arbetsrum var i övre våningen och där hade han gamla skinnklädda länstolar. Han hade troligen redan då också det lilla skrivbord som han hade köpt på Narinken i Helsingfors – ett område på Simonsbacken där bl.a. judarna fick sälja gamla kläder och allehanda gamla saker. För egna pengar beställde Fredrika Runeberg hos snickaren Öhrnberg ett bokskåp åt sin man. Snickaren själv skänkte en s.k. Windsorstol åt Runeberg.

Rummen i nedre våningen hade i tiderna varit en del av snickarverkstaden i gården. Väggarna och golven såg fasansfulla ut, men när man klistrade papper på väggarna och strök dem med ljus färg såg de bättre ut. Till sängkammaren hade Runeberg köpt några stolar på auktion – antagligen var sitsarna av rotting. Runeberg och hans svåger Fredrik Tengström betsade stolarna, de trasiga sitsarna togs bort och stoppades och kläddes med tyg

Salongen i Runebergs hem. Konstverken var en viktig del av inredningen hos Runebergs. Möblemanget var en bröllopsgåva av Fredrika Runebergs mor och kom från S:t Petersburg. Soffan på bilden tillhör dock inte möblemanget, utan skaffades troligen senare. (Foto Jan Lindroth, Borgå museum)

från två gamla bombasinklänningar. Med samma tyg kläddes också en soffa som Runeberg hade köpt av en bortflyttad student. Gardiner ägde de inte.

Det var tidens norm att ett borgerligt akademiskt par skulle ha representativa möbler i de rum där de tog emot sina gäster, i detta fall i förmaket. Fredrika Runebergs mor beställde ett möblemanget i mahogny åt de nygifta. Fredrika Runeberg nämner uttryckligen att det var fråga om petersburgska fabriksmöbler. Man får intrycket att de möjligen var billigare än ett möblemanget från någon av snickeriverkstäder i Helsingfors. Möblemanget följde med Runebergs till alla deras bostäder och finns i dag i museihemmet i Borgå.

Det petersburgska möblemanget var egentligen mycket modernt eftersom

själva begreppet möblemanget på den här tiden var ganska nytt. Under århundraden hade man placerat alla möbler, stolar, soffor och bord längs med väggarna i rummen. Endast när man dukade för måltider eller ville sällskapa kring ett bord hade man flyttat ihop möblerna i grupper. Mot slutet av 1700-talet började man i England uppskatta en bekvämare klädsel och samtidigt betona ett mera informellt hemliv. Stolar och taburetter och soffor flyttades ut mitt på golvet kring ett bord, och de ställdes inte längre tillbaka mot väggarna, utan blev kvar i grupper. Det bildades en möbelhelhet som hos oss vanligen bestod av ett eller ett par bord, en soffa och 6–12 stolar varav 2–4 var karmstolar.

Till Borgå

Under de sex första åren av sitt äktenskap flyttade det unga paret sju gånger av olika skäl i Helsingfors. Våren 1837 flyttade de slutligen till Borgå. Följande år köpte Runeberg ett tvåvåningshus på Kräma-regatan och i det huset bodde den växande familjen i fjorton år. Av deras barn dog två som små och sex söner nådde vuxen ålder. Runeberg hade tvingats vara sparsam i hela sitt liv, men vid århundradets mitt förändrades de ekonomiska omständigheterna i grunden. Ett mycket fördelaktigt kontrakt med ett svenskt förlag 1851 garanterade Runeberg så betydande inkomster att han kunde köpa ett bara några år gammalt ståtligt hus med tio rum samt ekonomibyggnader; allt på en stor tomt. Det huset är numera museet Runebergs hem.

Biedermeiern

Fredrika Runeberg beskrev senare sitt petersburgska mahognymöblemang med orden "*i föga stilfull form*". Enligt våra begrepp är stilen mycket typisk senempire och kallas hos oss vanligen för biedermeier. Den var en fortsättning på empirestilen som varit härskande i början av seklet och som fått sitt namn av den franska kejsaren Napoleons praktfulla kejsarstil. Empiremöbler tillverkades hos oss, även om enstaka lyxmöbler också importerades från både Sverige och S:t Petersburg.

Den praktfulla och ganska stela empiren hade omkring 1820 börjat få rundare former och helhetsintrycket blev mjukare och enklare. Man började betona anspråkslösheten och trivsamt. Den borgerliga senempiren har hos oss fått den tyska benämningen biedermeier trots att stilen här inte alls är tysk. Finland var en

del av det ryska kejsardömet och många snickare hade arbetat i S:t Petersburg och det fimporterades stora mängder möbler och hela möblemang, närmast just från S:t Petersburg. Det mest populära träslaget var mahogny, till den grad att man talade om en mahognystil ännu i början av 1900-talet. I Sverige kallar man empiren och senempiren för Karl Johan-stil efter den nya regenten Karl XIV Johan.

Det stilistiska helhetsintrycket när man kommer in i Runebergs hem är biedermeier och det är mycket intressant att så tydligt kunna se stilens både västliga och östliga drag. Vid sidan av det petersburgska möblemanget – vars ryska stil i sista hand är fransk – finns det möbler i närmast svensk-engelsk Karl Johan-stil, som familjen under årens lopp dels ärvde, dels inlöste från den Tengströmska släkten. De här möblerna, ett par soffor och olika typer av stolar, är antingen Åbo- eller Helsingforsarbeten. Det finns också ett antal svartbetsade stolar med rottingsits av den typ som var populär som matsalsstolar för att de var lätta att hålla rena.

I Europa avgränsar man ofta biedermeiern till tiden från Napoleons fall 1815 till det europeiska revolutionsåret 1848. Biedermeiern var den sista i raden av den långvariga klassicismens stilar men den efterföljdes inte längre av någon enskild ny kraftfull stil som skulle ha byggt på den föregående. Det skedde en stor förändring i hela Europas stilhistoria och den senare hälften av 1800-talet skiljer sig från alla tidigare tidsperioder.

Historismen

Under det drygt halva seklet mellan biedermeiern och jugendstilen existerade det inte en klart dominerande inrednings-

Matsalen hos Runebergs. Stolarna är typiska matsalsstolar med rottingsits. Bordet dukades för utställningen 2004. Det fanns säkert tavlor på väggarna på Runebergs tid, men dem vet man ingenting om. (Foto Jan Lindroth, Borgå museum)

och möbelstil. Däremot förekom det flera snabbt på varandra följande modestilar som grundade sig på mycket tidigare epoker och som alla blev kvar vid sidan av varandra: nygotiken, nyrokokon, ny-Louis XVI-stilen (i Sverige ibland kallad nygustaviansk), nyrenässansen och nybarocken. Därtill fanns det stilar som präglades av olika slags orientalism och nationalromantik. I Finland har vi inte haft ett enhetligt namn på den här perioden utan man har talat om upprepningsstilar (fi. kertaustyyli) eller eklekticism. Det förekommer också termer som nystil, blandstilar och stilförvirring. I Europa är termen historism etablerad. Hos oss var inställningen till historismens stilar under 1900-talet nedsättande, ibland rentav fördömande. Man talade om den tyska matsalsstilen eller om de billiga och granna ryska möblerna.

Många orsaker hade lett till denna situation. Skråväsendet som sedan medeltiden hade reglerat utövandet av hantverksyrken upplöstes i hela Europa i början av 1800-talet. Industrialismen tilltog. Nymodigheterna hade tidigare spritt sig med samma fart som en häst lunkar, nu fanns det andra fortskaffningsmedel – t.o.m. Fredrika Runeberg hann åka tåg mellan Borgå och Helsingfors. Som en följd av industrialismen uppstod en ny köpkraftig medelklass och borgerskapet blev den ledande samhällsklassen. I över tvåhundra år hade Frankrike varit den ledande stormakten och de franska kungarnas hov ett mäktigt kulturellt centrum. Från hovet hade stilen och elegansen spridits över hela Europa med hjälp av den planmässigt styrda franska manufakturindustrin. Även om Frankrike behöll sin ledande ställning inom konsten genom hela 1800-

talet, fanns det efter 1815 i Europa inget hov som skulle ha skapat en dominerande stil. De ledande ideologierna i Europa under 1800-talet var religiositeten, historismen och nationalromantiken. Romantiken blomstrade inom bildkonsten, litteraturen och musiken.

Man var medveten om att tiden saknade "en egen stil". En engelsk konstkännare skrev 1840: "Nutiden skiljer sig från alla andra tidevarv i att det saknas en stil som vi skulle kunna kalla vår tids egen stil." En tysk skribent å sin sida konstaterade 1839: "När man tröttnar på den grekiska stilen, byter man till renässansen och vid tillfälle till den bysantiska innan man fortsätter till rokokon." Hela senare hälften av 1800-talet präglades av ett intensivt sökande efter en egen kulturstil.

I Finland grubblade man inte över konstteoretiska frågor. Däremot märkte man att det gick att använda olika stilar och ändå inreda modernt. Något av det här märks också i Runebergs hem. Av nygotiken har det tydligen funnits bara en fläkt – en tapet från 1860-talet. Nygotiken var hos oss närmast en kyrklig byggnadsstil även om det tillverkades enstaka möbler i nygotik. Bl.a. festsalen på Ridarhuset fick en inredning i nygotik. Nyrokokon däremot finns rikligt företräd i Runebergs hem, men de senare modestilarna som nyrenässansen och nybarocken hann aldrig sätta sin prägel på hemmet.

Nyrokokon 1830–1870 (1900)

Nyrokokon uppstod i Frankrike där tiden före den stora revolutionen, *ancien régime*, då landet hade haft en stark kungamakt och alla i ständerna visste sin plats, hade börjat få ett romantiskt skimmer. Stilen fick sitt namn efter den dåvarande borgarkungen Ludvig Filip (Louis Philippe)

men på annat håll kallade man den nyrokoko, *zweites rokoko* eller *rococo revival*.

Av historismens stilar är nyrokokon den mest enhetliga och mest särpräglade. Den var helt en skapelse av sin egen tid. Den kopierade inte sina förebilder utan omformade dem. Den var den förhärskande modestilen från 1830-talet till 1870-talet och var populär ännu vid seklets slut. Till Finland kom nyrokokon via S:t Petersburg. Typiskt för stilen var en rik ornamentik och avrundade former – t.ex. sofforna hade trevligt svängda tredelade ryggstöd. Många ansåg att den passade bättre till ett bekvämt hemliv än de rätlinjiga klassiska stilarna. Träslaget var ofta valnöt eller mahogny, men det förekom också mörkbetsad eller målad björk. Sofforna och stolarna har ofta karvsnitt i snäck- eller blomform i krönet.

Nyrokoko i ett biedermeierhem

Trots att biedermeiern dominerar så starkt finns det överraskande mycket nyrokoko i Runebergs hem. När familjen flyttade in i huset 1852 fick alla rummen nya papperstapeter, dels maskintillverkade s.k. franska tapeter, dels schablonmålade. De är alla mönstrade med nyrokokons romantiska blommor och girlander. Tapeter som kallades franska hade tidigare importerats från Frankrike men kallades så ännu länge efter att en inhemsk tapetindustri hade etablerats efter 1849. Schablontapeterna var målade av lokala målare med schablon på omönstrade tapetväder. Tapeten i salen är den ursprungliga från 1852, likaså tapeten i sjukkammaren från 1868, men vid renoveringen inför jubileumsåret 2004 fick de övriga rummen nytryckta tapeter med mönster efter de tapeter som sattes upp 1868.

På 1850-talet, med nyrokokomöblernas

Fredrika Runeberg lät göra om hela ryggstödet på den här biedermeiersoffan, som ingick i det petersburgska salongsmöblemanget. (Foto Jan Lindroth, Borgå museum)

intåg, började man förse sittmöbler med resårer. Resårer av fjäderstål hade sedan länge använts i vagnsitsar, men på 1820-talet i London kom man på att använda resårer i vanliga stolar och soffor. De tjocka stoppningarna och den rikliga tapetseringen ökade det runda och trevliga intrycket, man använde täta och djupa veck med knappar och möbelband, silkestofsar och snörfransar. Tidens fasta tapetsering krävde hållbara industrietyger. Man föredrog röd sammet, plysch och yllerips eller storblommig ylle- och siden-damast i kraftiga färger. Ibland användes stormönstrad bomullschintz. I sjukkam-maren står två mjuka helstoppade resår-försedda länstolar som Lovisabokhand-laren Israel Sucksdorff hade beställt från Lübeck och skänkt åt Runeberg.

På biedermeiermöblerna använde man gärna kraftiga färger, ofta bredrandiga yl-letyger, men vi vet tyvärr ingenting om de

ursprungliga tygerna i Runebergs hem. År 1868, då Runebergs hyrde ut södra ändan av huset och gjorde ändringar i sina egna rum, nämner Fredrika Runeberg i ett brev (22.9) till sonen Walter att hon hade låtit färga tyget till den nya sängkamma-ren (Runebergs sjukkammarare) rött. Det gamla tyget i den gamla sängkammaren (nuvarande blåa rummet) hade hon "ku-riöst nog, färgadt till rött och hvitt blom-migt, hvad som förut var blommigt gult och hvitt". Samtidigt hade hon låtit vända tyget på salongsmöblemanget. Uppgiften om de röda och gula blommiga tygerna för tanken till de storblommiga chintzer-na som var populära, och också till stor-blommig ylledamast som ibland vävdes i två färger.

Den petersburgska soffan i salongen hade ursprungligen ett ryggstöd i trä, som det anstod en tidig biedermeiersoffa. Den var troligen hård och obekväm och möj-

Runebergs bibliotek och sällsapsrum, den s.k. Rävskinnskammaren. (Foto Jan Lindroth, Borgå museum)

ligen tyckte man också att ett ryggstöd i trä, även om det var fanerat med vackert ådrad höggglansig mahogny, var ohjälpligt gammalmodigt. Hur som helst, fru Runeberg underhandlade med en snickare, möjligen mästaren Olander, som hon då och då hade anlitat. Snickaren tog loss ryggstödet så att endast krönet blev kvar och gjorde ett nytt ryggstöd som stoppades och tapetserades. Mahognyfanern fick ett nytt liv på gavlarna på en utdragsäng, som nu blev lite elegantare.

Det var kanske inte alldeles vanligt att man ändrade hela ryggstödet på en biedermeiersoffa. Däremot tillverkades det nog biedermeiersoffor med stoppade ryggstöd. Det förekommer också biedermeierstolar och -soffor med resårer men det är svårt att veta om de ursprungligen har haft resårer eller fått dem senare.

Under Runebergs tid belystes hemmen helt med oljelampor och ljus. Den ståtliga ljuskronan i salongen beställdes redan 1846 till hemmet på Krämaregatan. Metalldelarna gjordes av metallgjutaren Lönnroth i Borgå och de importerade kristallerna är av en typ som blev vanlig på 1840-talet. Den lilla ljuskronan i blåa rummet har i mitten en glasskål med blåvit filigrandekor. Man vet att det fanns en fransk glasblåsare som kunde blåsa flerfärgat filigranglas på Notsjö glasbruk 1857–60 och uppenbarligen är kronan från den tiden. Av oljelamporna finns bara ett par s.k. Argandska växtoljelampor kvar i det gamla sovrummet. Efter att man upptäckte petroleum i Pennsylvania 1859 blev de egentliga oljelamporna eller fotogenlamporna snabbt allmänna och det måste ha funnits många sådana i huset.

Vem inredde familjen Runebergs hem?

Vi får troligen aldrig säkert veta vem det var som fattade besluten när det gällde inredningen i Runebergs hem. Men när man vet att Runeberg aldrig med ett finger deltog i de många flyttningarna utan lämnade allt praktiskt arbete åt sin fru, så misstänker man nog att han kanske inte var så väldigt intresserad av alla möbler och saker. När Runebergs biograf J.E. Strömborg någon gång nämner något om föremålens proveniens, har det vanligen varit fru Runeberg som skaffat, beställt eller låtit tillverka dem. Men både skalden och hans fru intresserade sig för konst, både måleri och skulptur. Mycket dominerande i hemmet är de fyra stora oljemålningarna i breda guldramar, målade och skänkta av den svenske konstnären Marcus Larsson. Runeberg köpte konstverk allt emellanåt när han hade råd, t.o.m. under sjukdomsåren. Han hade öga och sinne för målarkonsten; några av tavlorna har visat sig vara betydande verk i vårt lands konsthistoria.

I varje bostad hade skalden ett eget rum och i det sista hemmet två, ett arbetsrum och ett sällskapsrum. Han ville säkert själv bestämma vilka möbler som skulle finnas i de rummen och hur de skulle placeras. Man tar för givet att böckerna låg honom närmast om hjärtat och alla bokskåp står också mycket riktigt i Runebergs stora kammare. På väggen hänger en litografi som föreställer kejsar Napoleon. Men

det som är det märkligaste med rummet är nog de berömda rävskinden på väggen ovanför soffan, Finlands mest kända trofésamling. Om det är något så är det just rävskinden, denna rörande manliga detalj, som reflekterar Runebergs egen inredningssmak.

Ett dokument av sin egen tid

När Runebergs hem inlöstes för mer än 120 år sedan förstod man att hemmet inte endast skulle bli ett minnesmärke över en storman, utan också ett värdefullt historiskt dokument av sin tid. När stadsfullmäktige i Borgå 1880 behandlade frågan uttryckte sig stadsläkaren Georg Wallgren med följande ord: "[– – –] Då den sällsynta förmånen att för ett jmförelsevis billigt pris få inlösa en stor mans hela bo sådant det befanns vid hans död, erbjudes, vore det ett stor fel att derifrån bortlemna något isynnerhet om detta egde någon särskild betydelse för hans minne. Genom sin fullständighet vinner ett sådant bo, för efter-verlden dubbelt, ja mångfaldt värde, ty det vittnar för kommande släkten icke blott om den store mannens lif, utan det lemnar en fullständig bild i allmänhet af ett hem på den tid, då han lefde. Efter några århundraden har derföre ett sådant bo, om det kan fullständigt bevaras, ett stort historiskt intresse. [– – –]"

Marketta Tamminen

Hem och hushåll – den gifta kvinnans företag

En diskussion som med jämna mellanrum förs är den om nyhjälploshet, att kvinnor – och män – inte vet hur man sköter ett hushåll. Då avses framför allt matlagning men i förlängningen också planering, organisation och ekonomi. Det sägs att allt fler inte klarar av att tillreda husmanskost utan förlitar sig på färdigmat eller snabbmat, vilket är ofördelaktigt både ekonomiskt och näringsmässigt. Det är kanske ändå en myt att det enbart i vår tid finns kvinnor som känner sig handfallna inför hushållsarbetet. De har nog funnits också tidigare, men kvinnlighet och huslighet har varit så starkt förknippade med varandra att man inte talat särskilt högt om någonting annat förrän nu. Hur skulle dagens män och kvinnor klara av att bygga upp ett förråd av kött och säd för ett år framöver, så och skörda, slakta, salta och mätta många magar? Förrådshushållningens långsiktiga planering grundade sig på skördeårets rytm och krävde planering. Det gällde inte enbart den självhushållande landsortsbefolkningen, utan också stadsborna samlade förråd med t.ex. salt strömming på höstmarknaden och konserverade ägg, ärter, spenat och gurkor inför vintern.

Hushållet som kvinnans ansvarsområde

Det var ett stort ansvar som unga kvinnor fick axla vid giftermål. De skulle ansvara för det inre hushållet, för inköp och därmed ekonomi, för matlagning, för tjänstefolk, för hemmets trivsel och barnens uppfostran. Ännu långt in på 1800-talet och kanske ännu senare, var en kvinna med få undantag aldrig någonting i sig själv. Hon var någons dotter, syster, hustru, mor eller änka. Hon var alltid knuten till en man. En gift kvinna var beroende av sin man för sin försörjning, ogifta kvinnor av sin far eller andra manliga släktingar. För kvinnor av medel- och överklass fanns det få möjligheter att försörja sig själva. Allmogekvinnorna kunde arbeta som tjänstefolk och göra grovjobb både inom- och utomhus, och anställdes ofta redan som mycket unga flickor. Inte heller de hade nödvändigtvis alltid kunskaper eller fallenhet för hushållsarbete. I *Min pennas saga* beskriver Fredrika Runeberg hur det var att axla ansvaret för hem och hushåll:

Att delta i hushållsgöromål hade jag föga varit i tillfälle. Det lilla tarfliga hushållet, bestående af min mor och mig, hade mer än väl hunnit skötas af trotjenarinnan Lisette, och min tid var fullt upptagen af söm för

hemmet, bröderne och mig sjelf, och af de arbeten hvarmed jag förskaffade mig medel till min garderob. Jag var således ganska okunnig i hushållning och matlagning när jag blef gift. En okunnig bondflicka blef vår första tjenarinna. Jag måste medge att jag var litet rädd för hur jag skulle slå mig ut, men fann snart att verklighen icke en hel menniskolefnad erfordras för att lära sig koka mat, ehuru så isynnerhet då ännu påstods, om nemligen man eljest blifvit van att till något anlita sina tankar. Från första dagen var jag bondflickans lärarinna och var innan kort fullt inkommen i kökets mysterier, då hon alt ännu var samma okunniga flicka som måste läras och handledas för hvarje steg, och dock hade ju, enligt de, isynnerhet på den tiden, rådande åsigtorna, hon, den från bokvettets smitta fria, efter alt förståndigt folks tanke, bordt vara vida öfverlägsen mig, som läste, ja t.o.m. befattade mig med det så förderfliga skrifvandet.

Jag vågar derföre bli vid min tro, att blott man fått lära sig tänka, så kan man äfven snart nog lära sig att koka mat, om man ej stänges från alt annat vett och vetande, blott för att bli en rätt kökslisa. Ja, hade jag varit i tillfälle att tillegna mig ett vetande af mera solid art, än den snömosartade bildning som jag hade lyckats raffsa ihop åt mig, så är jag fullt öfvertygad att skilnaden emellan mitt och bondflickans hushålls och köksvett, skulle framstått som ännu mycket klarare.

Snart fick jag ock stort hushåll att sköta. Runeberg emottog i helpension sex ynglingar, vid samma tid föddes vårt första barn, af Runebergs systrar flyttade till oss först en och snart ytterligare en. Många viljor borde nu hörsammas, många olika, hvarandra ofta korsande anspråk tillfredsställas. Tillgångarna voro mycket knappa. Ledsamheter med tjenare tillstötte, dels sjukdomar, dels moralisk dålighet hos dessa pröfvade sinnet och tålmodet.

[...]

1837 flyttade vi till Borgå. Jag var fremmande på orten, kände här endast en gammal litet åldersvag fru och fann mig mycket ensam, van som jag var att lefva med anhöriga och en lifvad vänkrets. I hemmet hade jag dock nu mina två äldsta gossar till nöje och sysselsättning.

Altmer hade jag ock småningom lärt mig

inse huru illa sedd hvarje sysselsättning med bok eller penna var för en qvinna. Ännu då ansågs hvarje stund använd till läsning, nästan som en stöld ur mannens kassa, att icke tala om en stund använd till att skriva. [...] Och så hörde jag med ett slags lugn uppå de med mycken salvelse utförda framställningarna af andra fruar, om huru man visst icke borde läsa, utan vore skyldig egna all sin tid åt hushåll och barn [...]. Och just dessa damer, som med häpnad skulle höjt sina händer öfver mig, om de anat mina tysta stunders lek med pennan, voro dock de som af mig oftast ville ha modeller och hjälp vid tillklippande af sina barns kläder och råd i hushålls och matväg.

Det framkommer alltså att ansvaret inför uppgiften kändes stort och utgången osäker. Bondflickan får inte höga betyg, tvärtom kan hon rentav ännu mindre än sin husmor. I umgängeskretsen var det för sina färdigheter att sköta ett hushåll som man erhöill respekt, inte för att läsa eller skriva. Hon nämner också att tid som inte användes till hushållet var som "stöld ur mannens kassa". Men trots sin intellektuella läggning var Fredrika Runeberg också praktiskt lagd och upplevde inte det som svårt att få de praktiska sysslorna i hemmet att löpa på ett tillfredsställande sätt.

Hushållsböcker

Att ansvara för den husliga ekonomin innebar att kvinnorna på den här tiden vanligen noggrant bokförde hushållets utgifter. De här bokföringsböckerna kallas vanligen för hushållsböcker och via dem får man en kulturhistorisk inblick i vardagsmaten, vilka råvaror som användes, vilken social ställning hushållet hade osv. Vid Svenska litteratursällskapet bevaras den Runebergska familjens efterlämnade dokument och i Fredrika

Att ansvara för ett hushåll var en krävande uppgift för många unga husmödrar. I bästa fall fungerade en äldre värdinna, mor eller svärmor som stöd men samarbetet över generationsgränsen kunde också vara svårt. Uppgiften kunde ses som en prövning som det gällde att klara av. (SLS 1380)

Runebergs samling finns bl.a. en liten bok som omfattar åren 1835–1839. På första sidan har Fredrika Runeberg skrivit *Hushållskladd* och därefter följer sida upp och sida ner med noggrann bokföring över utgifterna i hushållet.

Fredrika Runeberg var kring 30 år när hon skrev i den här hushållsboken. I början av bokföringen bodde Runebergs i Helsingfors men den 18 maj 1837 börjar en ny sida i hushållsboken med rubriken "Borgå". Någon större skillnad mellan

utgiftsposterna i Helsingfors och Borgå kan man ändå inte se. Det är i stort sett samma varor som återkommer varje månad år efter år. Matvarorna består främst av potatis, mjöl, olika gryn, smör, mjölk, jäst, ägg, limpor, bullar och skorpor. Köttet är av får, kalv eller gris. Strömming förekommer rätt ofta men också braxen, gädda, abborre eller vassbuk. Man köper rovor och kålrötter och i juli månad 1836 finns det också antecknat utgifter för blåbär och smultron. Eftersom utgifterna är daterade kan man se om inköpen inför olika högtider skiljer sig från vardagen. Det verkar som om variationerna mellan helg och vardag inte har varit så stora. Några säsongsbundna produkter hittas ändå, t.ex. den 24 mars 1836 köptes memma och 29 april samma år har man köpt mjöd. I december köps sirap, plommon, sviskon, äppel, citroner, kanelbröd och julgåva åt pigorna. Kryddor som förekommer är kanel, ingefära och anis. Pepparrot nämns några gånger och lika så russin. Drycker antecknas påfallande ofta, det är konjak, punch, vin, brännvin, arrak, portvin och öl, men också kaffe och te. Bland övriga hushållsförnödenheter finns t.ex. porsliner, dricksglas, glasburkar, ljus, svavelstickor, bläckformar, tandborste och blomkrukor. Utgifterna för hantverkare är också rätt många. Det är t.ex. snickararbete, urmakaren och glasmästaren som betalts. Övriga köpta tjänster är vedhuggning, körslor av olika slag, hjälp med mangling och strykning. Förutom *direkta* anteckningar om lön åt pigorna, finns också anmärkningar som "åt Agatha", "Anna tagit ut", "Gustava tagit ut" osv. Tydligt kunde pigorna alltså vid behov ta ut av sin lön i förskott. Utgifterna för flyttning till och från landet har också bokförts. Det verkar ändå som om bokföringen under sommarmånaderna inte är fullt så noggrann som vintertid.

”Bär i flere omgångar” är en vanlig anteckning. Sommartid har man också haft utgifter för rodd och för nätknytning åt Runeberg.

Under den period som hushållsboken förs i det Runebergska hemmet föds också sönerna Lorenzo 8.12.1836 och Walter 29.12.1838. De här händelserna går rätt spårlöst förbi i hushållsanteckningarna. En knapp vecka innan Lorenzo föds följer visserligen inköpen i en enda lång rad utan speciella datum. När Walter är 2 veckor köps bl.a. konfekt, sockerbröd, 2 kannor arrack, ½ kanna rehnskt vin, 1 ¾ kanna rödvin, kringlor, ½ skålpund te, röda band, spetsar och ett dussin finglas.

Längst bak i boken finns en sporadisk bokföring över andra utgifter som textilier, sytillbehör, reparationer, transporter osv. Någon klar gränsdragning av vilka utgifter som tas upp i den löpande bokföringen och vilka som listas i slutet av hushållsboken finns inte. I december 1836 finns antecknat dockor åt barnen, käpphäst, en bok åt barnen, griffeltavla och en bok, vilket tyder på julklappar åt de egna medan pigornas julklappar finns bokförda bland hushållskostnaderna i främre delen av boken.

Recepthäften

Hushållsböckerna är en typ av dokument som hänför sig till köksregionerna men i arkiven vid Svenska litteratursällskapet finns också ett tiotal handskrivna recepthäften från olika tidsperioder. I dem finns alltså nedtecknade recept, men också andra hushållsrön. Att äga tryckta kokböcker var inte alldeles allmänt förr, det var främst i bättre bemedlade familjer som man kanske hade tillgång till sådana. I Finland var det främst svenska kokböcker som användes, i den mån de fanns. Den

Recepthäftet som antas komma från Nagu har daterats till senare hälften av 1700-talet tack vare att tre av recepten har en hänvisning till Cajsa Warg. Med hjälp av noteringar som de här får man en antydan om receptens ursprung. (SLS 621)

mest allmänna var troligen Cajsa Wargs *Hjelpreda i hushållningen för unga fruntimmer* som hade en stor spridning. Den utkom första gången 1755 och utgavs i otaliga senare upplagor ända till modern tid. Redan år 1822 utkom den fjortonde upplagan. Cajsa Wargs *hjelpreda* fanns hos familjen Tengström i Åbo och det sägs att Fredrika Runeberg, som lärde sig läsa på egen hand som femåring, hade Cajsa Wargs kokbok som sin första läsning eftersom det var en bok med korta lättlästa stycken.

I de handskrivna recepthäften, som alltså var betydligt vanligare än kokböcker, finns det ibland spår av tryckta recept. Ett av de äldsta recepthäften som finns i litteratursällskapets samlingar tror man att är från Nagu. Dateringen är något öppen, handstilen har bedömts vara äldre än sent 1700-tal, men eftersom tre

av recepten har hänvisningar till Cajsa Warg måste den ändå vara från 1700-talets senare hälft. Det här häftet innehåller i huvudsak matrecept, endast ett annat recept finns nedtecknat och det är mot huvudvärk. Det finns en hel del bakverk, t.ex. *Äppel Munckar, Sprits Bakelse, Citron Kaka, Strufwor, Canel bröd, Peppar Kaka af Sirap, Hetwägg, Goda tiocka Råån* och *Klenätr*, för att nämna några. En annan sorts recept som det finns rätt många av är olika slags puddingar. Här beskrivs *engelsk pudding, pålsk pudding, kål pudding, kräft pudding* och en *kokad pudding*. Citron och mandel är ingredienser som ofta förekommer, de kunde troligen inhandlas i Åbo eller skeppades direkt till Nagu från t.ex. Stockholm. Kanske är det också sjövägen som förleden "engelsk", "pålsk", "holländsk" osv. för kakor och puddingar kommit till Nagu. Recept med ingredienser som kunde fås i närmiljön är däremot *Giädda med pepparroth, Gierpar, Orrar et Rapphöns att inläggia, Stickelbärs Soppa för stekta ellr kokta höns, Pastei af Ströming* och *Niupon Såppa*.

Ett annat av de äldre recepthäftena i samlingarna är från 1813 och första sidan inleds med texten "Hushållshjelpreda för Wilhelmina Mellin Haudois 7 mars 1813". Wilhelmina Mellin föddes på gården Haudois i Ackas [fi. Akaa] i Tavastehus län 1786. Hon gifte sig med kaptenen Johan Fredrik Standertskjöld 1815, så hon påbörjade alltså receptantecknandet i sin hushållshjelpreda två år innan giftermålet. Handstilen i det här häftet är mer lättläst i jämförelse med recepthäftet från Nagu, men i övrigt är de till utformningen rätt lika. Varifrån recepten i det här häftet kommer finns det inga ledtrådar till.

Något fler uppgifter om hur recepten kunde förmedlas mellan olika gårdar och via vänskaps- eller släktband får man i en samling recept från Stensböle gård i

Borgåtrakten. De flesta av recepten är inte samlade i något häfte, utan är skrivna på lösa blad. De är också från olika årtionden, men några är daterade. Ett av de äldre recepten beskriver t.ex. "Att preparera sockerdricka". Efter själva beskrivningen står det "Till Stensböhle wärdinnas efterrättelse och någongång mig till smakelse af Hennes hand, Tammerfors d 28 now 1839". På baksidan står det "Till Stensböhle Frun född Mimmi Aminoff för närvarande på Peckala". Mimmi var alltså Wilhelmina Sofia Aminoff, gift med Berndt Adolf Rotkirch. Hon var god vän med Fredrika Runeberg och i receptsamlingen finns också ett recept på Kroksnäs pepparkakor, vilket hänvisar till Runebergs sommarviste. Också andra recept tyder på umgänge mellan de olika gårdarna i Borgåtrakten. Här finns t.ex. recept på "Bosgårds kringlor" och "Karleby kringlor".

Också Fredrika Runeberg hade en receptbok med handskrivna recept. Den var försvunnen i många år men kom fram när museet Runebergs hem i Borgå renoverades inför J.L. Runebergs 200-årsjubileum 2004. Den utgavs 2003 och den handskrivna receptboken finns alltså nu tillgänglig i tryckt form, någonting som Fredrika Runeberg knappast hade kunnat föreställa sig. Ett recepthäfte är ju i första hand en bruksvara för den privata miljön, det egna köket och den egna matlagningen. I det här recepthäftet dominerar bakverken, det finns inte så många egentliga maträtter utan mer recept för konservering, köttsaltning, gurkinläggningar och gravad lax för vinterns behov. Därtill finns det hushållsråd i största allmänhet, t.ex. om hur man förvarar frukt, räddar förfrusna växter, får glans i matta fönsterglas och lappar gummigaloscher. De medicinska huskurerna domineras av recept mot frossa. Färgrecepten är också många – att sköta om familjens klädsel,

Då Fredrika Runebergs receptbok återfanns 2003 väckte ett av recepten stort intresse. Runebergs bakelse jämfördes med den numera så bekanta Runebergs tårtan, men det visade sig ändå vara ett annat slags bakverk. (SLSA 1020)

sy och lappa alla plagg, var en minst lika stor del av hushållsarbetet som matlagningen. Också för klädtvätt enligt engelsk metod finns det en lång beskrivning i recepthäftet.

Här kan man också hitta spår av receptens ursprung. Förutom den engelska tvättbeskrivningen finns det några matrecept som rostbiff och en njurgryta som har tillägget "engelsk beskrivning" inom parentes. Det var maträtter som förekom i engelsk litteratur, som Fredrika Runeberg utan svårighet kunde läsa på originalspråket. Det förekommer också hänvisningar till namn som kan spåras till bekantskapskretsen. Fru Öhman har bidragit med flera recept; här finns "Fru Öhmans sockerbröd och sockerkaka", hennes gurkinläggning och köttsaltning. Fru Öhman var lektor Johan Edvard Öhmans hustru Albertina och väninna till Fredrika Runeberg i Borgå. Också en annan väninna, Mathilda Sirén, hänvisas det till vid ett annat köttsaltningsrecept. "Lisettes pepparkakor" syftar troligen på trotjänarinnan i barndomshemmet, medan "Emmas brända mandlar" syftar på en tjänarinna i den Runebergska familjen.

Receptet som är rubricerat "Mitt mjöd" är kort och lyder endast "3 stop vatten till hvarje skålpund sött".

I ytterligare en liten receptbok som kommit till arkivet kan delvis samma Borgånamn och därmed släkt- och vänskapskontakter ses. Boken har tillhört Lisa Allardt, dotter till Johan Eliel och Selma Strömborg som ju bodde i andra halvan av det Runebergska huset efter att sönerna flyttat ut. På omslaget till recepthäftet har hon skrivit så här: "Lisas första lilla kokbok, utvidgad av henne sjelf med hjälp av tanterna Elli Grönlund, Mimmi Wallgren, släktingar och vänner m.fl. sedan hon först fått den ihopsydd av sin mamma till julklapp och börjat afskrifning af Fredrika Runebergs och Albertina Öhmans och sedan ökad af henne sjelf med hjälp af Mimmi Wallgren, Elli Grönlund, Ida Öhrnberg m.fl.". Det finns inget årtal angivet som kunde bestämma i vilken ålder Lisa Allardt började sammanställa sin receptbok, men troligen var hon rätt ung. Många recept har en hänvisning till någon person i bekantskapskretsen, här finns Runebergs sockerkaka, Fru Öhmans sockerkaka, Lisettes pepparkakor, Lisi Långs

pepparkaka, Tant Ingmans bullar, Tant Mimmi fiskfärs, Kuhlmanns piroger osv. Förutom matrecepten innehåller också den här lilla boken många recept på olika slags färgningar. I de drygt 20 recepten beskrivs hur olika material som bomull, siden och ylle färgas i olika färger, allt från svart till klar citrongult, rött och anilinblått.

Receptboken har också kompletterats i mer vuxen ålder. Vid receptet "Lisi Grönbergs Pepparkaka" står datumet 1.8 1901 och vid det laget var Lisa Allardt 39 år. På en annan sida är det nog också husmoderns egna erfarenheter som antecknas, inte en ung flickas. Under rubriken "Bjudning för 22 herrar" summeras nämligen trakteringen med kommentarer enligt följande: "4 franska bröd, 1 tjäder-tupp och 2 orrar, blancmangé på 3 kvarter rymdes i vår skål och spisades, 6 hela och 4 halfva ölflaskor slut, 1 kanna cognac slut, 5 mks munk slut, gris á la daube á 27.5 lagom." Trots att den lilla boken i huvudsak innehåller matrecept varvas de alltså även med andra uppgifter. På ett uppslag samsas t.ex. *Mot råttor*, *Mot ogräs på trädgårdsgångar*, *Mot rödvinsfläckar* med *Napolitansk tårta* och *Ostlåda*.

Den som ändå varit mest noggrann med att uppge receptens ursprung är Mimmi Rotkirch, vars receptbok, förutom de tidigare nämnda recepten, finns i Stensbölesamlingen. Då låter receptförteckningen så här: "Krusbärs gelé (af Gustava Björklund), Brulépudding (af svärmor), Citron Pudding (af Mamma), Äppel Pudding (af mamma), Socker spån (af svärmor), Bakelse (af svärmor), Grädd Bakelse (af Gustava Björklund) och Mandel Musslor (af Cajsa Varg)". Antingen är recepten kopierade ur populära kokböcker som Gustava Björklunds eller Cajsa Wargs, men de flesta har Mimmi Rotkirch fått av sin mamma eller sin svärmor.

Förutom att man via receptsamlingar

får en inblick i mathushållningen vid olika tider och i olika miljöer, är traderingen av recepten en annan kulturhistorisk aspekt. Ibland har de överförts från mor till dotter, ibland har de skrivits av ur tryckta kokböcker, eller bytts mellan husmödrar och familjebekanta. Recepten bildar ett nätverk mellan människor och generationer, men tyvärr är det också vanligt att inga anteckningar om ursprunget gjorts.

Om undervisning i hushållning

I och med Lisa Allardts receptbok har vi också kommit in på 1900-talet. Men innan dess var alltså möjligheterna att samla på sig kunskap om hushållets skötsel ganska långt begränsade till de här recepthäftena som flickorna och kvinnorna själva sammanställde. Vi har sett några hänvisningar till t.ex. Cajsa Warg och Gustava Björklund, men tryckta kokböcker eller hushållslexikon förekom i allmänhet inte i hemmen, och knappast alls i allmogen. Vi vet att Fredrika Runeberg hade fyra kokböcker, Cajsa Wargs *Hjelpreda i hushållningen för unga fruntimmer*, som sannolikt redan tillhört hennes mor, också *Ny kokbok: eller anvisning till en myckenhet nu brukliga Maträtters Tillredande* av Carolina Welzin hade hon eventuellt ärvt hemifrån. Margareta Nylanders *Handbok wid den nu brukliga finare matlagningen* har man antagit att hon kanske fick i bröllopsgåva 1831. Den fjärde boken var Hochheimers *Allmän Hushålls- och konstbok, eller samling af utvalda föreskrifter til hushållares, handtverkares, konstnärers och konstläskares tjänst* i svensk översättning från tyska.

Anna-Maria Rückerschöld som levde i Sverige på 1700-talet var en av de första att uppmärksamma att det inte fanns flickskolor, inte hushållsskolor och ingen rätt till förvärvsarbete för kvinnor ur

medel- och överklass. Rückerschöld betonade ständigt vikten av utbildning för att underlätta ansvaret för hushållet. Hon skriver "Om flickor kunde förutse den plåga, skam och förtret som de få av okunniga pigor, sedan de blifwit hustrur och matmödrar skulle de själva truga sig fram till hushållskunskaper". Alla klarade inte av att skola upp sitt tjänstefolk utan egna förkunskaper. Anna-Maria Rückerschöld talade för kvinnors utbildning i hela sitt liv och då inga skolor grundades skrev hon år 1785 en lärobok i hushållning som riktade sig till husmödrar av "medelståndet". Den hette *En liten hushålls-bok, innehållande säkra underrättelser, om beredning af hvarjehanda äteliga varor, unga husmödrar till tjenst*. Den innehåller nästan inga recept utan råd om hur man sköter ett hushåll, gör inköp, lagar mat, konserverar, brygger öl, plockar gäss, föder upp kalvar, sköljer korvskinn – och hanterar tjänstefolk. Framför allt betonar hon vikten av renlighet och sparsamhet. Hon tänker också nationalekonomiskt när hon påpekar betydelsen av att odla och ta tillvara frukt, bär och grönsaker. Cajsa Warg var enligt henne slösaktig och att följa hennes *hjelpreda* kunde få fruktansvärda följder för hushållets ekonomi. Anna-Maria Rückerschöld gav också ut en mindre lärobok i hushållning med titeln *Fattig Mans Wissthus och kök* som innehöll hushållsråd för mindre bemedlade.

Men det var först vid slutet av 1800-talet som det blev möjligt för kvinnor att få undervisning i matlagning och huslig ekonomi. Det skedde vid samma tid både i USA och Europa, och i Finland följde man genast med i utvecklingen. Dels uppstod hushållsskolor som t.ex. Pedagogiska matlagningsskolan i Helsingfors, dels ordnades matlagningskurser vid folkskolorna. I *Hufvudstadsbladet* 26 oktober 1890 kan vi läsa följande:

Matlagningsskolan för qvinliga folkskole-elever är belägen i gården nr 11 vid stora Robertsgatan inrymmen i en lokal om tvenne större rum hvarjemte ett boningsrum finns anvisat för föreståndarinnan. Vi gjorde ett besök i skolan [...] Stämningen i köket är den bästa, envar strävar med flit och intresse att arbeta sig fram mot det utstakade målet: att kunna tillreda en sund och närande om och enkel föda. Eleverna äro fördelade på tvenne avdelningar, den ena svensk den andra finsk och bestå i sin tur av tre grupper, av vilka tvenne syssla med handarbete, den tredje åter med matlagning. Allt försiggår naturligtvis i tur och ordning så att alla bliva delaktiga av den här meddelade mångsidiga utbildningen. Elevantalet uppgår för närvarande till 45, av vilka 24 med svenskan och 21 med finskan som modersmål.

I och med hushållningsskolorna började också de första pedagogiska kokböckerna komma. Anna Olsoni, själv föreståndare för Pedagogiska Matlagningsskolan i Helsingfors, utgav *Kokbok för enkel matlagning i hem och skola* (1892), som var speciellt utarbetad för finska förhållanden. Boken översattes till finska 1893 och utkom i flera upplagor. Hon gav också ut en kompletterande del för finare matlagning, *Kokbok II för hem och skola* (1901).

Den kanske mest spridda kokboken *Kotiruoka. Keittokirja kotia ja koulua varten* (1908) skrevs av Edit Reinilä, Sophie Calonius och Valma Krank och betecknas i dag som en klassiker. Följande år utkom den på svenska under titeln *Kokbok för hem och skola* (1909). Boken har utkommit i ca 40 upplagor på finska och i ett dusin upplagor på svenska. Författarna ville framför allt "tillgodose vardagsbehovet av en kokbok för Finlands hem" och var själva hushållslärare vid ovan nämnda matlagningsskola, Reinilä sedermera även föreståndare. Boken kallas allmänt också "Reiniläs kokbok".

Det här var alltså inledningen och 1900-

Utbildning i husliga färdigheter för flickor tog fart vid sekelskiftet 1900. Högvalla hushålls- och trädgårdsskola grundades 1909 i Karis och hade som uppgift att skola flickor till duktiga husmödrar men också utbilda dem för att de i sin tur skulle förmedla sina kunskaper till allmogekvinnor. (SLS 1145)

talet kom att bli guldåldern för hushålls-utbildning. Vid sekelskiftet 1900 över-sköljdes Finland nämligen av en kulturell, ideell och fosterländsk väckelse som tog sig uttryck i en stor bildningsiver. Myn-digheterna men också ett antal organisa-tioner tog det som sin uppgift att erbjuda folket allmänbildande kunskap inom olika praktiska områden för att höja lev-nadsstandarden. Genom att erbjuda flick-or utbildning i matlagning och hemmets skötsel skulle det här målet uppnås. År 1909 grundades t.ex. Högvalla hushålls- och trädgårdsskola av Fanny Sundström. Hennes avsikter med skolan var:

Att hos det kvinnliga svensktalande ele-mentet i vårt land väcka intresse, aktning och kärlek för huslig gärning samt arbeta

för spridande av kunskap om kvinnans betydelsefulla uppgift i hemmet. Detta ämnar skolan uppnå genom att uppfostra unga kvinnor till duglighet i husliga värv och göra dem förmögna att genom en eko-nomisk och välordnad hushållning skapa ordentliga och goda hem. Isynnerhet skall skolan försöka utbilda dugliga, kunniga och goda värdinnor för svenska allmoge-hem samt överhuvudtaget arbeta för allmoge-kvinnans praktiska utbildning. Där jämte skall skolan utbilda lärarinnor i köksväxt-odling och matlagning för våra lantbruks-sällskap och lantmannas gillens behov samt även meddela undervisning åt unga kvin-nor, utgångna från hem i städer.

Martharörelsen hörde också till pionjä-rerna som höll kurser och föredrag i byg-derna om bl.a. sparsamhet, näringslära, renlighet, hemvård, mjölkhushållning,

matlagning och trädgårdsodling. Också Finska hushållningssällskapet, lantmannaskolor och folkhögskolor tog till sin uppgift att ordna kurser.

Man satsade alltså på att kvinnor skulle få utbildning i de husliga sfärerna – liksom man i dag inom biståndsarbetet betonar vikten av att satsa på kvinnorna, så var det också i Finland för inte så länge sen via kvinnorna som man måste gå för att höja levnadsstandarden. I dag glömmet vi lätt i vilka dåliga förhållanden en stor del av befolkningen levde ännu långt in på 1900-talet. Det upplysningsarbete om näringslära, hygien, matlagning etc. som man kommit igång med i början av seklet, tog naturligtvis ett steg bakåt under kriget då det rådde brist på mat men man hade ändå kommit igång. Snart infördes huslig ekonomi i skolorna, inte bara för flickorna utan även för pojkar och likt hörnstenarna Borgå stift, Dragsvik och Åbo Akademi som centrala institutioner i Svenskfinland kan också Högvalla räknas till en sådan central plats där otaliga finlandssvenska flickor antingen fått yrkesutbildning eller kortare kursutbildning för husbehov.

En klassik kokbok värd att nämnas är Runa Melanders kokbok som först hette *Hemhushållningens grunder* när den utkom 1929 på uppmaning av Finlands svenska Marthaförbund. Från 1951 lydde titeln *Matlagningens grunder jämte recept* men den döptes snart i folkmun till "Marthas kokbok", vilket också blev det officiella namnet på den tolfte helt omarbetade upplagan 1965. Då kompletterades den t.ex. med nya avsnitt om djupfrysade livsmedel. Runa Melander var föreståndare och centralgestalt vid Högvalla Seminarium i huslig ekonomi. Marthas kokbok har därför även kallats "Högvalla bibeln".

*

Var befinner vi oss i dag när det gäller att få färdigheter i hushålllets planering och organisation? Kanske nyhjälplosheten är en följd av att de husliga färdigheterna har konkurrerats ut av andra möjligheter att förverkliga sig själv. Högvalla slog igen sina dörrar på 1990-talet; det var inte längre en självklarhet att kvinnor skulle skaffa sig djupare färdigheter i huslighet, åtminstone inte på en så avlägsen plats som Högvalla. Männerna har i dag tagit ett större ansvar inom hemmet, vilket beror på skolundervisningen, men också på de många, i medierna synliga, manliga kändiskockarna som visat på att matlagning inte enbart är en kvinnoyssla utan någonting kreativt och trendigt. Dagspressen, veckotidningar, specialtidningar, TV-program, internet, en oändlig utgivning av kokböcker, receptblad i matbutikerna osv. förser oss också med fler recept och tips än vad det är möjligt att ta del av. Fortfarande sammanställer många sina egna recepthäften, handskrivna eller med instuckna högar av urklipp och utprintade recept från nätet. Och färdigmaten och halvfabrikat underlättar också matlagningen. Livsmedelsföretaget Saarion genomförde nyligen en reklamkampanj som gick ut på att "mammans mat" tillreds av hundratals mammor anställda vid Saarioinens fabriker. Också broschyrmaterialets utformning tog fasta på recepthäftestraditionen och kan lämpligen avsluta den här översikten om hur husmödrar i olika tider klarat av att sköta ett hushåll. Allting var inte bättre förr.

Yrsa Lindqvist

Källor

SLS 621 Receptbok. Folkkultursarkivet. Svenska litteratursällskapet i Finland.

SLSA 595 Lindfors – Frosterus släktarkiv. Historiska och litteraturhistoriska arkivet (HLA). Svenska litteratursällskapet i Finland.

SLSA 1020 Fredrika Runebergs arkiv. HLA. Svenska litteratursällskapet i Finland.

SLSA 1070 Stensböle gårds arkiv. HLA. Svenska litteratursällskapet i Finland.

SLSA 1107 Strömborgska arkivet. HLA. Svenska litteratursällskapet i Finland

Litteratur

Du Rietz, Richard. *Gastronomisk spegel. Historisk översikt jämte förteckning över svenska kok- och hus-hållsböcker fram till 1850.* Stockholm 1953.

Knuuttila, Maarit. *Kansanomainen keittäminen taito.* Kansatieteellinen Arkisto 50. Suomen muinaismuistoyhdistys. Helsinki 2006.

Lindqvist, Yrsa. "Kokböcker". *Uppslagsverket Finland* 3. Helsingfors 2005.

Lönnqvist, Bo. *Kvinnoborgen Högvalla – en civilisationsprocess.* Helsingfors 2001.

Rahikainen, Agneta. En författarinna och hennes hushåll. *Fredrika Runeberg. Receptbok.* Helsingfors 2003.

Runeberg, Fredrika. *Min pennas saga,* utg. Hedvig Rask. Helsingfors och Stockholm 2007.

Tamminen, Marketta. Fredrika Runeberg bland kokböcker och recept. *Fredrika Runeberg. Receptbok.* Helsingfors 2003.

Ulvros, Eva Helen. Emelie Thomander. Den gifta kvinnan. *Intill paradisluckan. Kulturen 1996. En årsbok till medlemmarna av kulturhistoriska föreningen för södra Sverige.* Lund 1996.

Wolf, Aniko. Thomanders tjänstefolk. *Intill paradisluckan. Kulturen 1996. En årsbok till medlemmarna av kulturhistoriska föreningen för södra Sverige.* Lund 1996

Ärlemalm, Inger. Cajsa Warg, Hiram och de andra. Om svenska kokboks-författarinnor. Bromma 2000.

Inget oskyldigt nöje

Fruentimmersföreningarna på Fredrika Runebergs tid

I Fredrika Runebergs livsväv utgjorde Fruentimmersföreningen i Borgå ett inslag. Hon var den första ordföranden för föreningen och kanske också initiativtagaren. Hon hade ansvar för föreningen och dess fattigskola 1846–1861 och deltog i dess filantropiska verksamhet ännu ett par år efter det. Under samma tid skrev hon romaner, skötte om en stor familj, ett hushåll i Borgå och ett ute på landet och hade till slut också en patient i den sängliggande Runeberg. I fruentimmersföreningens protokoll och årsberättelser, som hon själv har skrivit, kan man läsa att verksamheten under hennes tid var nyskapande och att den inte saknade verkan för att lindra nöden i staden. Mellan raderna framgår det att uppdraget också var "besvärligt" och utgjorde ett irritationmoment i hennes liv.

Fruentimmersföreningen i Borgå var en av många liknande välgörenhetsföreningar för kvinnor i Finland i mitten av 1800-talet. I Viborg grundades år 1835 en Frauenverein och den brukar räknas som den första fruentimmersföreningen i Finland. Fruentimmersföreningen i Borgå grundades, såsom nämnts, år 1846. Följande år grundades en fruentimmersförening i Gamla Karleby och därpå fick Åbo och Helsingfors var sin fruentimmersförening. Inom loppet av tjugo år fanns det

filantropiska fruentimmersföreningar i så gott som alla finländska städer. De första föreningarna var ofta ensamma på plan, åtminstone i mindre städer. Efter nödåren 1867–1868 uppstod en rik flora av välgörenhetsföreningar, både lokala föreningar såsom fruentimmersföreningarna och föreningar som var lokalavdelningar till någon större organisation t.ex. Settlementrörelsen eller Röda Korset.

Fruentimmersföreningarna var inte ett finländskt, eller ens nordiskt fenomen, utan de var delar av en tidig kvinnorörelse som uppkom först i städerna och senare på landsbygden, och i hela västvärlden efter franska revolutionen. Zacharias Topelius, som i tretton år var sekreterare för Fruentimmersföreningen i Helsingfors beskrev föreningarna som ett internationellt systemskap. De var kvinnliga, urbana, internationella och emancipatoriska, skrev han. Beskrivningen är snarlik moderna kvinnoforskarens sätt att se på kvinnorörelsen! Riitta Jallinoja, Aino Saarinen och Solveig Bergman har skrivit att kvinnorörelsen till sin natur är sådan att den uppstår än här och än där på ett rätt spontant sätt, ofta kring något projekt, men naturligtvis ändå påverkat av trender och idéer i tiden. Aino Saarinen har beskrivit den tidiga kvinnorörelsen som "decentraliserad och punktvis"

organisering. Rörelsen är internationell och har flest anhängare i städer. Det kvinnliga välgörenhetsarbetet på 1800-talet lade, enligt Aino Saarinen, grunden till kvinnorörelsen i Finland.

Under den aktuella historiska perioden var det Napoleonkrigen, 1830- och 1848-års borgerliga revolutioner och olika samhällskriser som gav de kvinnliga välgörenhetsföreningarna vind i seglen. I Sverige grundades många fruntimmersföreningar på 1830-talet. I Finland kom verksamheten i gång tio till femton år senare.

Experimenterande verksamhet

Varje tid ger sin prägel åt en förening, likaväl som åt en människa. Fredrika Runeberg var aktiv i Fruntimmersföreningen i Borgå under fruntimmersföreningarnas barndomstid. Det var särskilt två av tidens projekt eller tendenser som fick utlöpare i föreningarna under deras tjugo första verksamhetsår i Finland. Det ena var en omstrukturering av fattigvården, den andra var borgerskapets frammarsch.

De förmögna samhällsklassernas intresse för fattigvården var en nödvändig följd av att de patriarkala samhällsbanden upplöstes, i en långdragen process där husbondens huvudansvar för sitt husfolks materiella, andliga och sedliga leverne upplöstes och övergick till ett tillstånd där en fri individ skulle ta hand om sig själv – men inte nödvändigtvis om andra. Den egendomslösa och anonyma befolkningen, som ingenstans hörde hemma, växte i antal och inflyttningen till städernas tråkåksområden ökade. Om sorgen om de fattiga och handikappade, som dittills hade varit en angelägenhet för kyrkan och olika korporationer, fa-

miljen, stånden, skråen osv., överfördes alltmer till kommunerna. Där fanns dock varken kunskap eller resurser att ta hand om problemen. Därför fanns en efterfrågan på privata initiativ. Från och med slutet av 1700-talet började en rad föreningar växa fram på lokalplanet och inte minst kvinnoföreningarna tog sig an fältarbete bland de fattiga på orten.

Fruntimmersföreningarna hjälpte nödlidande kvinnor på många olika sätt. Det varierade från ort till ort men många fruntimmersföreningar upprätthöll skolor för fattiga flickor. Sådana fanns t.ex. i Borgå, Gamla Karleby, Åbo och Helsingfors. Fruntimmersföreningarna i Jakobstad och Helsingfors ordnade också möjligheter för äldre fattiga kvinnor att förtjäna pengar på att utföra handslöjdarbeten. Helsingforsföreningen experimenterade dessutom med att ge lån till unga arbetarkvinnor som ville starta ett eget företag, t.ex. ett bageri. I Borgåföreningen tog Fredrika Runeberg initiativ till att hjälpa kvinnor på landsbygden att tillverka hantverksprodukter och sälja dem. I många fruntimmersföreningar gjorde man regelbundna besök hemma hos de fattiga, delade ut biblar och försökte ge goda råd till familjerna. Fruntimmersföreningen i Borgå delade ut en "mjölkpenning" till äldre fattiga kvinnor och ibland till barnfamiljer i behov av mat.

Filantropi är ett ord som kanske ger den nutida läsaren blandade känslor. Det får ibland en klang av nyckfullhet, förnedring och klassförtryck. I fruntimmersföreningarna utgjorde det, såsom Ingrid Åberg har formulerat det, "ett lösenord för attack mot de nya sociala problem som samhällsomvandlingen ställde människor inför". Det fruntimmersföreningarna ville åstadkomma var inte allmogegivande i största allmänhet, utan man arbetade enligt för dåtiden moderna prin-

"De sjungande barnen", pastell av Hanna Frosterus från 1887, föreställer barn som konstnärinnan undervisade i en söndagsskola som hon höll för allmogen barn i Ylike utanför Borgå. Fattigdom och förnöjsamhet, det topelianska arvet, kan man se i denna tavla och i mycket av den kvinnliga filantropin på 1800-talet. Filantropin fördunklade inte utövarnas eller skyddslingarnas sociala medvetenhet, utan fördjupade den, men hade givetvis ändå tydliga drag av det klassamhälle som rådde. (Foto Matias Uusikylä)

ciper, och verksamheten var ett medvetet socialpolitiskt alternativ. Fruntimmersföreningarna ville vara ett humant eller som det ofta hette "moderligt" komplement till den kommunala fattigvården, som ofta byggde på institutionalisering av vården och som upplevdes som mer opersonlig än de filantropiska föreningarnas omsorg.

Varken föreningar, kommunal välfärdspolitik eller initiativ från enskilda filantroper ledde dock till en grundlig

social reform före de händelserika åren 1905–1906, som blev upptakten till t.ex. den kommunala fattigvårdens reorganisation, den legaliserade prostitutionens upphävande och rusdryckshandelns monopolisering i kommunal regi.

Föreningarnas sällskapliga funktion

För att få in medel till sin verksamhet upp-

bar fruntimmersföreningarna en medlemsavgift, som i regel inte var hög. Föreningarna fick dessutom understöd av de lokala församlingarna och bl.a. av sparbanksstiftelserna. En betydande del av inkomsterna skaffade föreningens damer genom att ordna kulturella happeningar, soaréer, teaterföreställningar och basarer. Fruntimmersföreningen i Helsingfors ordnade till och med stora lotteribaler med hundratals gäster. Då lotterivinsterna ställdes ut jämfördes det med världsutställningar, så mycket olika varor hade man fått ihop! De här tillställningarna var demonstrationer av kvinnlig organisationsförmåga. De lyckades ofta riktigt bra och stämningen kunde vara glad och uppsluppen. Det var upplagt för mild utpressning av pengar och ibland kunde dansupptågen forma sig till demonstrationer med ett öppet politiskt innehåll. Det här något okontrollerbara gav upphov till pikar från manligt håll; Topelius bland andra tyckte om att göra sig lustig över att man hjälpte de fattiga på det här sättet.

Jämför man fruntimmersföreningarna i mindre städer med den i Helsingfors står det ganska klart att ju mindre ort man verkade på, dess mer fick kvinnorna i ledningen lov att ägna sig åt föreningens uttalade syfte, omsorgen om fattiga kvinnor. Fanns föreningen däremot på en ort med mycket herrskap framträdde föreningens andra, sällskapliga, funktion tydligare. I Helsingfors blev fruntimmersföreningens publika fester och basarer en smältdegel för "de bildade" av olika schatteringar i staden. I Borgå var genomströmningen på tillställningarna inte så stor men Borgåpubliken var inte svårflirtad, den ställde troget upp på begivenheter för välgörande ändamål, skriver Anneli Mäkelä Ali-Talo i *Borgå stads historia*.

Oberoende av vad fruntimmersföreningarna ägande sig åt rapporterades det om dem i lokalpressen. Flitigast skrev Topelius i *Helsingfors tidningar* men överallt gällde detsamma: varken kvinnor eller filantropi skulle längre stå i skymundan. Det var en del av tidens jämlikhetskrav.

Fredrika Runebergs fattigskola i Snellmans fotspar

Det var följaktligen *Borgåbladet* som meddelade att Fruntimmersföreningen i Borgå såg det som sin allra främsta uppgift att ta sig an "fattiga flickors vård och undervisning". En skola för fattiga flickor stod i centrum för verksamheten under hela Fredrika Runebergs tid. Den kallades Fattigskolan eller "fattigflickskolan" i föreningens protokoll och årsberättelser.

I den undervisades mellan 20 och 70 flickor varje termin. När Fredrika Runeberg drog sig tillbaka från projektet räknade hon med att minst 300 flickor hade gått i den. I slutet av 1870-talet övertog staden skolan, då hade den cirka 120 elever om året.

En del elever gick ett par år i skolan, andra bara en eller ett par terminer. Under Fredrika Runebergs tid fick barnen lära sig läsa "i ABC-bok och katekes", att skriva, biblisk historia, kalligrafi, räkning och att sly slätsöm och spinna. De som gick mer än ett år i skolan fick vävning och hushållskunskaper som tilläggsämnen. Tidvis undervisades också i geografi. Skolan hade en anställd lärarinna och föreståndarinna och hon bistods av "unga fruntimmer i staden" och ibland också av duktiga elever i skolan. Det var endast lärarinnan som fick lön i pengar för sitt arbete.

Man får anta att skolan i Borgå, i fråga om resurser för undervisningen och

ordning och systematik i den, inte motsvarade en kommunal folkskola. Men undervisningsplanen var diger om man tar i beaktande att det var en skola för fattiga barn. Lärarresurserna var också goda och undervisningen därmed mera elevvänlig.

Karin Allardt-Ekelund skriver att även om Fredrika Runeberg säkert hade tagit intryck av Fredrika Bremers skola på Årsta och Almqvists pedagogiska reformverksamhet, var det förmodligen J.V. Snellman som främst inspirerade henne till skolan i Borgå. Snellman hade nämligen startat en skola för fattiga flickor i Kuopio 1846 och den hade en likadan undervisningsplan som Borgåskolan. En fruntimmersförening grundades för övrigt i Kuopio först år 1854, då Snellman hade flyttat till Helsingfors.

Fattigflickskolor med en mångsidig undervisning var ett särdrag för de tidiga fruntimmersföreningarna i Finland. Strävandena att med hjälp av bildning stärka nationen sträckte sig med andra ord även till denna verksamhet. Snellman tog ett gott initiativ i Kuopio, hans exempel att bistå välgörenhetsinrättningarna följdes bl.a. av Cygnæus som på 1860-talet formade Fruntimmersföreningen i Helsingfors skola enligt moderna Fröbelska och Pestalozziska pedagogiska principer. Senare gjorde han Fruntimmersföreningen i Ekenäs liknande tjänster. Det finns skäl att fråga sig om inspirationen var ömsesidig, om fruntimmersföreningarnas skolor kanske spelade en viss roll då den finska folkskolan skapades?

Skolning av pigor för eget bruk?

I Fruntimmersföreningarnas skolor fick de fattiga flickorna främst en praktisk utbildning, vissa andra strävanden till trots.

Det här har föranlett t.ex. Henrik Stenius att i sin undersökning om föreningsväsendet i Finland påpeka att fruntimmersföreningarna ofta arbetade för egen nytta och att det hela hade smak av egoism och klassamhälle.

Fredrika Runeberg har någon gång i medlet av 1850-talet gjort en förteckning över ett trettiotal flickor som under ett läsår, eller kanske flera, gått i skolan hon ansvarade för. Om merparten av dem har hon kunnat anteckna att de tjänar i något hus. En del av dem har fått anställning hos någon som också sitter i föreningens styrelse. Så finns det ett par flickor om vilka hon skrivit att de "undervisar på landet". Om ett par tre flickor står det att de syr hemma eller t.ex. "syr slätsöm, utmärkt duglig". Förteckningen upptar också ett

Bland Fredrika Runebergs efterlämnade papper finns en förteckning som hon gjort över Fattigskolans elever. De flesta hade fått tjänst i något hem i Borgå och några hade blivit lärarinnor på landet. Med på listan finns också många som inte blivit hjälpta av att gå i flickskolan och som fortsatt sitt liv i fattigdom; en del har blivit offer för prostitution. (Foto Jan Lindroth, SLS arkiv)

tiotal flickor som råkat på avvägar, "lever dåligt", "dåligt folk" eller "driver på gatorna och tigger", kunde det heta.

Förteckningen kan tyckas förstärka en tolkning av ovan nämnt slag. Klassamhället och en möjlighet att ur skolorna rekrytera för eget bruk är delar av denna verksamhet men att endast tala om det är för snävt. Det utgjorde enbart ramarna inom vilka man verkade.

Det fanns en stor nöd som man tvingades åse i staden eller leva mitt i om man var en liten flicka i en anspråkslös stadsdel. Fattiga flickor "bettlade och öfvade sjelfsvåld och okynne" hette det i en redogörelse som Fredrika Runeberg skrivit och *Borgåbladet* rapporterade också om att särskilt kvinnor och barn ökat bland tiggarna på stadens gator. När Fredrika Runeberg skrev "lever dåligt", i elevförteckningen, betydde det ofta att flickan var offer för prostitution. Att ge kvinnor en chans till rejält arbete är än i dag en viktig del av hjälpen till fattiga kvinnor.

Fredrika Runebergs och många andras anteckningar om livet i fattigkvarteren andas också en stor besvikelse och frustration över att föreningarna så ofta förfelade, många goda strävanden och personliga ansträngningar till trots.

Inom det filantropiska tänkandet fanns också andra känslor. Det finns anteckningar om att föreningens medlemmar sydde eller skaffade kläder, och också skor, åt skolans flickor. De unga kvinnorna undervisade faktiskt gratis i skolorna, varannan vecka, enligt en anteckning i Kuopioskolans dokument. I Borgåskolan avslutades varje termin högtidligt med en fest och alla flickorna fick små presenter. Det fanns medmänsklig värme, aktning och respekt i verksamheten. Det saknade knappast betydelse, vid sidan om utsikten att få en utbildad piga via skolan.

Männen i föreningarna

Det har tidvis väckt uppmärksamhet att det fanns en del män i fruntimmersföreningarna, eller i deras omedelbara närhet. År 1849 krävde senaten att alla föreningar i Finland skulle inlämna sina stadgar till granskning. I det sammanhanget förbjöds manliga medlemmar i kvinnliga välgörenhetsföreningar. Det var troligen för att männen ansågs ha en radikaliserande inverkan på föreningarna eller vice versa. Det finns ett exempel på att en dekarbrist som förvisats från S:t Petersburg fann en hemvist i Fruntimmersföreningen i Sordavala. Det gick inte alltid att tydligt se skillnaden mellan filantropi och kommunism, det har t.ex. Topelius pekat på i många sammanhang.

Personer som Snellman, Topelius och Cygnæus deltog i fruntimmersföreningarnas verksamhet, förbuden till trots. Topelius var t.ex. sekreterare i Fruntimmersföreningen i Helsingfors i tretton år, men han var funktionär, inte medlem av föreningen. Andra fruntimmersföreningar kunde ha manliga kassörer. Före 1865 var ogifta kvinnor i Finland inte myndiga och de gifta kvinnorna blev myndiga först i slutet av 1920-talet. Omyndiga kvinnor kunde formellt sett inte ha ansvar för pengar eller starta företag av något slag. Med sina fäders eller äkta mäns samtycke kunde de dock leda föreningar eller grunda eget.

I Borgå fruntimmersförening deltog Johan Ludvig Runeberg som sista övervakande instans. När hans fru i årsberättelserna gick in på allmänna frågor kunde han ingripa och ändra på vissa formuleringar. Det syns i protokollen.

Ser man närmare på de fruntimmersföreningar som uppstod efter Napoleonkrigen i Paris, i Berlin eller i små nordiska städer, ser man strängt taget två typer av

Pappersdockorna på bilden sägs vara tillverkade av Zacharias Topelius och skänkta till Fruntimmersföreningen i Helsingfors skola och barnhem. Topelius var i tretton år sekreterare för Fruntimmersföreningen i Helsingfors och Fredrika Runeberg var ordförande i Borgåföreningen i tolv år. (Foto Janne Rentola)

män röra sig i kulisserna. Den ena var som Runeberg, Topelius, Cygnæus och Snellman representanter för civilsamhället eller det framväxande bildningsborgerskapet. I Uppsala var det t.ex. familjerna Geijer och Silfverstolpe, vars både kvinnliga och manliga representanter stod Fruntimmersföreningen nära. Den andra mannen i föreningarna var naturligtvis en präst. Han kom med biblar och han gav goda råd för hur verksamheten praktiskt skulle organiseras, direkt eller via en hustru som satt i föreningens styrelse. I Fredrika Runebergs fattigflickskola undervisade kaplan Carl Bergström i religion och kantor Forsblom i koralång.

När jag skrev min doktorsavhandling betraktade jag teologieprofessor F.L. Schauman och journalisten Zacharias Topelius, som i tur och ordning var sekreterare i Fruntimmersföreningen i Hel-

singfors, som män av samma slag; bägge såg en potential till samhällsförändring i föreningen. Numera är jag böjd att tro att de hade olika ärenden i föreningen. Prästen skulle se till att kyrkans gamla filantropiska anor och arbetssätt skulle fortplantas i föreningarna, som stod för ett nytt sätt att sköta relationerna till de fattiga. Civilsamhällets man ville lotsa föreningsmedlemmarna in i nya tankebanor. Kvinnorna och de fattiga var den politiskt oprövade kraften i samhället, och kampen om själarna sköttes med många medel. Fruntimmersföreningen i Borgå fick ekonomiska bidrag av både församlingen och Sparbanksstiftelsen. Kanske de ändå inte var avsedda för precis samma ändamål?

Det kan vara en kuriositet i sammanhanget att Fredrika Runebergs lista över fattigflickskolans barn också upptar en

pojke, "Otto – värnlös". Anteckningen visar i alla fall, också den, att fruntimmersföreningarna, namnet till trots, inte var helt enkönade.

Tona ner klass, tona upp kön

Fruntimmersföreningarna var kvinnoför-
eningar inom vilka man verkade för kvin-
nor av alla samhällsklasser. Den direkta
verksamheten var riktad till kvinnorna i
de lägsta samhällsklasserna men indirekt
stödde föreningarna också kvinnor av
de högre samhällsklasserna, genom att
synliggöra dem och ge dem nya samhälls-
arenor. Karin Allardt-Ekelund påtalade
det symptomatiska i att Snellman i *Saima*
debatterade statliga flickskolor och fattig-
flickskolor samtidigt. I bägge fallen hand-
lar det om att förskjuta könets gränser en
aning. Flickor av ståndspersonsklassen
hade dittills inte fått ta del av offentlig un-
dervisning, och inom de lägre samhälls-
klasserna hade det tidigare inte varit aktu-
ellt med undervisning för enbart kvinnor.
I de fåtaliga fattigskolorna och i kyrkans
hägn hade fattiga pojkar och flickor un-
dervisats tillsammans, i den mån flickor-
na fick någon undervisning alls.

Flickskolor och fattigflickskolor, det
rörde sig fortfarande om en klassindelad
undervisning, någonting annat var också
praktiskt otänkbart, men på ett mentalt
plan, i diskussionerna, var könet nu den
ordnande principen. I ett avseende av-
gjorde könet också hur undervisningen
ordnades i praktiken. Ju mer behovet av
undervisning i de lägre samhällsklasser-
na påvisades, dess vanligare blev det att
kommunerna ordnade undervisning för
pojkar. I Borgå grundades 1851 en skola
för fattiga gossar, av staden och Spar-
banksstiftelsen. Undervisningen av fatti-
ga flickor överläts dock i privata händer,

tills folkskolorna småningom infördes.

En nedtoning av samhällsklassens, el-
ler ståndets, betydelse och en betoning
av könet skedde också då begreppet sam-
hällsmoderlighet, som ju utgjorde själva
fruntimmersföreningarnas verksamhets-
idé, skapades. Samhällsmoderligheten
som idé formades för de finländska frun-
timmersföreningarnas del av Snellman,
Topelius och Fredrika Bremer. I bakgrun-
den fanns bland annat en fransk bok, *De
l'éducation des mères de famille* av Aimé
Martin.

Martin betonade att det fanns många
likheter mellan kvinnor av olika sam-
hällsklasser men menade att det däremot
inte förhöll sig så med män. De var
olika inom olika samhällsklasser, bl.a.
på grund av sina yrken, som ju på den
tiden ofta var knutna till förmögenhet
och samhällsställning. Alla kvinnors
yrke var moderskapet, ansåg författaren,
och gjutet i fruntimmersföreningarnas
klassbundna former innebar det att kvin-
nor av ståndspersonsklassen kunde få ta
plats i det offentliga, som samhällsmöd-
rar för fattiga kvinnor. Ståndssamhället
hade emellertid vid mitten av 1800-talet
börjat upplösas och en tudelning i "bil-
dade och obildade" uppkom i stället. I
fruntimmersföreningarnas moderlighets-
ideologi slätades dock också denna klass-
skillnad ut. Målet var att både fruntimren
som ledde föreningarna och de arbetar-
kvinnor de vände sig till skulle lära sig
bli kvinnor, med vissa egenskaper som
ansågs kvinnliga och moderliga. Den här
samhällsutjämnningen var ändå ingenting
som kunde ske över en natt. Fruntim-
mersföreningarnas största betydelse låg
kanske i att de starkt bidrog till att skapa
en sammanhållen klass av "bildade" i
samhället. De gick i bräschen för det med
sitt moderna tänkesätt, där kön betona-
des framom klass.

Man kan fråga sig varför kvinnor var intresserade av att gå med i föreningar som rätt långt var skapade av män. Ingrid Åberg har till exempel påpekat att kvinnorna genom föreningarna faktiskt fick ett större spelrum i samhället, både fysiskt och mentalt. Det gick med i en större rörelse för alla som var på kant med det gamla samhället, med stånds-tänkandet, den sociala patriarkalisen och allt annat som hämmade fri rörlighet och nya maktkonstellationer i samhället. Men de behövde egna koder, som kön och fattigdom, för att få upp låsen, både de som de hade inom sig och de spärrar som samhället satte upp för dem. Några halmhattar som tillverkats av kvinnor på landsbygden utanför Borgå, i fruntimmersföreningens regi, tog sin väg ända till en världsutställning i S:t Petersburg, med hjälp av Fredrika Runeberg och systerdottern Nathalie Castrén. De njöt dessutom båda två av företaget, skriver Karin Allardt-Ekelund. Fredrika Runeberg skrev i årsberättelsen 1869, det år då hon lämnade Fruntimmersföreningen i Borgå: "[...] att de unga med sitt arbete och sin förmåga bidra till sina vanlottade likars höjande ur andligt mörker är glädjande, och bådagar dag för ett kommande släkte". Sätten att nå det goda målet var många.

Fredrikas engagemang

Det är bekant att Fredrika Runeberg själv inte var någon anhängare av Fredrika Bremers samhällsmoderlighet. Varför gick då hon in för att grunda en fruntimmersförening? Med bara fruntimmersföreningens protokoll och årsberättelser som källa är det inte möjligt att göra annat än några gissningar.

Man kan tänka såsom Karin Allardt-Ekelund i fråga om Fredrika Runebergs

deltagande i Lördagssällskapet. Det berodde helt enkelt på att hon var född till det. Hon hörde och hade sedan sin barn-dom hört till landets intellektuella elit. De sysslade med föreningar och sällskap och kvinnorna i kretsarna med just organiserad filantropi. Hon kunde inte låta bli, vare sig hon ville det eller inte och hon var privilegierad som fick vara med.

Man kan fråga sig om hon, som till och med fick vara med då Lördagssällskapet sammanträdde, alls var intresserad av att gå med i en fruntimmersförening också. Behövde hon föreningen eller var det bara den som behövde henne? Hennes systerdotter och goda vän Nathalie Castrén har beskrivit deltagandet i filantropiska sammanhang som ett socialt tvång. Det var det säkert också delvis för Fredrika Runeberg.

Hon kunde vara irriterad åtminstone. Föreningen åstadkom inte så mycket som hon och de andra i ledningen hade hoppats. Det fanns många fördomar gentemot verksamheten, både i Fredrikas egen krets och bland de fattiga i staden.

Hon deltog inte själv dagligen i fältarbetet. Hon kanske till och med visade sig rätt sällan i skolan. Men den var ändå ett upphov till oro hos henne och hon kunde få göra branduttryckningar av många slag. Lärarinnan hade "ett besvärligt kall" står det i en årsberättelse. Hon måste ha klagat en del för Fredrika Runeberg.

Andra gånger kunde det gälla att hastigt få ihop tillräckligt med handarbeten för försäljning eller presenter till skolans fester. I sista minuten sydde hon då själv, eller lät någon annan sy.

Breven till sonen Walter (utgivna 1971) visar Fredrika Runebergs filantropiska verksamhet i ett annat sammanhang, som en del av hennes vardag men inte en oviktig sådan. Hon var uppriktigt intresserad av fattigvårdsfrågan. Den var en

av tidens stora frågor och hon följde med sin tid. Dagligen var hon också i konkret beröring med den, det kom tiggare till hennes kök, särskilt under nödåren. Hon tampades med frågan om hon skulle ge det hon kunde undvara för de nödlidande till fattigvårdsinstitutioner eller om hon skulle lägga undan hemma för att ge något åt hungrande i stället för att visa dem på porten. I det sammanhanget blir fruntimmersföreningen ett sätt att både konkret och rationellt gripa sig an en på allt sätt överhängande fråga.

I motsats till många andra författare som var engagerade i välgörenhetsföreningar torde Fredrika Runeberg inte ha låtit verksamheten sätta direkta spår i litteraturen. Adelaïde Ehrnrooth, Alexandra Gripenberg, Helena Westermarck och naturligtvis Zacharias Topelius, alla författare som själva var involverade i filantropi, har antingen skrivit om kvinnor som idkade välgörenhet eller beskrivit fattiga flickor i sina noveller och romaner. Många av dem skrev visserligen senare än Fredrika Runeberg, således när det var mer på modet med realistiska beskrivningar av det verkliga livet, men det kanske inte förklarar allt.

Hos författarna ovan förefaller ämnena välgörenhet eller fattiga flickor att inte riktigt ha hunnit mogna innan de skrevs ned. Skildringarna är ofta tendentiösa eller tafatta. Så ville Fredrika Runeberg inte skriva, enligt t.ex. Liisi Huhtala. Filantropin i organiserade former, med nya normativa krav på sättet att förhålla sig till de fattiga, var i början säkert en trevande, sökande verksamhet. Den var svårfångad för dem som ännu inte hade perspektiv på saken och som, vilket även gällde Fredrika Runeberg, saknade samhällserfarenhet.

Det är viktigt att här påpeka att Fredrika Runeberg själv var en förmåga på

området filantropi. Hon såg klart vad fruntimmersföreningen behövde och kunde göra. Det hon startade bar frukt, skolan och handledningen av kvinnor på landet i vävning och halmarbete var båda framgångsrika företag, vilket inte alls var fallet med alla de sociala experiment som fruntimmersföreningarna gjorde. Hon kunde få saker till stånd, hon kanske också tyckte om det. Fruntimmersföreningen i Borgå gav henne en möjlighet att faktiskt synbart ingripa i ett av tidens största problem. Tack vare henne blev fattiga flickor i Borgå hjälpta på ett tidsenligt och mänskligt sätt, innan pojkar kunde få motsvarande hjälp. Hon gjorde en insats för kvinnor. Hon synliggjorde fruntimmersföreningens verksamhet och i dess årsberättelser kvinnor av alla samhällsklasser och i alla möjliga livssituationer. Hon gjorde det för övrigt lugnt och sakligt, med mycket mindre åthävor och klyschor i talet än vad "Tuppen" Topelius gjorde i Helsingfors då han omgav sig med kvinnorna i Helsingfors Fruntimmersförenings styrelse. Hennes insats för fruntimmersföreningarna, eller den inriktning hon gav Borgå Fruntimmersförening, var både framsynt och väl avvägd.

*

När man i efterhand bedömer fruntimmersföreningarna på Fredrika Runebergs tid kan man säga att deras största betydelse låg i att de både mentalt och rent konkret utgjorde en ny geografi, ett landskap, där man kunde trampa upp nya stigar och pröva nya attityder. Inom föreningarna sökte man och fann nya gränser och definitioner för kön och klass i samhället, genom diskussioner kring tidens nya idéer och stora frågor, genom besök i fattigkvarteren och slutligen genom att

på ett för tiden nytt och provokativt sätt synliggöra hela verksamheten och särskilt kvinnors roll inom densamma. Det skapade oro och rörelse på många håll, bland kvinnor och män inom de högre samhällsklasserna, hos myndigheterna och bland författare. Med andra ord kan man säga att det inte var något menlöst eller oskyldigt nöje att, såsom Fredrika Runeberg, vara aktiv inom en fruntimmersförening. Det åstadkoms eller eftersträvades inga sociala revolutioner av föreningarna men väl ett vidgat möjlighetsmönster, och ett ökat människovärde för kvinnor av alla samhällsklasser.

Alexandra Ramsay

Otryckta källor

Fruntimmersföreningen i Borgå 1848–1861. Årsberättelser m.m. SLSA 1104, VII: 1–2. (Borgåsamlingen)

Litteratur

Karin Allardt-Ekelund: *Fredrika Runeberg*. Helsingfors: Söderströms 1959.

Liisi Huhtala: "J.L. Runebergin varjosta – Fredrika Runeberg", *"Sain roolin johon en mahdu"*. *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Red. Maria-Liisa Nevala. Helsinki: Otava 1989.

Klinge Matti: *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja poliittikkaa*. Helsinki: WSOY 1998.

Merete Mazzarella: *Från Fredrika Runeberg till Märtha Tikkanen. Frihet och beroende i finlandssvensk kvinnolitteratur*. Helsingfors: Söderströms 1985.

Anneli Mäkelä Ali-Talo: *Borgå stads historia III:1*. Borgå stad 2000.

Alexandra Ramsay: *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865*. Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk 144. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societen 1993.

Fredrika Runeberg: *Brev till sonen Walter 1861–1879. Köpenhamn, Rom, Paris*. Inledning och kommentarer av Karin Allardt Ekelund. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 447, Helsingfors 1971

Aino Saarinen: "Kvinnor som frivillig social brandkår. Filantropi i Tammerfors under senare delen av 1800-talet". *På tröskeln till välfärden. Völgörehetsformer och arenor i Norden 1800–1930*. Red. Marja Taussi-Sjöberg och Tinne Vammen. Stockholm: Carlssons 1995.

Henrik Stenius: *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyntill massorganisationsprincipens genombrott*. SLS 545, Helsingfors 1987.

Solveig von Schoultz: *Porträtt av Hanna*. Helsingfors: Schildts förlag 1980.

Ingrid Åberg: "Filantropi i aktion. Filantropiska fruntimmersföreningar i det tidiga 1800-talet". *Völgörehetsformer och arenor i Norden 1800–1930*. Red. Marja Taussi-Sjöberg och Tinne Vammen. Stockholm: Carlssons 1995.

Kvinnorna och romanens framväxt i Norden

Fru Catharina Boije och hennes döttrar

”Tell the truth but tell it slant”, skrev Emily Dickinson. ”Säg sanningen men säg den på snedden.”

Alla det tidiga artonhundratalets kvinnor skrev under den maximen, alternativet hade varit att kastas ut ur den samhälleliga gemenskapen. Sanningen, men på snedden. Kodade meddelanden. Av samma nödtvång var det som de tonade ned att de överhuvudtaget skrev. Deras framträdanden skedde anonymt (Thomasine Gyllembourg i Danmark, Fredrika Bremer i Sverige, Camilla Collett i Norge) eller under de anspråklösaste pseudonymer (som slutbokstäverna –a –g för Fredrika Runeberg i Finland).

Att de alls djärvdes att publicera sig skyllde de på allt utom att de ville skriva. Som en egen ”genre” karakteriserar den amerikanska litteraturforskaren Elaine Showalter berättelsen om ”Min första bok” i kvinnliga författares memoarer från tiden. Den ”invalidiserade modern, den bankrusterade fadern, den tuberkulöse maken och den vilsegångne sonen körs fram av sedesamma författarinnor, i vilkas nedslagna blickar vi kan upptäcka glimten av stålhard föresats.”

De alster som de lade fram presenterades som de obetydligaste småsaker. Med ”Nogle strikketøisbetragtninger” debuterar Camilla Collett, med skisser

från ”vardagslivets bottenvåning” Fredrika Bremer. Och alla bedyrar de, med en mun, att de inte har några som helst anspråk med sitt skrivande. Thomasine Gyllembourg försäkrar att en ”Författares mandige Bane” inte har det minsta att göra med ”den qvindelige Beskedenhed” och Fredrika Runeberg understryker att det är helt och hållet ”oqvinnligt” att uttala en egen tanke.

Men det var de här kvinnorna som skapade den moderna romanen. Tillsammans utgör de ovan nämnda en fyrklöver i Norden, var och en med sin särskilda betydelse för romanens framväxt. Var och en nästlar på sitt sätt in ett kvinnligt perspektiv i litteraturen, samtidigt som var och en på sin mark tar ett avgörande steg i riktning mot att upphöja prosaberättelsen till konst. Därmed är de med och grundar den världsomspännande epok som brukar kallas för ”romanens imperium.”

De fyra nordiska författarna förenas av att de stod mitt uppe i sitt lands kulturella och litterära liv. Alla var de mer eller mindre nära lierade med sin tids litterära toppar. Thomasine Gyllembourg gifte sig sjutton år gammal med sin språklärare, skribenten och samhällsomstörtaren P.A. Heiberg, och fick med honom sonen Johan Ludvig Heiberg, som senare blev

Camilla Collett var en av det nordiska 1800-talets författarinnor och var med om att skapa en modern roman där kvinnornas livsvillkor utforskas.

tidningsutgivare och författare. Efter en skandalomsusad skilsmässa gifte hon sig med sin älskare C.F. Gyllembourg. Det var när hon blev änka efter honom, femtiotre år gammal, som hon debuterade med *Familien Polonius* 1827 och *En Hverdaghistorie* 1828.

Fredrika Bremer tillhörde en välbärgad borgarklass med rötter delvis i Finland. Hon var född i Åbo men flyttade tidigt med familjen till Sverige. I den här skaran är hon den yngsta debutanten, hon var bara tjugosju år när hon kom ut med det första häftet *Teckningar ur Hvardagslifvet*. Hon bodde då fortfarande i föräldrahemmet och hon är den enda av de fyra som aldrig gifte sig.

Camilla Collett befann sig i centrum av det sjudande norska kulturlivet. Hon var dotter till prästen och norskpatrioten Nikolai Wergeland och syster till nationalskalden Henrik Wergeland. Hon studerade tysk litteratur och förälskade sig olyckligt i broderns främste motståndare, skalden Welhaven. Senare gifte hon sig

med litteraturkritikern och juristen P.J. Collett, fick fyra söner på sju år men fortsatte hela tiden att skriva och studera. Det var alltså denna högkulturella varelse som debuterade med "Nogle strikketøis-betragtninger" 1842. I Finland kom ungefär samtidigt betraktelser i *Helsingfors Morgonblad* och *Litteraturblad för medborgerlig bildning* av signaturen –a –g. Bakom den låg åttabarnsmodern och hustrun till den finska nationalskalden, Fredrika Runeberg.

Etapper på romanens väg

Thomasine Gyllembourg, den äldsta av de fyra, är också den som håller sig till de äldsta mönstren. Hennes utgångspunkt är sjuttonhundredatalsprosan med dess lärda anspråk, dess sedeskildringar och husliga tablåer. Att berättaren i *En Hverdaghistorie* är av manligt kön framkommer redan av den första satsen: "For nogle Aar siden reiste jeg i et offentligt Ærinde". Alla läsare visste att en anständig kvinna vid den här tiden inte var ute i ett offentligt ärende.

Men berättarperspektivet till trots – kärnan i berättelsen är den kvinnliga karaktären och den kvinnliga karaktärsdaningen.

Två kvinnor ställs upp. Den ena är Jette, till synes frisk, frimodig och okonstlad. Det är henne som berättarjaget möter på sin resa och förlovar sig med. Men när historien kort därefter flyttar hem, in bakom hemmets och familjens väggar, visar det sig att Jettes frimodighet lika gärna kan kallas tanklöshet. Hennes spontanitet framstår som brist på självkritik, hennes vitalitet som tyngdlöshet orsakad av tomhet. Hon är en produkt av den flickuppfostran som var nog så utbredd i tiden, den "snömosartade bildning" som

Fredrika Runeberg talar om, där tomt prat, ändamålslost sysslande och ytliga talanger var vad som gällde.

I den värld och den sjuttonhundratalsatmosfär där Jette rör sig är "ziirlighet" ett honnørsord. Men begreppet blir hos Thomasine Gyllembourg tvetydigt. Vad som också kan rymmas däri blottas i en kuslig liknelse. Berättarens kärlek till Jette, med tiden allt mer vanemässig och förstelnad, liknas vid hans egen uppstoppade hund, där den med stela glasögon vilar på en "ziirlig pude" (kudde).

Själen, ömheten, känslan, förs in i berättelsen med den andra hjältinnan, Jettes halvsyster Maja. Med henne kommer också ett annat berättelsemönster, den sentimentala genrebilden. Från "Dagligstuen" med dess bråte av tyger och sydon och dess larm av kvinnliga röster kommer vi in i Majas kammare. En tyst och stilla tavla, som i en målning av Chardin, möter blicken. Ensam, försjunken i sig själv, sitter Maja. En avskärmad ljuskrets omger henne. Och det hon sysslar med är att skriva.

*Famillen H**** är Fredrika Bremers första roman och den började utkomma i andra häftet av *Teckningar utur Hvardagslifvet*. Även Fredrika Bremer har en dramatiserad berättare och även här är en resenär just stadd på färd när romanen börjar. Men lika omisskännligt manlig som berättarrösten var hos Gyllembourg, lika kvinnligt tillkännager den sig här, där den gör sig hörd ur en släde med limpor, ostar och pepparkakor. Rösten tillhör hushållerskan Beata Christina Hvardagslag.

"Kodkoket" talar jag om i min bok om *Famillen H**** från 1981. Hur den kvinnliga berättaren, som kokboks författaren Kajsa Warg, tager vad hon haver och kokar ihop en ny brygd i litteraturen. Framför allt är det en realistisk och en romantisk-melodramatisk kod som blandas i *Famillen H****.

Den realistiska är knuten till de "äkta" döttrarna i familjen, de tre giftasvuxna Emilia, Julie och Helena. Den romantisk-melodramatiska hör till den blinda fosterdottern Elisabeth. Beata som kodkokerska har tillgång till alla koderna.

Den realistiska koden tar hand om allt som hör till den praktiska och samtida sidan av kvinnolivet. Hur man skaffar sig kunskap, sann bildning, självbestämmande, god make och hyggligast tänkbara villkor. Den romantisk-melodramatiska tar hand om det djuppsykologiska och civilisationskritiska. Hur hamnade vi här? Vad gör patriarkatet åt våra innersta livstrådar, både kvinnors och mäns? Åt vårt djupaste känsloliv?

I Camilla Colletts *Amtmandens Döttr*e saknas den dramatiserade berättaren, en anonym, könsneutral framställning har tagit över. Hos henne koncentreras också berättelsen till *en* kvinna, Sofie. Titeln pekar som hos Gyllembourg och Bremer mot familjen och vardagen. Som hos de två föregångarna har romanen en högst realistisk nivå, där det förs en explicit diskussion om förhållandet mellan könen och vikten av livsutrymme för kvinnan.

Men där nordisk roman med Collett tar ett kliv är det med avseende på det symboliska. Den realistiska strävan förenas tillsynes tvångslöst med ett genuint symbolskapande, ett skikt som tar hand om de djupliggande och svåråtkomliga sidorna av ett kvinnoliv. Ett antal bilder löper genom romanen och förtätar och fördjupar skeendet. Där finns grottan, som är Sofies egen upptäckt och tillflyktsort. Det är en grotta med varma bergsväggar, mognande smultron, färgsprakande klippskrevor och märkvärdigt sköna stenar, en grotta som blir som en enda frammaning av det dolda kvinnliga könet och den kvinnliga sexualiteten.

Där finns också den hotfulla Lill-Ole,

gnomgestalten som träder in och avbryter kärleksmötet mellan Kold och Sofie – som ett förkroppsligande av det förkrympta och skrämmande i den kvinnliga sexualiteten under patriarkatet. Där finns ormen, duvan, katten, sädesärlan – allt bilder med både ett egenliv och en stark anknytning till klassisk symbolik och mytologi.

En serie kinesiska askar

Så kommer vi då till *Fru Catharina Boije och hennes döttrar*. Återigen en titel som knyter an till familjen och det vardagliga livet. Men den här gången rör det sig om en historisk roman, den första i raden och om man ser till den period då den skrevs den första över huvud taget i Finland. Redan att ge sig i kast med ett historiskt ämne var djärvt av en kvinna. När Bremer försökte med ett fornnordiskt stoff år 1839 möttes hon av kraftiga varningar från vännen och rådgivaren Böklin. Fredrika Runeberg skriver om en inte mindre blodig och maskulinistisk tid än vikingarnas, den "stora ofreden" under Karl XII:s krig.

Men vad gör hon? Man har brukat säga att Fredrika Runebergs texter saknar explicit feministiska drag. Men de finns, fast "på snedden", och draget av "kodning" i hennes texter framhålls av Åsa Stenwall i efterordet till en nyutgåva av *Teckningar och drömmar*. I *Fru Catharina Boije* sker kodningen framför allt genom ett utvecklat motspråk till en manligt utformad språkvärld och förväntningshorisont. Det börjar redan med berättargreppet. Fredrika Runeberg ger oss inte bara en kvinnlig berättare, hon ger oss tre (om man räknar henne själv som rösten bakom allt blir det fyra). Den första berättaren är en kvinna i nutid, stadd på resa.

Denna kvinnliga jagberättare får vid ett besök hos en annan kvinna på ett gods se en bild på ett dörrstycke. Bilden föreställer en kvinna, en flicka. Flickan är krigiskt klädd, med sköld och hjälm. Över henne hänger en stor spindel på en tråd.

Det är den här bilden som väcker jagberättarens nyfikenhet.

Historien om flickan på bilden berättas av ägarinnan på godset, en berättare som i sin tur åberopar ännu en kvinnlig berättare, en tänkt: "föreställ dig nu i mig", säger hon till sin lyssnerska, "en riktig fars farmor ifrån Carl XII:s tid". Det hon målar upp från den stora ofärdens tid här i inledningen är inte den gängse med krigiska karoliner i kragstövlar och vapenrock, det är en värld av berättare och lyssnare i "styfkjortlar och robrong".

Ett matriarkalt drag är att den faktiska berätterskan själv äger godset, hon är dess ägarinna och härskarinna. När hon ska berätta börjar hon inte förrän hon har dragit fram åt sig en "högekarmad länstol". Tankarna förs till en tron eller en talarstol, mannens privilegierade säte. Som en motröst ter det sig också att hon betonar att godset förr inte hette Hattanpää utan något helt annat. Hattanpää betyder "hattarnas" tillhåll, ett parti uppkallat efter en manlig huvudbonad.

Från den alltigenom kvinnliga berättarvärlden förs vi in i en lika kvinnlig berättad värld, fru Catharina Boijes och hennes döttrars. Det som sätter igång berättelsekedjan är bilden på dörrstycket, vilken föreställer fru Boijes yngsta dotter Cecilia. En kvinna i krigisk mundering placerad under en stor spindel? Förbryllande. Det är med andra ord en kvinnlig gåta som sätter igång maskineriet.

Först mot slutet av romanen får gåtan sitt svar.

Kvinnovärlden i den historiska berättelsen är som i den nutida ett matriakat.

Fru Catharina Boije och hennes döttrar *var en av de romaner som inledde en ny litterär genre i Finland, den historiska romanen. Titeln för tankarna till de samtida författarinnornas fokusering på hem och vardagsliv.* (Foto Jan Lindroth, SLS)

Den adliga änkan fru Boije härskar över sina döttrar och sitt av kriget alltmer åtgångna gods. I vissa avseenden kan hon tyckas inta en specifikt kvinnlig härskarhållning, så vill hon till exempel inte att hennes underlydande ska ge sig in i utsiktslösa försvarsstrider. I andra avseenden är hon värre än den värsta patriark. Hon tillåter inte att Cecilia ger efter för sin skräck för spindlar, och hon går med benhårt maktspråk in och försöker hindra dottern Margarethas äktenskap med den ofrälse Magnus Malm.

De hermeneutiska koden

Runt om denna kvinnovärld pågår kriget. Perspektivet från kvinnohåll bryts bara av

några inlagda dokument där männen får komma till tals direkt. Det som uppnås är att berättelsen därigenom får med även de så kallade större skeendena – fältslag, förhandlingar, diplomati, politiska intriger. Som en bonus ter det sig att man som läsare samtidigt får sig till livs utsökta exempel på tidens språkbruk, från det manierade hovspråket till den rättframma soldatsvenskan. På ett annat plan uppnås att manliga hållningar liksom objektivt belyses. De två mansröster vi hör representerar vitt skilda typer av män.

Den ene, Margarethas älskade Magnus Malm, är okonstlad, prestigelös, pålitlig och trofast. Som ett bedårande drag ter det sig att han vid sitt första framträdande i boken, i en inlagd levnadsberättelse, visar sig ha förälskat sig i än den ena, än den andra. Ändå är han, när han väl har vunnit Margaretha, trofast in i döden. Sin manlighet behöver han aldrig hävda eller försvara. Under sin ryska fångenskap skaffar han sig levebröd genom att sticka blommiga vantar åt köphungriga ryssar och flykten genomför han utklädd till bondflicka.

Den andra manstypen är Cecilias fästman. Han är knuten till den gåta som driver berättelsen. Han heter Carl Lejonankar och Merete Mazarella har påpekat hur överlastat maskulint hans namn är: Carl som i en hel karl adderat till lejon och ankare. Det korthuggna Magnus Malm däremot står för någon som är trygg i sin identitet även i kvinnokläder.

Den krigiska dräkt som Cecilia bär på bilden däremot har tvingats på henne av Carl Lejonankar.

En gåta har ställts upp. Den "hermeneutiska koden" används också i Fredrika Bremers *Familjen H****, där i samband med den blinda Elisabeth och förbunden med den romantisk-melodramatiska koden. Begreppet den "hermeneutiska

koden” är hämtat från den franske teoretikern Roland Barthes och står för ett berättelsekomplex där en gåta utkristalliserar, formuleras och fördröjs i sitt lopp mot den slutliga lösningen. Hos Barthes finner man också tesen att ju längre avståndet är mellan gåtans uppställande och dess besvarande, desto skickligare är texten vävd.

Hos Fredrika Runeberg omfattar avståndet hela texten.

Cecilias spindelskräck är med som ett tema genom hela berättelsen. Ändå är det först mot slutet av den som spindeln dyker upp igen. Carl har varit Cecilias kärlek ända sedan hon var barn. Men i grunden känner hon honom inte, egentligen är han en fantasm, en imaginär kärleksbild. Under hela kriget har hon inte sett honom, knappast haft någon kontakt med honom. När han kommer tillbaka är han en ståtlig ung man, varje flickas dröm. Men gradvis undermineras bilden. Det finns något hos Carl som är Cecilia motbjudande.

När spindeln i egen hög person uppträder igen i dramat är det på kvällen före Cecilias bröllop. Den kommer in i rummet just som den blivande brudgummen träder in till sin fästmö. Cecilia blir vild av skräck men fästmannen gör som modern, försöker betvinga hennes rädsla. Han tar tag i spindeln och håller fram den framför henne, sedan placerar han den högt upp på väggen så att den ska vara utom räckhåll för försök att mota bort den.

Efter en tur i trädgården, där det visar sig att den förut så schyssta men krigiska trädgårdsmästaren har klippt godsets granar i form av hattar, Carls parti, tvingar Carl på henne dräkten för kvällens maskerad, Minervas rustning. Medan hon är nere på festen kommer Magnus in i rummet för att söka sin älskade Margaretha. Han får syn på spindeln. Instinktivt

Sonen Walter Runebergs blyertsteckning av Fredrika Runeberg från 1860-talet. (Foto Jan Lindroth, Borgå museum)

plockar han upp ett sirligt spjut som hör till Minervas rustning och är kvarglömt av Cecilia. Men han hinner aldrig ta ner spindeln. Fru Catharina kommer in. Magnus är en ovälkommen gäst i hennes hus och hon befäller honom att ge sig av.

Cecilia smyger sig så fort hon kan undan från festen för att tänka och blicka in i sig själv i sin kammare. I samma ögonblick får hon syn på spindeln. Den spinner sig ner mot henne och faller rakt över hennes hjärta. Cecilia svimmar och hamnar i koma. Inte långt därefter är hon död.

Gåtans lösning

Vad är då spindeln? En tolkning som är svår att undgå och som Merete Mazzarella för fram är att den är konflikten inom Cecilia själv. Konflikten mellan drömbild och verklighet eller i mina termer mellan det imaginära och det verkliga. Men symbolen förgrenar sig djupare. Vad är det imaginära, hur föds det? Hos den unga flickan föds det genom hennes avsaknad

av annat fäste, annan livskraft. Bilden med två rankor från en av Fredrika Runebergs andra berättelser lyfts ofta fram i forskningen om författaren. Den ena rankan planteras på trädgårdsmästarens order av en ung flicka på skuggsidan av ett träd för att få all sin näring från det. Den rankan förtvinar. Den andra rankan får tvärt emot reglerna egen jordmån och näring. Den rankan kan flickan se utvecklas och blomstra tillsammans med trädet.

Men vem är trädgårdsmästaren, och vilka order rör det sig om? Här som där ter sig trädgårdsmästaren som en tydlig bild av en patriarkal världsordning och dess bud.

Vad spindeln i det ljuset träder fram som är hela det förkvävande patriarkatet, med alla dess trädgårdsmästare på olika nivåer. En man som Magnus Malm ställer sig utanför, han trotsar hierarkierna och liar sig med kvinnorna. Han blir en sann bundsförvant. Men en kvinna som fru Catharina Boije går patriarkatets ärenden. Hon blir på så sätt del av spindeln och medskyldig till Cecilias död.

Gåtan är besvarad. Spindeln på bilden över dörrstycket är mansväldet. Precis som spindeln närmar sig på sin tråd, precis så visar det sig att Carl har gjort med sin fästmö. Till en partibroder i Stockholm skriver Carl på sin uppstyltade halvfranska om sitt förhållande till Cecilia. Ur

karriärsynpunkt var hon ett så pass gott parti, säger han, att han tidigt "om än hon ägde alltför liten grace, dock resolverade mig att approacha henne med mina avancer".

Som spindeln approacherar flickan på dörrstycket.

Vem som har satt upp bilden framgår aldrig. Men vi får veta något om godset. Romanens sista mening meddelar att fru Catharina Boije kort efter Cecilias död flyttade till Sverige. Godset Hattanpää kom då att ägas av en Lejonankar.

Birgitta Holm

Litteratur

De fyra behandlade romanerna är:

Thomasine Gyllembourg, *En Hverdagshistorie*, 1828.

Fredrika Bremer, *Famillen H****, 1830–31.

Camilla Collett, *Amtmandens dottre*, 1854–55.

Fredrika Runeberg, *Fru Catharina Boije och hennes döttrar. En berättelse från stora ofredens tid*, 1858.

Övrigt

Karin Allard Ekelund, *Fredrika Runeberg. En biografisk och litteraturhistorisk studie*, 1942.

Birgitta Holm, *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*, 1981.

Merete Mazzarella, *Från Fredrika Runeberg till Märta Tikkanen. Frihet och beroende i finlandssvensk kvinnolitteratur*, 1985.

Åsa Stenwall, *Den frivilligt ödmjuka kvinnan. En bok om Fredrika Runebergs verklighet och diktning*, 1979.

Åsa Stenwall-Albjerg, "Efterord" i Fredrika Runeberg, *Teckningar och drömmar*, 2004.

Elaine Showalter, *A literature of their own. British women novelists from Brontë to Lessing*, 1977.

”Att odla sin trädgård”

Några nedslag i kvinnlig trädgårdshistoria

Trädgårdsskötsel har alltid intresserat kvinnor. Det är ändå först de senaste åren man börjat samla material och forska i ämnet. Var kan man t.ex. få läsa om Elsa Beata Wrede, dotter på Peippola gård i Elimä, som i början av 1800-talet gav ut en handbok i brevform om vindruvsodling? Hon torde vara Sverige-Finlands första kvinnliga ”trädgårdsförfattare”. Hennes vindruvor växte ändå inte i Finland, utan på herrgården Beateberg nära Norrtälje.

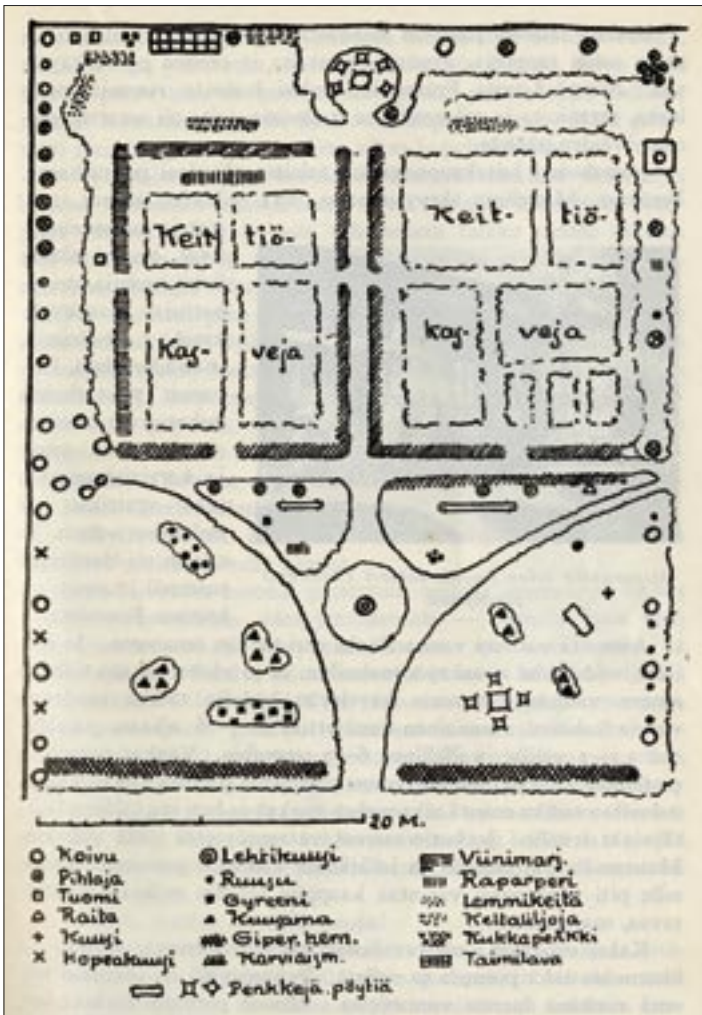
Kvinnorna med

När Finland så småningom började hämta sig från förödelsen, lidandet och de ekonomiska bakslagen efter 1808–09 års krig fortsatte man i Åbo med att försköna staden genom olika planteringar, något man börjat med redan på 1700-talet. ”Sällskapet för planterande af träd i och omkring Åbo stad” grundades 1821 för detta ändamål. Det var en mycket demokratisk förening: dit hörde ärkebiskop Jakob Tengström – farbror till Fredrika Runeberg – professorer från akademien och präster, men även hantverkare som bokbindare, garvare, sadelmakare, slaktare och snickare. Också många kvinnor tillhörde sällskapet, men de kom främst

från de högre stånden och var statsrådinnor, lagmanskor och änkeprostinnor. Bland dem fanns ändå Maria Wahlgren, ”sockerbagare enka”, som på egen bekostnad lät plantera almar framför sitt hus vid Dombron. Genom sällskapet kunde medlemmarna köpa träd, buskar och blomsterplantor som beställdes samfällt från Firma Haetge i Reval. Verksamheten började avtyna efter Åbo brand 1827, men fortsatte ändå till 1860-talet.

År 1837 grundades Finska Trädgårdsodlings-Sällskapet, och dess ordförande, statsrådet Lars Gabriel von Haartman, påpekade i sitt tal på det första årsmötet 1838 att det ”bland fruntimmer ofelbart skall finna sina mest nitiska deltagare, och att de böra därtill framför alla inbjudas”. Det verkar på sätt och vis ha varit en fosterländsk plikt att vara medlem. Sällskapet hade bl.a. som syfte att aklimatisera utländska växter, undersöka deras vinterhärdighet i det finska klimatet och upprätthålla den första trädgårdsmästar-skolan, som grundades vid samma tid i Kuppis.

Det allmänna intresset för trädgårdsodling var också mycket stort vid den här tiden. I *Åbo Tidning* fanns det t.ex. artiklar om kamelior, pyramidklockor och den trädartade georginen, om trädgårdsanläggning och hortikulturens framsteg i

Nanny Lagerborg planerade trädgården till sitt barndomshem i Brahestad.

Ur Samuli Paulaharju: Wanha Raahe (1925).

England, och dessutom recensioner av trädgårdsböcker och beskrivningar av stora trädgårdsutställningar i Stockholm och Paris. Finska Trädgårdsodlings-Sällskapet började också arrangera utställningar. I augusti 1841 ordnades en blomsterutställning i Kuppis, där bl.a. packhusinspektör Lorentz Reinhold Caloander, en känd blomstervän, ställde ut olika oleandrar och fuchsior, en rumsakacia (*Albizia lophantha* 'Speciosa'), en "Lobelia Princeps", en änglatrumpet och högstammiga te- och noisettersor. Han var brorson till biskopinnan Tengström

och vi kan därför anta att också Fredrika Runeberg kände till honom.

På 1800-talet var det för övrigt redan mycket lättare än tidigare att beställa frön, blomsterlökar och plantor från plantskolor. Priskuranter ingick nu ofta som annonsbilagor i tidningarna. Till exempel kunde man 1865 hos familjen Savander på Lauritsala gård beställa frö till nio slag av tuppkam, över tjugo olika sorters nejlika och lövkojor av ännu fler slag. Men det måste ändå ha varit svårt för många kvinnor att beställa blommor och köksväxter – de dåtida frölistorna var

i praktiken uteslutande sorterade efter de vetenskapliga namnen och saknade bilder.

Fruentimrens trädgårdar

De flesta finska trädgårdar var i början av 1800-talet enkla till sin utformning, även om de kunde vara rätt stora. År 1882 beskrevs doktorinnan Rosells trädgård vid herrgården Mommola i Kisko på följande sätt:

Egendomen har ett mycket vackert läge och är omgifven af stora lummiga träd, däribland några stora lärkträd. Trädgården uppgafs vara anlagd 1827, men fruktträden voro olyckligtvis planterade alldeles för tätt ... Flera olika sorters krusbär funnos här och hafva äfven blifvit spridda till åtskilliga lägenheter inom socknen. Hvad blomster trädgården beträffade var den gammalmodig, men mycken ordning och snygghet rådde, hvart man än vände ögat. Egarinnan var en stor trädgårdsvän.

Landskapsstilen började småningom påverka också utformningen av stads-trädgårdarna. Gångarna ändrades så att de krökte sig eller rentav slingrade sig mjukt, rabatternas raka hörn rundades, man planterade träd och blommande buskar även i små trädgårdar, särskilt syrener och rosor, och man strävade efter att gruppera växterna asymmetriskt. Ett bra exempel på en trädgård där man kombinerade den äldre och den nyare stilen var handelsmansänkan Augusta Brandts trädgård i Borgå. Det var hennes blivande svärson arkitekten C.A. Edelfelt som planerade trädgården. Många kvinnor stod ändå själva för nyplaneringen av sina trädgårdar, såsom Nanny Lagerborg i Brahestad på 1860-talet. Gångarna nära huset rundades, på gräsmattorna bredvid dem planterade man rosenbuskar, i

trädgårdens fond anlades en berså och utmed kanterna planterades björkar och rönnar. Bänkarna med nyttoväxter i mitten av trädgården fick behålla sina raka linjer, men helhetsintrycket blev lummigt och lockade på ett helt nytt sätt familjemedlemmarna att vistas i trädgården.

Fredrika Runebergs trädgård i Borgå representerade också ursprungligen den traditionella rätlinjiga stilen. Gymnasielektor Daniel Lindh, som lät bygga huset, stod antagligen också för planeringen av trädgården. Fredrika Runeberg gjorde inga större ändringar i den under de första åren, men hon planterade fler äppel- och plommonträd. Träden behövde inte vattnas eller rensas och frukten kunde skördas på hösten när familjen återvänt från sitt sommarställe Kroksnäs. Men när det blev uppenbart att familjen Runeberg på grund av skaldens försvagade hälsa skulle stanna i Borgå också under somrarna började Fredrika Runeberg ändra en hel del på tomten och förstora trädgården. Hon lät jämna ut området framför huset som dittills bestått av en rätt ojämn gårdsplan. Där lät hon nu anlägga sandgångar, gräsmattor och blomrabatter. Vid trädgårdens nordsida lät hon plantera syrener för att skilja den del av huset som familjen Strömborg hyrde från Runebergarnas del. Framför huset planterades också två björkar som döptes till Fredrika och Ludvig. I mitten av den egentliga trädgården, som låg lite lägre ned, planerades en grupp av fem blomrabatter. Det är möjligt att man redan tidigare planerat att omforma de rätvinkliga odlingsytorna "enligt naturen". I vilket fall som helst, på en karta som Ida Strömborg ritat över trädgården följer de här planteringarna en rörande amatörmässig "landskapsstil".

Finska Hushållnings-Sällskapet hade en särskild "Kommission för trädplantering", som försökte göra frukt- och löv-

I slutet av 1800-talet lät Fredrika Runeberg anlägga en grupp blomrabatter i nedre delen av sin trädgård. Foto av Anna Blomberg från 1930-talet. (Reprofoto Jan Lindroth, SLS arkiv)

trädsodling allmännare och "icke allenast bereda Finlands bondestånd tillfälle till förökade inkomster, utan äfven förädla känslan och befrämja smaken för det angenäma och behagliga". Sällskapet anställde först en, senare två kringresande trädgårdsmästare, som hade till uppgift att undervisa allmogen i att plantera träd, buskar och blommor samt hjälpa till att anlägga nya trädgårdar i sydvästra Finland. De blev genast mycket anlitade och det var i synnerhet kvinnorna som tog vara på möjligheten att få hjälp av en fackman. Trädgårdsmästaren William Wallenius berättelser om sina uppdrag ger en mångsidig bild av de önskemål och problem, som dåtida kvinnor hade med sina planteringar:

Juni månad uppehöll jag mig inom Nagu socken, der jag besökte fröken M. Pettersson å Kyrkbacken, der 7 st. träd och 7 st.

buskar blefvo planterade, fru Björkholm å Biskopsö, der 6 st. träd planterades samt en prydnadshäck anlades, rusthållareenkan Mattsson å "Lillandet", der 27 st. träd och 9 st. buskar planterades, i Grännas hos rusthållareenkan M. Granqvist planterades 12 st. äppelträd i en stenig jordmån. Hos bondeenkan U. Pettersson, Sutars, besukros de förliden år planterade fruktträden, hos rusthållareenkan Mattsson å Östergård ympades 16 st. träd. Den 31 Juni-1 Juli uppehöll jag mig å Hongisto i Kisko, der kapstenskan Lindholm önskade få den gamla trädgården ändrad efter nutidens bruk med gräsplaner ... Å Wuola hemman voro i synnerhet värdinnan och barnen mycket intresserade af den ny anlagda trädgården, och på en besvärlig väg transporterat några äldre träd, hvilka jag förliden höst planterade. I år planterades derstädes äfven träd och buskar. Den 4 Oktober reste jag till Kimito socken, där jag den 5-9 Oktober hade förrättning hos handlande enkan Wendla Ekman å Engelsby Nedergård. En frukt- och köksträdgård anlades, 21 st. äppelträd, 46 st. bärbuskar samt 30 st. prydnadsbuskar

planterades. Augusti i Saltvik socken på Åland hos fru kamrerskan S. Lignell utstakades äfven en blomster- och prydnadsanläggning ...

Den första kvinnan som professionellt – eller rättare sagt halvprofessionellt – planerade trädgårdar i Finland var Alexandra Smirnoff, en Vasaflicka, som blev berömd som vår första och mycket framstående pomolog. Hon planerade också några trädgårdar, t.ex. Villa Nybergs trädgård i Brunnsparcken i Helsingfors. Tyvärr vet vi ännu mycket lite om denna del av hennes verksamhet. Hon fann sitt "kall" på Saarela gård i närheten av Viborg, där hon fick bo hos grevinnan Helen Steven-Steinheil efter sin mors död. Grevinnan var själv en stor trädgårdsentusiast och korresponderade flitigt kring botaniska och hortikulturella frågor med sin svåger Christian Steven. Denne bodde i Tiflis (Tbilisi) och grundade den berömda botaniska trädgården Nikita på Krim.

Fönsterträdgårdar

Man började odla krukväxter redan i slutet av 1700-talet, men riktigt intressanta för vanliga husägare blev de först under det följande århundradet. Då började man bygga hus i empirestil med fler och större fönster och tillverka klart och tunt fönsterglas till ett relativt billigt pris jämfört med tidigare. Krukväxterna trivdes mycket bättre när de hade mer ljus och utrymme, än bakom de små fönsterrutorna av tjockt grönaktigt glas som fanns i äldre hus.

Fredrika Runeberg ägde *Handbok i svenska trädgårds- och blomster-skötseln* från 1841 – "öfversedd af Lars Jacob Laurell, örtagårdsmästare vid Akademiska Trädgården i Upsala", men antagligen skriven av förläggaren N. W. Lundequist. Det an-

dra kapitlet, eller egentligen andra delen av boken, handlar om "Prydnads-vexter, som hos oss måste odlas i Vetxhus eller Rum". På hundra tätt tryckta sidor finns det noggranna beskrivningar av dussintals krukväxter. Växterna omnämns dock endast vid sina vetenskapliga namn: *Anthyllis*, *Epacris*, *Melaleuca*, *Ruellia* ... Det finns inte en enda bild i hela boken, vilket innebär att läsaren bör ha en hel del kunskaper eller andra böcker till sin hjälp för att ha nytta av verket.

Kultivering av krukväxter blev snabbt rätt allmänt. Topelius uppmuntrade barnen att odla krukväxter redan i den första upplagan av sin *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland*, dvs. den så kallade *Naturrens bok*, som utkom 1856:

Det är så godt och gladt, när man ser blomkrukor i fönsterna. Greta har flera sköna trädgårdsblomster. Geranium, balsaminen och perlträdet har hon alltid inne i rummet [...] lackfiolen, löfkojan och nejlikan, som alla dofta så skönt, och myrten till brudkrona och den ljufva resedan, blommornas blyga torparflicka, – dem alla har Greta [...] i krukor.

I berättelsen "Tant Mirabeau" beskriver Topelius tantens hem i Pälkäne; det fanns blommande liljor, pelargonier, oleander och murgröna i salen den decemberdag när Augusta och herr Damm anlände till henne.

Men också i den memoarlitteratur som handlar om samma tidsperiod finns många beskrivningar av kvinnor som skötte krukväxter, hur de gladdes när växterna blommade och hur stolta de var över dem. De var en del av hemmets skönhet och trivsel. Esther Hjelt-Kajanus minns sina farföräldrars hem i Tusby:

Och huru trivdes inte blomstren i salongen! Rosor och azaleor och deutsior och kaktus!

Liljan i dalen.

Du dalens lilja, är det blott
 Af jorden du ditt lif har fått?
 Nej, dödligt skulle du försvinnas,
 Om himlen ej ur molnets skott
 Din rot och dina blad begäde.
 Och lät sin sol upphä dig skåna,
 Som är ditt inre vecklar opp.
 Det skåna i din öppna knopp.
 Så, trogna själ, det rätta lifvet
 Är dig af nåd från höjden gifvet.

Fransin.

Gretas blomma.

Jag har en liten flicka,
 Som mycket tårlig är.
 Hvar dag så får hon dricka
 Och ständigt tar begär.
 Hon står med sina fötter
 I krukan med dess fat.
 Med sina spöda rötter
 Hon suger där sin mat.

Med sina blad hon andas
 Den friska luften in.

När klara dagen ramlas,
 Då gläds hon i sitt sinne.
 Då vill hon gärna lösa
 Sin fina gröna stam.
 Enast vår fönsterruta,
 Där solen tittar fram.

Sida ur Zacharias Topelius Naturens bok.

Där doftade alltid så gott. Det var ljuvligt att smyga sig in dit, öppna flygeln och spela, spela för blommorna, för porträtten på väggen, för minnena ...

Det fanns emellertid också personer som inte tyckte om "salonväxter". När Anders Ramsay berättar om den "gamla goda tiden" skriver han: "Godt svängrum öfverallt, ljus och luft. Några skrymmande växter eller blommor brukades då icke". I en modern salong var det annorlunda:

Hvart man vänder sig är det alltid något i vägen. Där står en stor palm midt på golfvet, helt omotiveradt spärrande vägen, och dess hvassa blad kittla en i backen, då man skall lofvera förbi den ...

Och på ett annat ställe:

En salong var då en verklig sådan. Nu skall den däremot vara litet af hvarje och är därför just ingenting, mest dock budoar, men äfven ett kuriositetskabinett, hvardagsrum, musikrum, skrifrum, en smula orangeri med tvinnande vexter ...

Han hade själv haft ett stort orangeri med hundratals rosor och jättestora kamelior på Björkboda på Kimitoön. Det fanns också utlänningar som inte förstod vilken betydelse krukväxter hade i finländska hem vid den här tiden – det fanns ju inga blomsteraffärer, där man kunnat köpa sig en blombukett på vintern. Engelskan Mrs Alec Tweedie uttrycker sig t.ex. ett par gånger lite nedlåtande om fönsterfikusar; om en småstad skriver hon att "every casement is blocked with a big india rubber plant".

Trädgårdens betydelse

När vi letar efter uppgifter om vad trädgårdarna betydde för de kvinnor som odlade dem, blir svaren väldigt olika. Särskilt blommorna tycks dock ha tillfredsställt en djup skönhetslängtan. Även om det ofta var ont om pengar, kunde man glädjas över vackra blommor i lysande färger eller vackra träd, fina frukter och kryddväxter. För det flesta betydde trädgårdsarbetet avkoppling, även gallringen. I sin bok *Mina föräldrars roman* beskriver Arvid Järnefelt sin mor Elisabeth Järnefelt som efter sin mans död köpte Vieremä gård i Lojo för att där leva ett så enkelt liv som möjligt i enlighet med Tolstojs läror. Hon arbetade ofta i trädgården redan före soluppgången:

Hon går ut mitt i trädgården, lägger sig på knä vid en morotssäng och börjar gallra.

*Fredrika Runeberg tyckte mycket om rosor och i hennes trädgård växte bl.a. Mustialarosen (Rosa 'Minette').
(Foto Eeva Ruoff)*

[...] Men nu då det blivit ljusare märker hon, att utöver gallringen behöver också radmellanrummen rensas och luckras. Hon flyttar tillbaka till början och börjar om. Mellanrummen – de är de trevligaste att rensa, tycker hon. [...] Efter det kan man få flytta över till rödbetsbänkarna, där arbetet går fortare undan och på grund av sin alldeles speciella trevlighet alltid får bli den sista läckerbiten.

(Översättning av Thomas Warburton)

Alma Söderhjelm drog slutsatsen att hennes mors enda verkliga passion var blommor:

...vi sågo, att hon älskade blommor. Det var det främsta föreningsbandet mellan henne och mig under mina yngre år. Hon skötte hela trädgården ensam tillsammans med mig och någon gammal käring. Hon stod jämt lutad över sina blommor. Denna trädgård var kanske slutligen hennes enda personliga liv, hennes enda ensamhet, hennes tröst. [...] Det var också därifrån hon öste sin hälsa ...

Prostinnan Nathalie Crohns hade länge skött och älskat den gamla stora trädgården på prästgården i Helsinges socken. På äldre dagar köpte hon sedan en hemmansdel i Bäckby i Myrans. Huvudbyggnaden låg dock på ett stort och trädöst fält, som var flackt och tråkigt. Prostinnan inledde genast ett omfattande arbete för att försköna omgivningarna. Hon lät plantera träd kring en planerad trädgård för nyttoväxter, vid bäcken invid och ytterligare vid stränderna på båda sidor om Vanda å. Rätt snart hade hela området fått en lummig och parkaktig prägel. Prostinnan hade många bekymmer, men hon njöt av trädgårdsarbetet och skrev en höst om detta till sin dotter:

Jag går helt upp i hushållsbestyr: pigor, hafra, legofolk, som ej finns och dock måste vara, pigor som ej fås och dock måste vara ... Ja, hvad mer! – Jag har njutit af att kratta och rensa trädgårdsplan och blomparterrer i det härliga septembersolskenet ...

Blommor och trädgårdar kunde också betyda olika saker för en och samma person vid olika tider. Fredrika Runeberg skrev i maj 1869 till sonen Walter, som då vistades i Italien med sin familj: "Längs hela trädgårdsplanket skall jag på gården sätta georginer. Det blir mitt 'sommarnöje'". Men följande vår kände hon sig ensam och nedstämd. Skaldens tillstånd var "sorgligt", han ville inte längre ta emot några som helst besökare. Så fick trädgården en annan och ännu större betydelse för henne och hon skrev till Walter:

[...] Mycket af mina smärre vexter ha gått ut i vinter. Min lust för blommorna har betydligt minskats, jag vill ej rätt orka med dem, men måste söka att hålla mig fast vid dem för att ha något som förströr mig, från de jemna sorgetankarna...

Eeva Ruoff
(Översättning: Hedvig Rask)

Källor och litteratur

- Arkio-Laine, Leena, *Blomma kruka! Krukväxternas kulturhistoria i Finland*, SLS 573, Meddelanden från folk kultursarkivet 12, Helsingfors 1991.
Dahlström, Svante, *Promenader 2*, Åbo 1960.
Hjelt-Cajanus, Esther, *Tre familjeporätt*, Helsingfors 1936.
Ilmoni, Synnöve, "Min mormors roman", *Människor och minnen 2*, utgivna av Paul Nyberg och Victor Hoving, Helsingfors 1943.
Järnefelt, Arvid, *Mina föräldrars roman*, andra och tredje delen, Helsingfors 1989.
Kejsrerliga Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar, Åbo 1866–1884.
Ramsay, Anders, *Från barnaår till silfverhår 2*, Helsingfors 1904.
Runeberg, Fredrika, *Brev till sonen Walter 1861–1879*, utgiven av Karin Allardt Ekelund, SLS 447, Borgå 1971.
Söderhjelm, Alma, *Min värld 1*, Stockholm 1929.
Tweedie, Mrs. Alec, *Through Finland in Carts*, London 1897.
Wrede, Elsa Beata, *Bref till Eglé*, Stockholm 1803.

Runebergskulter

Vad en Runebergskult är och hur den begås har vi lärt oss av Yrjö Hirn. Hans bok *Runebergskulter* utkom år 1935. Den kan i dag läsas jämsides med hans *Runebergsgestalten* från 1942. I själva verket skrev Hirn ofta om kulter. Han var intresserad av vördandet och hyllandet som sådant också om han kunde närma sig den vördade företeelsen ganska respektlöst. Redan 1909 skrev han en mäktig studie i den katolska kyrkans rituella och dogmatiska system. *Det heliga skrinet* (*The Sacred Shrine*) heter boken. Skrinet är framför allt altaret och vad Hirn kallar altarets heliga husgeråd.

Det var som sagt av intresse för vördnad Hirn skrev sin bok, inte av vördnad. "Jag är icke katolik, jag är icke ens en troende protestant, jag är endast lite vetgirig", säger han på ett annat ställe. Jag tror samma sak gällde hans intresse för Runebergskulter. Visserligen var *Runebergskulter* ett beställningsverk, tillkommet för att fira Svenska litteratursällskapets första femtio år, och i bokens början framhåller Hirn att han ser det som en heder för landet att det är just kulter av denna skald som har "kommit att te sig som den fosterländska kulter framom alla andra." Ändå tror jag uppriktigt, liksom i fallet med det heliga skrinet, att han framför allt var vetgirig. Han var nyfiken helt enkelt, på hur man firar, på vad man egentligen firar, på varför man firar. Det måtte ligga någonting större bakom, ana-

de han. Fosterlandet söker sig ett namn för sin kärlek, var Zacharias Topelius förklaring till det myckna ståhejet kring *hans* person.

Hirn går i sin kultrevy igenom de hyllningar Runeberg bestods under sin livstid, sedan granskas sorgfesterna efter frånfället, så de återkommande minneshögtiderna, därpå vallfart, bruk och legender knutna till kultplatser som bebotts och/eller besjungs av skalden. Sist behandlar han opposition mot kulter under nyare tid. Mest sardonisk är han inför tilltaget att, i närvaro av tretusen personer samt hederskompani från Björneborgs regemente, avtacka Fänrik Ståls gravvård på kyrkogården i Kuru. Detta hände den 8 juli 1934 men borde aldrig ha hänt. Annan raljans har Hirn reserverat för vallfärderna till källan, den vid vars rand man ser på molnens tåg; källan har hittats överallt, från Pargas till Saarijärvi.

Ett konstnärsäktenskap

Hittills har jag skrivit Runeberg och menat Johan Ludvig. Lika gjorde Fredrika Runeberg. Så gott som aldrig nämner hon honom som någonting annat än Runeberg, eller med chiffret Rbg. Det var han som var namnets innebörd, framsidan, från och med vigseln och in i evigheten: också på graven i Borgå är det på reveransen man finner Fredrika.

Till de mer välkända kultplatserna hör Runebergs grav i Borgå, här i konstnären Johan Knutsons tolkning från 1877. (Foto Jan Lindroth, SLS arkiv)

Topelius, som hade varit inackorderad hos Runebergs som ung student och kunnat betrakta deras långa samliv, skildrade i ett brev till Alexandra Gripenberg 1892 hur Fredrikas ställning kunde te sig utifrån sett. "Så lycklig än F.R. i många avseenden var, även som maka, så var hon dock en av sitt köns många martyrer. Det enda tillfälle, där hon syntes ensam, var vid hennes mans begravning, där han ej syntes, och även där sågs hon för hans skull", skrev Topelius. Han framhöll hur själviskt skalden ofta uppträdde i förhållande till henne. Det är av Topelius vi har omdömet att Runeberg var en stor man men hustrun en stor människa. I Runebergstraditionen lever hon som national-

skaldens stöttande, uppoffrande, allt ombesörjande men tillbakadragna maka, hyllad som hustruideal. I Fredrikatraditionen har konjunkturen utvecklats lite annorlunda.

I *Finlands svenska litteraturhistoria* skriver Pia Forssell att Fredrikas val av stilmedel knutna till romantik och patetik gjorde att hon redan vid sekelskiftet 1900 blev ganska bortglömd och fick vänta ända till 1970-talets nyväckta kvinnolitterära intresse för att åter lyftas fram. Det var ingen kortvarig frånvaro. Men 1900-talets slutdecennier inledde sedan en period av triumf. En viktig markering görs i Erik Ekelunds *Finlands svenska litteratur från Åbo brand till sekelskiftet 1969*, där

både den litterära institutionen, kvinnoemancipationen och Fredrika Runebergs generöst utrymme. Hos Ekelund lyfts också det nyss citerade Topeliusbrevet till Gripenberg fram.

Tio år senare och hundra år efter Fredrikas död utkommer hennes historiska roman *Fru Catharina Boije* i faksimiltryck och Åsa Stenwalls bok om Fredrikas verklighet och diktning, *Den frivilligt ödmjuka kvinnan*. De två böckerna praktiskt taget uppmuntrar varandra till en ideologikritisk läsning med feministiska förtecken. Samma år utkom för övrigt det verk, Gilberts & Gubars *The Madwoman in the Attic*, som lärde ut konsten att avläsa kvinnliga författares omskrivningar av det som en patriarkal kultur har förnekat, att knäcka de koder som gör att "texten på ytplanet ser lagom ärbar och tyglad ut". Det sistnämnda är ett citat ur Åsa Stenwalls efterskrift till Fredrika Runebergs *Teckningar och drömmar*, en välsäljande titel i Nya klassikerserien, utgiven i faksimil.

Under 1980-talet blir mönstren tydliga. Märta Tikkanen skriver i *Kvinnornas litteraturhistoria* om Fredrika, Merete Mazzarella utger studien *Från Fredrika Runeberg till Märta Tikkanen*. I *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, nittioalets stora kvinnolitterära manifestation, behandlar Liisi Huhtala Fredrika under rubriken "Självuppostringens bittra njutning". Det är en variation på den Stenwallska titeln. Kring millennieskiftet fick Fredrikaforskningen viktiga nya resurser i det att feminism, finska forskare och ett återuppväckt historieintresse kom samman och började gräva i den tidiga inhemska fiktionsprosans institutionella villkor. Där stöter man bland romanens mödrar oupphörligt på Fredrika. Det gör man också i två avhandlingar från 2005, framlagda inom ett projekt vid Åbo universitet: Heidi Grönstrands *Naiskirjailija, romaani ja kir-*

jallisuuden merkitys 1840-luvulla och Kati Launis *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*.

Mycket har alltså hänt Fredrika Runeberg sedan Karin Allardt Ekelunds grundläggande monografi utkom 1942. Dit hör också att hon har stigit ut ur sin makes skugga och gett namn åt en stipendiefond; årligen uppmärksammas någon som utfört en förtjänt "samhällsmoderlig gärning". Fonden inrättades 1986 av Karin Allardt Ekelund. Stipendiemotiveringen, samhällsmoderlighet, är betecknande. Vi kan här ställa makarna Runeberg *en face* mot varandra. I brant förkortning kan man väl säga att mot den suveräne, också självtillräcklige, står den tjänande, enligt sig själv otillräckliga. Skaldebrodern Nervander sade en gång: "Ingen nöd är det för Rbg att skriva, han spinner som spindeln alt ur sig sjelf". Han talade om Runebergs oberoende av, nästan ointresse för, andra författare, men man kan tänka sig att han avsåg något mer. Fredrika var ständigt i anspråk tagen av andra människors behov av henne.

I början av *Finlands svenska litteraturhistoria*, nittonhundredatalsdelen, läser vi: "Vid seklets början troddes det allmänt att det var manlig poesi som var det yppersta, och det var en tro som skolan med didaktiska medel kunde göra till vetande: 'Skriv som Runeberg, pojkar, så skriver ni bra!' lydde ett ofta anfört direktiv. Mot seklets slut är både genre och genus fel och till och med Runeberg synes ha bytt kön. Den som lockar läsare är Fredrika Runeberg." Detta skrevs 1999 och det var fem år kvar till Johan Ludvigs 200-årsjubileum, som ju inte avlöpte så illa för skalden. Volymen *JLR i urval* som utkom då höll sig kvar på Akademiska bokhandelns bästsäljarlista långt bortom pliktens eller kultens bud.

Ett skarpt förstånd

Det finns många likheter i den hyllning som respektive tvåhundraårsdag ägnar sitt föremål. Vardera maken Runeberg får en ny beställd monografi (Wrede 2005, Mazzarella 2007); båda kommer i nytryck, i översättning, ny forskning offentliggörs, seminarier hålls. Fredrika får ingen av republikens president hedrad jubileumsfest i Borgå domkyrka, som maken fick. Men hon får ett minnesmärke, ett konstverk på platsen för hennes barndomshem mitt i det gamla Åbo, vid Aura å, där hon flyttade in år 1810. Det blir ett konstverk som lyser dygnet runt, och inte bara på årsdagen. Vad har Fredrika som inte maken har?

Den större författaren var hon väl inte, om man jämför. Men hon var utan jämförelse en märklig författare, absolut taget. Hon var pionjär på många områden; en del av dem (kvinnosak, hortikultur) har belysts i Svenska litteratursällskapets föredragsserie. Andra, litterära banbrytarområden (journalistiken och romanförfattandet), har framhållits mer regelbundet. Fredrika Runeberg brukar nämnas som vår första kvinnliga journalist. Det måste kanske modifieras. Med rimlig bevisning har Henrika Zilliacus-Tikkanen i sin bok *När Könet började skriva. Kvinnor i finländsk press 1771–1900* från 2005, identifierat en Catharina Ahlgren som redaktör för *Om Konsten at rätt behaga* 1782, den första tidskriften i den östra rikshalvan. Att bevisning över huvud taget behövdes är i och för sig talande. Det Ahlgrenska namnet syns ingenstans, för det krävdes detektivarbete.

Det Runebergiska namn som skyltar i samband med *Helsingfors Morgonblad* 1832–37 är redaktörens, Johan Ludvigs, även om hustrun i *Min pennas saga* konstaterar att det nog finns någon årgång

av bladet som hon till större del än han har ombesörjt. "En av de första vägarna till journalistiken som öppnades för kvinnor var genom en äkta man i branschen", skriver Zilliacus-Tikkanen, som också finner att den första kvinnliga journalisten som skrev i eget namn var Adelaïde Ehrnrooth i *Helsingfors Dagblad* 1869. Fredrikas insats var alltså anonym. Sådant bygger man ingen kult på. Kulturn söker ett namn för att kunna utövas, för att parafrasera Topelius.

Johan Ludvig kunde skämtsamt benämna Fredrika "mitt förstånd"; hon var hans praktiska försyn. Vid läsning av *Anteckningar om Runeberg* och *Min pennas saga* tycker man sig ana att hon med sina tusen hemuppgifter ofta kände detta bokstavligt, att hon inte hade full nyttjanderätt till det egna förståndet, att det alltför sällan kom till användning för det skrivande hon ville stjäla sig tid för.

En del av det skrivande som trots allt blev av tematiserar den här återhållna frustrationen. Tydligast sker det i sago-parablerna i *Teckningar och drömmar* men också t.ex. insmuget i *Helsingfors Morgonblad*. I årgång 1834 hittar vi hennes kåseri "Fördelarne af att vara utan hufvud", efter en engelsk idé men av egen penna, inte översatt. Det mesta där är lättsammare än vi vant oss vid hos Fredrika. "Den hufvudlöse [...] kunde hvarken vara ett tjurhufvud eller ett fårhufvud, han kunde ej rubba andra människors lycka genom att fördjupa sig i skuld öfver öronen, icke störa andras glädje genom att se på dem med sneda ögon. Ingen kunde då störta sig hufvudstupa i olyckan; hufvudverk, tandverk och örverk vore till för blotta inbildningen." Men där finns också vändningar om hur väl det vore om man kunde kasta sig huvudlöst in i äktenskapet, ord som inte är alldeles oskyldiga.

Med Runebergskult kunde man ju

Det finns inte många bilder på makarna Runeberg tillsammans. På det här fotografiet av Alfred Ottelin poserar de med gäster på trappan till sommarvistet Kroksnäs 1863. (Reprofoto Jan Lindroth, SLS arkiv)

också mena makarna Runebergs sätt att respektera varandra. Den kulten utövas oftare, dokumenteras åtminstone oftare, från makans sida. Någon gång kan det bli nästan alltför väl artikulert. I sina *Anteckningar om Runeberg* lämnar Fredrika åtskilliga sylvassa iakttagelser om maken, skarpare än något man kallar anteckningar egentligen påkallar. En observation lyder så här: "Ingen är stor i sin kammartjenares ögon, säges det, och dock var Runeberg stor i mina." Den meningen har en så bakslug form att den nästan tar tillbaka vad den säger.

Fredrika fick som kammartjänare stå ut med åtskilligt. Vid en återinflyttning i Borgåhemmet på Krämaregatan 8 fattades beslutet att hon och barnen skulle flytta in i nedre våningen, markfuktig

och mögelanfrätt, medan Johan Ludvig skulle residera i den övre. Idén var Fredrikas, med motiveringen "att vår bostad var fördelad på tvenne våningar gjorde att den nedra våningens mörker och tråk föga behöfde inverka på den öfras ljusare trefliga rum och gladare stämning såsom fallet kunnat bli om alt ledsamt trängt sig närmare in på Runeberg, än som nu behöfde bli fallet." Detta låter precis som den på sin tid älskade brittiska tv-serien *Upstairs, Downstairs*, på svenska "Herrskap och tjänstefolk".

Detta var vid tiden för *Kung Fjalars* tillkomst och skalden behöfde ro; Fredrika tassade tyst men reparationsarbetena i bottenvåningen förde oljud och drog kostnader. Fredrika oroar sig. Då Runeberg rimmar att "Kung Fjalar/nog betalar/dina

salat!" blir Fredrika stött: de salar som ställdes i utsikt, skriver hon i *Anteckningar om Runeberg*, var sådana att det krävdes "en smula ödmjukhet i sinnet för att finna sig nöjd med att bebo dem." Intressant är att hon anför den här rimanedknoten indirekt, sådan hon har fått höra den – i olika återgivningar – av tredje part. Mellan henne och den store maken står redan det Runebergska legendariet under utformning: bevingade ord, skaldiska ingivelser, kultens blivande husgeråd.

Minnesregler

Kung Fjalar nog betalar. Johan Ludvig rimmade minnesvärt. Ur kultperspektiv är detta värt att minnas. Fredrika skrev i bunden form och rimmad vers i början av sitt författarskap och alldeles i slutet av sitt liv. Däremellan blev det prosa. Makens prosa är överlag småstycken, om där också ingår texter med mäktig fröbärande verkan, som Saarijärviuppsatsen. Hans form var den bundna versen, både i smått och i stort, i idyllepigram, i episk dikt, i sägnerna.

Metrisk och rimmad vers är tillsammans en mäktig mnemoteknisk maskin, gjord för uppbevaring i minnet, för att bli ihågkommen. Och minns man dikten är det lättare att minnas diktaren. *Fänrik Ståls sägner* har som bekant hört till det nationellt påbjudna memoreringsstoffet. De har kunnat göra det därför att uppgiften har varit möjlig. Se t.ex. på "Döbeln vid Jutas". Dikten består av tjugofem tioradiga strofer, en mäktig uppgift omfattande 250 verser byggda av femfotade jamber, sex av tio med övertalig stavelse. Första strofen:

Herr prostén talte: "Döbeln är en hedning,
Förtappad är han evigt om han dör.
Jag kommer, varnar, bjuder tröst och ledning,

Och han, han ligger tyst en stund och hör;
Då reser han sig plötsligt upp i sängen:
'Driv ut prelaten', ropar han åt drängen,
'Och akta dig, om han släpps in härnäst!'
År det ett språk av en, som nalkas döden?
Dock, han må svara själv för sina öden,
Jag har gjort nog som människa och präst."

Versflätningen är om inte oförglömlig så åtminstone handfast memorabel: AbAbC-CdEEd. Rimordningen går igenom hela dikten som ett fast körschema, man kan inte ta fel. Vi kan jämföra diktens första strof med början av Fredrika Runebergs *Fru Catharina Boije och hennes döttrar*:

En länge närd önskan hade gått i fullbor-
dan: jag hade sett den brusande kaskaden
vid Kyro, och Nokias dystra fors, denna
sorgdrägt af svart med hvita fällar midt i
naturens glada sommarskrud. Kangasalas,
Ilmolas och Hattelmalas åsar hade för mig
utvecklat sina sköna taflor. Hvilken Finnes
hjerta klappar icke med gladare slag vid
blotta tanken på dessa perlor [...].

Detta kan ju ingen människa minnas. Ändå är det samma stavelsemängd. Än mindre kan man memorera de totalt tvåhundra-trettioensidor Fredrika Runebergs roman fyller. Makens fänrikar fastnar bra, liksom idyllepigrammen. Eller: de kunde fås att fastna, fordomsdags. Detta är inte i sig någon uttömmande förklaring till olikheten i de kulter som ägnats makarna Runeberg. Men det ger en antydning om Fredrikas modernitet. Medvetandet om makens formidabla talang ledde henne till genreval som var bortval. Hon bytte från vers till prosa efter sin förlovning 1828, den hade ingett henne "nästan en skygghet att skriva vers".

Någon skämtare har sagt om Shakespeare: "Annars bra men för många citat". Lika kunde man säga om Runeberg, hans diktning är bräddad med stålblanka ord, välinkapslade, bundna i vers för att

Fredrika Runebergs böcker återupptäcktes genom 1970-talets intresse för kvinnolitteratur. Romanen blev hennes litterära uttrycksmedel och i sin självbiografiska *Min pennas saga* är hon mån om att profilera sig just inom denna genre. Okänd fotograf. (Reprofoto Jan Lindroth, SLS arkiv)

upprevaras intakta i nationens minne. Den är dikt på toppen av det kunnande som var gjort just för sådant. Den brittiske litteraturforskaren Raymond Williams har beskrivit litterära tendenser över tid som *residual, dominant and emergent*. På den skalan skulle Johan Ludvigs val klassas som dominant men på väg ut medan Fredrikas var under utveckling, på väg in.

Fredrikas litterära berömmelse vilar i dag på vidpass ett halvt dussin titlar. Alla är de retoriskt mycket medveten text men det är bara hälften av dem som kan beskrivas som litterärt gestaltad. Det är de två historiska romanerna *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* (1858) och *Sigrid Liljeholm* (1862) samt parabelsamlingen

Teckningar och drömmar (1861). Arbetet på *Fru Catharina Boije* inleddes redan under sent 1830-tal och boken hade väl, om den kommit ut omedelbart, varit inte bara den första historieromanen i landet utan den första romanen *tout court*; Fredrika Wilhelmina Carstens brevroman *Murgrönan*, bokförd som förstling, utkom 1840. Något behov av att vara först ute hade Fredrika knappast. Snarare var hon attraherad av de möjligheter romanen gav, som ännu odefinierad genre, ny och parveny.

Det heter ibland att historieromanen var tidens stora genre, förhjälp till status framför allt av Walter Scott, som Fredrika Runeberg skattade mycket högt. Riktigt sant är det inte. Det är sant att Hegel på historiefilosofisk grund hade klassat upp historiedramat till litteraturens elitserie. Men den historiska romanen kämpade fortfarande i den underhållningslitterära ligan. Och romanen som överordnat begrepp hade knappst någon bestämd plan alls att spela på. Genrereglerna var oklara; det är de i den dag som är, och bra så. Också reglerna för bedömning var oklara. Särskilt om kvinnor äntrade plan – om Könet började skriva, för att tala med Zilliacus-Tikkanens ord – kunde de bli utvisade med just så grumliga motive-ringar som regelbristen tillät.

Till den tidiga romanens mest kända utvisslingar hörde *Morgonbladets* anmälan av Carstens *Murgrönan* (yxan svingades troligen av Fabian Collan) och *Helsingfors Dagblads* anmälan av *Sigrid Liljeholm* (där den osignerade artikeln var skriven av C.G. Estlander). Jag tror vi här har att göra med ett slags fördubblad förmåtenhet. Kvinnan var i egenskap av obildad, på sin höjd fostrad i pension, en amatör. Amatörer skulle inte kritiseras; att exempelvis recensera sällskapsspektakel var inte något man gjorde. Om då en amatör tog sig in på den tryckta offentlighetens

område, där kritik hörde till, då var man lovtligt byte.

Och till detta kom ytterligare att man, eller snarare hon, ändå inte kom åt att skriva tydligt utan omskrev, ofarliggjorde, beslöjade. Med tiden blev detta en trumf. Man kan säga att kulten av Runeberg, skalden, härom året fick behövlig stimulans av doktorsavhandlingen *Kaos, ordning, kaos*, där Michel Ekman hittar glipor och starka spänningar i ett icke minst

av kultiska skäl tvångsharmoniserat författarskap. Dem hittade han under texten. I Fredrikas fall har spänningarna kunnat anas hela tiden. Det som för hennes del har tillkommit är mängderna som vill fira henne. Någon kult lär hon inte vilja vara delaktig i, redan som det är inkräktar den myckna uppmärksamheten på hushållsgöromålen.

Clas Zilliacus

källan

2 • 2007

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

Svenska litteratursällskapet i Finland
Riddaregatan 5
FIN-00170 Helsingfors

ISSN 1237-8356